

HORÁNYI KÁROLY

SZABÓ LŐRINC MINT A MAGYARORSZÁG SEGÉDSZERKESZTŐJE
ÉS AZ ÚJ SZELLEMI FRONT
(Második közlemény)*

8. Április 21-én jelent meg Zilahy Lajos *Nyílt kártyákkal* című cikke.²¹⁰ Azokra a támadásokra akart válaszolni, amelyek az Új Szellemi Frontot meghirdető írása és a miniszterelnökkel történő találkozás ténye miatt érték őt és író társait. Először az íróknak a „közéleti harchoz” való jogát és a magyarságtudaton keresztül kialakított világszemlélet jogosultságát védte. Visszautasította az antiszemitizmus vádját: „...a világléggörben úszó hisztérikus rémület terrorjának érzem azt a hangot, amely tüstént listát, numerus clausust és koncentrációs tábor kiált, amikor egy író, vagy egy írói csoport csupán annyit mond: én származásomban is magyarnak érzem magam”.

Megítélése szerint az országban kétféle kormány létezik, egy „láthatatlan”, mely a papi birtok, a nagytőke és a világi nagybirtok hármasszövetségéből alakult ki, és amely elzárkózik a nép szélesebb rétegeit emberi sorsba juttató radikális reformok elől, míg a másik kormány, a „látható” a reformokat akarja. Feltételezte, hogy e mögött az „akarat” mögött kell lennie valaminek, mivel a két kormány birkózása a közvélemény szeme előtt folyik már hónapok óta. Majd Zilahy annak a szemléletnek a tarthatatlanságára célzott, mely szerint az író csak addig ír, amíg ellenzéki. Ugyanakkor megjegyezte azt is, hogy az író ideáljai sohasem találkozhatnak egy reálpolitika eredményeivel, mert ami a politika ígéreteiből megvalósul, az az írói eszményekhez viszonyítva mindig is kevés marad.

Cikkének végén pedig arról szólt, hogy a korábban hangoztatott „egységes világnézet” kitétel az ő értelmezésében mit is foglal magában. Pontokat jelölt ki: „Meg kell egyezni például abban, hogy az országépítés munkája csak a népi erők rétegein kezdődhet meg.” Az építés munkája pedig jórészt olyan gátak megteremtését is jelenti, melyek a nagynémet gondolat térhódításának útját szegik. A csoportosulás végső szándékát is megjelölte: a magyar sorskérdések tudományos feldolgozása, végeredményben a magyar önismeret útja.

Zilahy cikkéhez elsőként Illyés szólt hozzá *Reform és irodalom* című írásával.²¹¹ Ő először is a magyar irodalom legfőbb jellegzetességének a végsőkéig vitt létkérdéseket,

* Az első közlemény megjelent: ItK, 113(2009), 273–336. A folytatás jegyzeteiben az első részben bevezetett rövidítéseket használjuk és az első rész lábjegyzeteire is hivatkozunk.

²¹⁰ Pesti Napló, 1935. ápr. 21.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 42. jegyzetben *i. m.*, 197–202.

²¹¹ Magyarország, 1935. ápr. 24.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 203–206.

a nemzet fönnymaradásáért való szorongást jelölte meg, melynek még a Ferenc József-i korszak legderűsebb szélcsendjében is hangot adott Ady. Állítása szerint ha az irodalom, mely a nemzet lelkületének leghitelesebb kifejeződése, a megmaradást illető kétségekkel küzd, akkor a nemzet egy „végzetes veszedelem csíráját” hordozza magában. A nemzet iránti aggodalom az, ami a most jelentkező írói nemzedéket is áthatja, származástól, korábbi életútjától, politikai elvektől függetlenül. Illyés legfőbb bajként a Dunántúl elnémetesedését nevezte meg, a reformokat, a telepítést, az egyke-törvényt s a magyar szellem új tájékozódását sürgette. Nem a kormányzati politika támogatásáért szállt síkra, mert nem is hitt abban, hogy egy kormányzati politika vállalhatja az írói csoport célkitűzéseit, hanem abban reménykedett, megindul egy őszinte párbeszéd a felelős nagypolitika és a valóságot feltáró szellemi mozgalom között.

A következő támogató cikk *Holt lelkek* címmel jelent meg Kodolányi János tollából.²¹² Megismételte Zilahy kérdését: azok, akik „a nemzet életerőit felszabadító újításokat követelték”, támogathatják-e a kormányt eszméik megvalósulása érdekében? Kérdése az írói szabadságot illette, a válasz apropóján pedig a polgári oldal támadásaira felelt. A néphez kötődésének néhány személyes momentumát vette sorra, majd szólt keserű tapasztalatáról, arról, ahogyan feltárult előtte az egész ország népi lelkének sorsa, végzete, törvénye. A magyar nép sokak számára ismeretlen – mivel a „lélek legmélyén rejtőző” – képével való szembesülés döbbsentette rá arra, hogy „a mai élet, alapjaitól fel a legfelső osztályok kultúrájáig, mindenestől veszendő”. A nép tragikus sorsa iránti elkötelezettség feleslegessé teszi az írói szabadság kérdésének a felvetését, hisz valójában egész írói tevékenysége a szabadság hiánya ellenében született meg. A belső parancs: „szövetkezz, ha veszendő magyarságunk érdeke kívánja...” Hasonlót fogalmazott meg nem sokkal később Illyés Gyula is egy vele készült interjúban: a magyar népnek segítségre van szüksége, és másodlagos kérdés, hogy honnan érkezik a segítség, az elsőrendű maga a segítség ténye, „különben ez a nép megfullad”.²¹³ Kodolányi a szellemi csoportosulásnak a kormányhoz való viszonyát így határozta meg: „Vártuk, nem azt, hogy majd jön egy kormány, amely magához hív minket, hanem hogy jön egy irányzat, egy segítő kéz, amelyet mi hívhatunk magunkhoz.” (Kiemelés a szerzőtől.)

Illyés és Kodolányi hozzászólása után következett Szabó Lőrincé. „*Jobb*” és „*bal*” és a *reformok* címet viselő írása meglepetést keltett.²¹⁴ Egyrészt azért, mert ő a kortárs irodalmárok és a nagyközönség számára is elsősorban költő és műfordító volt, ezt megelőzően pedig prózaírói, hírlapírói tevékenysége során sem foglalkozott közvetlenül politikai, társadalmi kérdésekkel. Újságcikkeinek jelentős részét irodalmi kritikák, tárcák, útirajzok alkották. Szerkesztői tevékenysége pedig nem volt látványos, vagy jellemben és részleteiben sokak számára ismert. Korábbi közéleti aktivitása nem ért túl az

²¹² Magyarország, 1935. ápr. 25.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 207–210.

²¹³ LÁTÓ Anna, *Beszélgetés Illyés Gyulával*, Brassói Lapok, 1935. máj. 19.; egyes részleteit közli: József Attila összes művei, III, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1958 (a továbbiakban: *József Attila összes művei*, III), 401.

²¹⁴ Magyarország, 1935. ápr. 26.; kötetben: SZABÓ, *Emlékezések...*, 374–376; *A népi-urbánus vita...*, 211–213.

irodalom keretein. Ha 1926–27-ben a Pandora című folyóirat elindítása és fenntartása érdekében egyfajta szervezőtevékenységet végzett is nemzedéke körében, ezt elsősorban generációja szóhoz juttatása, és egy pontosan nem is körülhatárolt, de valamilyen formában mégis létező irodalmi szemlélet érvényre juttatása érdekében tette. Az irodalom társadalmi szerepét tekintve sem gondolkozott korábban azonosan. 1921-ben Kassák *Máglyák énekelnek* című prózaeposzáról írott kritikájában ellene volt a l'art pour l'art-szemléletnek, és ezáltal mesterét, Babitsot is bírálta.²¹⁵ 1924-ben a Magyarországnak nyilatkozva egy valóságközelibb írói szemlélet nevében elutasította és alacsonyrendűnek tartotta a tisztán impresszionisztikus művészetet, a dekadens lírai áramlatokat.²¹⁶ Egy, a Pandora szerkesztése idején, 1927 körül keletkezett töredékes irodalmi programvázlatában az irodalom és a politika közvetlen kapcsolatáról ezt fogalmazta meg: „Irodalmi forradalom, amennyiben nemcsak esztétikai, hanem tömeghatást tud kiváltani: kapcsolatos a politikai ellentétekkel”.²¹⁷ Ezzel kapcsolatban még megjegyezte, hogy ha hatékonyan társul is az irodalmi forradalom a politikai agitációval, annak következményei mind nemzeti, mind egyetemes szempontból katasztrofálisak, és példaként a Károlyi-forradalmat nevezte meg. Ekkor egy irodalmi csoport politikai aktivitásának a motivációiban még leginkább hiúságot és önzést érzékelt. Később, a lapalapítás, az írói nemzedék megszervezésének a kudarcát követően aktivitása az irodalmi közéletben alábbhagyott. Kivéve a nemzedékét újból felvonultató antológia, az 1933-ban megjelenő *Bibliofil kalendárium* szerkesztésének idejét. Azonban a nemzedék megszervezésének a feladata az ő folyóirat-szerkesztési tevékenységének a megszűnésével sem került le a napirendről. Csak éppen nem a politikától való elhatárolódás, hanem ellenkezőleg, a társadalmi, az össznemzeti kérdések iránti nyitottság válik majd elsőrendű szervező erővé.

Szabó Lőrinc hozzászólása azért is volt sokak számára meglepetés, mert a kormányzati politika egyértelmű támogatásának és jobboldali állásfoglalásnak értelmezték a cikket. Elmondható, hogy Szabó Lőrinc közéleti működéséről – beleértve szerkesztői és hírlapírói tevékenységét – és magánemberként tett ideológiai megnyilatkozásairól – leginkább a baloldalon – kialakított kép negatív elemei elsősorban e kétoldalas cikkre vezethetők vissza.

Írásának első felében egyfajta helyzetjelentésre vállalkozott, a Magyarország, illetve a Válasz körül csoportosuló, nemzedéki alapon is együvé tartozó írók helyét akarta megrajzolni a kor politikai térképén. Az írói csoportosulást mind jobb, mind bal felől fenyegetettnek látta. Amikor korábban az ország szociális problémáira figyeltek, akkor a jobboldal részéről érték őket támadások, amikor pedig „a magyar nép megújíhdását és megmentését” akarták, akkor a baloldal támadta őket. Az egyik oldal szerint csak az lehet „teljes hitelű reformíró”, aki kívülről ostromolja a liberális kapitalizmust és teszi ezt az ellenforradalmi antiszemitizmus alapján, a másik oldal meg a haladás eszméjének

²¹⁵ SZABÓ Lőrinc, *Kassák Lajos: Máglyák énekelnek*, Nyugat, 1921, I, 551–552; kötetben: SZABÓ, *Könyvek és emberek*, 14. jegyzetben i. m., 459–460.

²¹⁶ Magyarország, 1924. jún. 29.; kötetben: SZABÓ, *Vallomások*, 79.

²¹⁷ SZABÓ, *Emlékezések...*, 280.

az elárulásával vádolja őket, emlékeztetve az ellenforradalmi időkre, a Hatvany Lajostól eredő kifejezéssel élve a „szellem különítményesei”-nek nevezve őket.²¹⁸

A két oldal mérlegelése után, a második bekezdésben megjegyezte: „A vitában úgy érzem, most a »jobboldal« az őszintébb.” Majd állítását azzal indokolta: „Követeléseiben és bizalmatlanságában több a jóhiszeműség. Nem beszél a téma mellé és mögé.” Talán ezek a szavak lettek Szabó Lőrinc cikkének legtöbbet idézett mondatai. A bekezdést bevezető gondolatot mint az egyértelmű és merev jobboldali álláspont bizonyítékát idézi Rába György is a költőről szóló könyvében.²¹⁹ Megítélése szerint ez a kiállítás megkülönbözteti Szabó Lőrincet az írói tömörülés többségétől, akik óvakodtak ilyen pártpolitikai elkötelezettségtől s a nyílt jelszavaktól. Azzal, hogy ez a jobboldal melletti pozitív megállapítás kimondatott, sokak számára már előre diszkreditálódott Szabó Lőrinc minden további megállapítása, annak ellenére, hogy okfejtését követve, cikkét egyáltalán nem lehet pusztán egyértelmű állásfoglalásnak tekinteni a jobboldali, gömbösi politika mellett.

A jobboldal azért nem beszél „a téma mellé és mögé”, mert „hiszen nyeregben van”, vagyis kormányzati pozíciójából adódóan megteheti azt, hogy egyértelmű programot fogalmaz meg, mivel már nincs szüksége taktikázásra. Az őszinteség nem a jobboldal moralitását, hanem a lehetőségét jellemzi elsősorban. Szabó Lőrinc következő mondatai a jobboldallal szemben már kritikusabbak: „politikai mozdulatot lát, kritizál, kevesel és kételkedik.” A baloldal hozzáállását azonban agresszívebbnek érezte: „A »baloldal« ellenben megtilt” – tette hozzá. És ez a tiltás nem másért, mint a szellemi tisztaság végett van. „Nem akarja engedélyezni, hogy továbbra is helyeselni, illetve követelni lehessen egyetemes magyar gondolatok megvalósítását, amikor azok – bár egyelőre csak felismerésben és potenciálisan – kormányképesekké és realizálhatókká váltak.” Ebben a mondatban Szabó Lőrinc nem a kormány mellett kötelezte el magát, hanem csak a kormányzati reformpolitika iránti várakozásának adott hangot, egy eddig nem vélt lehetőségéről szólt. Ugyanakkor nem fejtette ki bővebben, hogy mit ért „egyetemes magyar gondolat”-on, s ezt a hiányosságát majd József Attila is gúnyosan felemlégette „oly határozatlan szólam”-nak titulálva a kifejezést.²²⁰ A jobb- és a baloldal e Szabó Lőrinc-i összevetésének értékelésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nem egy időben visszafele is igazoltnak tartott véleményről van szó, hanem az adott pillanatnyi helyzet keltette benyomásokról szólt.

Miután sorra vette a baloldali vádakát, az írói csoportosulás helyét középen helyezte el, és értelmetlennek érezte a mindkét oldal számára végzett lelkiismereti mosakodást. Ezzel eljutott cikkének központi kérdéséhez: „van-e még nálunk valójában »jobboldal« és »baloldal«?” A választ is rögtön megadja: „Nincs!” Magával a címadással, s azzal, hogy a „jobb” és a „bal”, a „jobboldal” és a „baloldal” szavakat idézőjelben szerepeltet-

²¹⁸ Lásd HATVANY Lajos, *A szellem különítményesei*, Újság, 1934. máj. 27.; a cikk válasz volt Németh László korábban megjelent, *A magyar élet antinómái* c. tanulmányára.

²¹⁹ RÁBA 1972, 106.

²²⁰ JÓZSEF Attila, „Új Szellemi Front”, *Szocializmus*, 1935/5, 5; kötetben: *József Attila összes művei*, III, 163.

te, már eleve kérdésessé tette ezeknek a politikai helymeghatározást jelölő fogalmaknak a realitását. Szabó Lőrinc cikke további részében arról értekezett, hogy ezek a meghatározások miképpen veszítették el a szerepüket.

„A proletárdiktatúra reménytelen és félresikerült empíriája után az ellenforradalom antiszociális rendbiztosítása még elméletben, még jelszavakban sem tűrte a szocializmust” – állította Szabó Lőrinc. „Kristálytisza helyzetrajz”-a²²¹ szerint a lefojtott szükségletek tovább erjedtek, értek, és egy átrétegződés folyamata ment végbe a magyar szellemi életben, mely érvénytelenné tette a hagyományos politikai kategóriákat. A pártok „Marxtól Szegedig egymás mellé sorakozó függőleges tagozódását új felismerések, új érzelmi vagy érdekközösségek erői törték keresztül át.” Egyrészt érzékelt az a folyamatot, melynek során bizonyos, sok esetben egy-egy politikai oldalt vagy irányzatot jellemző kérdésfeltevések, preferenciák miképpen csúsznak egymásba, változnak át, illetve hogyan szűnnek meg az ideológiai korlátok össznemzeti látótérbe emelkedve. Mind az újabb veszélyeket, válságokat illető felismerések, mind a pozitívnak tekinthető elmozdulások az ideológia irányát és a politika gyakorlatát illetően használhatatlanná tették a korábbi világnézeti különbségtételeket. A „jobb”-ra és a „bal”-ra történő felosztás helyett a valódi ellentét most a „reform” és a „reformellenesség” között nyilvánul meg. Ez a politikai reformpártiság szemléletében nem állhatott messze a nyolc évvel ezelőtti Zilahy-kritikában megrajzolt, az akkor még „nemlévő, de igazi baloldal”-tól, mely „Magyarország hét-nyolc millió szegény embere felé” tekint, és megtalálta valódi helyét a magyar közéletben.²²² A magyar népet érintő égető gondok között a nép pusztulását és a dunántúli germán veszélyt nevezte meg, ezzel cáfolva egyes íróitársai azon véleményét, hogy németbarátsága okán nem veszi komolyan a dél- és nyugat-magyarországi falvak elnémetesedését.²²³ A pozitív példaként pedig a növekvő közösségérzetet, az ifjúsági öntudatot, a népi nemzeti gondolatot s azt a tendenciát nevezte meg, mely szerint az eufemisztikusan „orosz kísérlet”-nek nevezett kommunista politika a dogmatizmustól elhajlik a valóság felé. (Valószínű, hogy a Komintern nyugati politikája kelthetett benne ilyen várakozásteljes képet, mert egyébként az SZKP XVII. kongresszusának egy évvel korábbi célkitűzései éppen hogy a dogmatizmus felé való elmozdulást mutatták.) Meg kell jegyezni, hogy a jobb- és a baloldalt illető fejtegetései során ekkor sem érintette a zsidóság helyzetét, mely egyébként többször felvetődött mindegyik irányzat publicisztikájában.

A jobb- és baloldal fogalmának érvénytelenítésével nem volt egyedül. Míg a politikai közéletben és az újságírásban általában használatosak voltak ezek a meghatározások, addig a népi irodalom jelentősebb képviselői inkább tagadták létjogosultságukat. Így Szabó Lőrinc cikkét megelőzően az írói tömörülés tagjairól megjegyezte: „Ahányan

²²¹ Széchenyi Ágnes értéktétele. SZÉCHENYI 1997, 85. jegyzetben *i. m.*, 118.

²²² Vö. SZABÓ Lőrinc, *Magyar sors és Fehér szarvas*, Pandora, 1927/3 (ápr.), 129–133; közli: KABDEBÓ 2006, 10. jegyzetben *i. m.*, 96–100.

²²³ „Azután súlyos baj az, hogy Szabó Lőrinc nem hisz az egész bajban, el akarja kenni, nyomni s emellett németbarát” – írta Kodolányi egy 1934. ápr. 13-i, Fülep Lajoshoz írott levelében az egyke-kérdéssel kapcsolatos, 1934. ápr. 10-én a Magyarországon megjelent cikkének sorsáról szólva. *Fülep lev. III*, 355.

vannak, annyiféle területről valók.” Vagyis értelmetlenné válik velük kapcsolatban a jobb- vagy baloldali besorolás. „Hivatalosan még van jobb- és baloldal, de a halott formák alatt az élet nedvei lassan összeérnek” – jelentette ki nem sokkal korábban Németh László.²²⁴ Széchenyi Ágnes a Válasz történetét feldolgozó monográfiájában felhívta a figyelmet arra a Cobden Szövetség által rendezett ankétára, amit a jobb- és baloldal fogalmának értelmezése céljából hirdettek meg két évvel később. Véleménye szerint a majd egy évig elhúzódó vita relevanciáját az Új Szellemi Front polémiája is táplálta.²²⁵ Ezen négy, mind a Válaszban, mind a Magyarországon is publikáló és a népiek csoportjához tartozó író szerepelt.²²⁶ Kerék Mihály hozzászólása elején leszögezte: „A zsidó-

²²⁴ NÉMETH László, *Érdemes-e? Levél egy fiatalemberhez*, Válasz, 1934/3–4 (okt.), 180; kötetben: NÉMETH 1989b, 83. jegyzetben *i. m.*, I, 343–358. *A reform* c. nagy terjedelmű tanulmányában pedig kijelentette: „Az alternatíva nem jobb és bal ma, hanem előre vagy hátra – vannak a visszasírók és az előremenők.” Ugyanezen a helyen Gömbös, illetve a jobb- és a baloldalt elutasítók kapcsolatának kialakulását így vázolta: „Aki a magyar közvéleményt ismeri [...], tudja, hogy a lelkekben rég kialakult egy harmadik oldal, amely a jobbra és balra egyforma undorral tekint, s a kettőt együtt fogja elsöpörni. – Magam sem hittem – s talán nem is kívántam –, hogy ez az elsőprős ilyen hamar megtörténhessen. Bizonyos, hogy a véletlen is siettetette ezt a folyamatot. Gömbös miniszterelnök odaszorult a jobb- és a baloldal közé, s csak úgy vághatta ki magát, ha erre a lappangó közhangulatra hivatkozik. A reform szót a közhangulat kapta el, emelte fel – s ez a közhangulat hozza most a közéletbe az új embereket, új szennyet, új reményt. De mielőtt a reformhullám áttört, serény kezek munkájából gát támadt, s a gáton ott állt Bethlen, s körötte egy csapatba keveredve baloldal–jobboldal, zsidók és keresztények.” NÉMETH László, *A reform*, Tanu, 1935/1 (ápr. 1.), 7; kötetben: NÉMETH 1989a, 128. jegyzetben *i. m.*, 198–199. A Magyarországon márc. 27-i számában beszámoló olvasható arról a négynapos katolikus–református ifjúsági találkozóról, melyen a magyar sorskérdésekhez szóltak hozzá az előadók. A cikk jelentős részben Németh László felszólalását ismertette. Itt olvasható: „A politikai átalakulásról beszélt s az ifjúság hivatásáról az új helyzetben. *A régi jobb- és baloldal a köztudatban régen megbukott, Gömbös új közhangulatot hívott életre, melynek jobb- és baloldal egyaránt ellenszemes.* Kísérletével egy új folyamat indult meg, melyben a bal- és jobbpárt helyén egy »előre« és egy »hátrapárt« alakul ki.” (Kiemelések a cikkben.)

²²⁵ SZÉCHENYI 1997, 118.

²²⁶ A Cobden Szövetség Richard Cobden (1804–1865), a gabonatörvények hatályon kívül helyezéséért és a szabadkereskedelem érdekében fellépő brit politikus eszméi ápolásának érdekében létrejött nemzetközi egyesület. A Cobden c. gazdasági és társadalmi folyóirat fedéllapjának hátoldalán a következő olvasható a Magyar Cobden Szövetség célkitűzéseiről: „Kapcsolatot teremteni a gazdasági és kultúrélet között, ébren tartani az érdeklődést a gazdasági életben a kulturális problémák, a kulturális életben a gazdasági kérdések iránt. – Áthidalni a szakadékot országok és országok, népek és népek között, az áruk és gondolatok szabad forgalmának biztosításával és így megteremteni a béke atmoszféráját, azt a levegőt, amelyben erőteljesen fejlődhetik a gazdasági élet és a kultúra. – A Cobden Szövetség felfogása szerint: a kulturális haladás és a gazdasági fejlődés egymástól függenek, feltételezik egymást, nincs ellentét köztük és közösség fogja őket össze. A Cobden Szövetség tehát gazdasági feladatot végez a több tudás terjesztésével.” A Szövetség lapja ankétot indított a politikában használt két kategória, a jobb- és a baloldal meghatározására. A magyar gazdasági, politikai, publicisztikai és tudományos élet különböző képviselőihez a következő kérdéseket intézték: „I. Van-e lényeges különbség jobb- és baloldal között? És ha van, miben áll az? II. Melyek a jobb- és baloldal ellentéteinek megnyilvánulásai a gazdasági életben? III. Jobb- vagy baloldali politikát tart-e helyesnek; avagy az-e a véleménye, hogy a helyes politikát ilyen alapon nem lehet meghatározni?” Hozzászóltak: Baross Gábor, Halasy-Nagy József, Horváth Barna, Kecskeméti György, Kerék Mihály, Lakatos Gyula, Sós Endre, Vázsonyi János, Bálint György, Beck Salamon, Féja Géza, Harrer Ferenc, br. Hatvany Bertalan, br. Hazai Miklós, Kadosa Marcell, Lukács György, a Fejérváry-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Magyar Miklós, vitéz Málnási Ödön, Matolcsy Máttyás, Rátz Kálmán, Remenyik Zsigmond, Turnowsky Sándor, Veres Péter, Wámoscher

kérdést leszámítva, egyetlen lényeges ismertető jegyét sem tudom felfedezni a jobb- és baloldal közötti megkülönböztetésnek.” Véleménye, hogy egyébként gyakorlatilag lehetetlen meghatározni, mi a jobb- vagy a baloldali politika. Magyarországon egy „baloldali” irányzatot is csak a nemzeti eszme és a kereszténység alapján tud elképzelni, mint ahogyan az észak-európai államokban is az akkori fogalmak szerinti baloldali demokráciák vannak, s azok is keresztény és nemzeti alapon szerveződtek. A keresztény és nemzeti eszmét pedig függetlennek tartotta a politikai, a gazdasági vagy a faji különbségektől.²²⁷ Féja Géza hozzászólásában először azt vette végig, miképpen változott a jobb- és baloldaliság fogalma a közelmúlt történelme során. Véleménye szerint mindenki, aki a fennálló jobboldali politikai renddel s politikai rendszerrel nem ért egyet, s kritikai vagy ellenzéki magatartást tanúsít, az általában baloldalinak minősül. Megállapította: „A magyar társadalom általános műveltsége általában kielégítő, némely tekintetben meglepő, társadalomtudományi műveltsége azonban egészen tragikusan nyomorult s gyarló. »Oldal«-dogmatikája ékes tanúbizonnyíték erre.” Helyzetrajza szerint az uralmi vonalat a reakció szállta meg, míg az ellenzék, melyet szükségszerűen baloldálnak tartanak, szociológiai és ideológiai szempontból egyáltalán nem mutat egységes képet, és ezt a heterogén jelleget tartotta a baloldal tragikumának. Féja alapvető feladatnak a fogalmak tisztázását jelölte meg. Konklúziója: „Jóhiszemű s művelt ember nem gondolkodhat a jobboldaliság s baloldaliság mai dogmái szerint.” Befejezésül pedig Sárközi Györgyöt idézte: „A jobb- s baloldal, mint komoly politikai kategória: megszűntek. Csak »fent« és »lent« van.”²²⁸ Matolcsy Mátyás, aki akkor még a népi mozgalom belső köréhez tartozott, rögtön hozzászólása elején kijelentette: „A jobboldaliság és baloldaliság meghatározása rendkívül nehéz, elsősorban azért, mert az élet igen különböző megnyilatkozásainál merül fel e kérdés.” Kerék Mihályhoz hasonlóan a zsidókérdésben tanúsított magatartást jelölte meg a két politikai irányzat egyik alapvető motívumának. A másik lényegesen meghatározó elem a reformokkal – földreform, adóreform, szociális biztosítás stb. – kapcsolatos állásfoglalás, és ez a meglátása Szabó Lőrincet idézi, aki szintén a reform és a reformellenesség közötti ellentétet nevezte leginkább jelentősnek.²²⁹ A Cobden-ankéton szereplő népi írók közül egyedül Veres Péter vállalta ezeknek a kategóriáknak az érvényességét, s egyben hitet tett a baloldal mellett.²³⁰

Szabó Lőrinc azon véleményének a kialakulásához, miszerint a jobb- és a baloldal kategóriái megszűntek, a nemzedékszervező irodalmi szerkesztő reménykedése is hozzájárult. Hisz akik akkor az egyik vagy a másik oldalra soroltattak, azok korábban jórészt együtt alkották a Pandora munkatársi gárdáját, vagy együtt szerepeltek a *Bibliofil kalendáriumban*. Korábban hasonló élmények teremtettek közösségeket ebből a generációból, neveltetésre, származásra, műveltségre való tekintet nélkül. 1935 áprilisában Szabó Lő-

Lajos, Wolf Ernő, Béldi Béla, Dunay Ákos, Eckhardt Tibor, Fejtő Ferenc, Gáspár Zoltán, Ignótus Pál, Okos Miklós, Móricz Miklós és Kovrig Béla. A hozzászólásokat a lap 1937 júniusa és 1938 márciusa között közölte.

²²⁷ Cobden, 1937/6, 198–199.

²²⁸ Cobden, 1937/7–8, 239–240.

²²⁹ Cobden, 1937/7–8, 247.

²³⁰ Cobden, 1937/7–8, 254–255.

rinc bízott abban, hogy a „fiatal magyar értelmiség legjobbjai” képesek egy olyan új politikai szintézisben élni, mely a társadalmi élet spektrumában végbemenő, forradalmi jellegű átrendeződés eredményeképpen jön létre. Szabó Lőrinc, akit irodalmi működése okán nem lehet problémátlanul a népiekhez kapcsolni, hisz műveinek tematikája, esztétikája nem nagyon ad erre lehetőséget, így foglalta össze az új politikai szintézisnek a jelentőségét: „Az új magyar értelmiség idegenkedve néz a régi »jobb« és »bal« felé, és úgy érzi, hogy az ő világnézete – a szociális és magyar népi világnézet – és egész politikai érzésvilága a régieknél szebb, igazabb és összefoglalóbb kerete lehet annak, amit a reformok reálpolitikája ígér.” Elutasította a baloldali kifogásokat, melyek már azért is álságosak, mivel maga a baloldal kategóriája alig fed le valamit a valóságból. Az elutasítás azonban nem jelenti azt, hogy a reformpolitikában bízók szükségszerűen a „jobboldal”-ba vonuljanak. És cikkét éppen egy, a jobboldalt illető erős kritikai megjegyzéssel zárta: „...úgy látszik, még mindig fontosabbnak tartja az ellenforradalom kései igazolásának romantikáját, mint a ma és a jövő szociális tartalmának növelését, biztosítását és az együttes építést.”

Szabó Lőrinc hozzászólását a formai jelleg és módszer is megkülönbözteti a két előző, s a következő hozzászólásoktól. Az a sajátosság, mely az irodalmi szemleíró, a tanulmányíró Szabó Lőrincre is jellemző volt korábban, a tárgyalandó műre vagy kérdésre való koncentrálttság. Ferenczi László megállapítása szerint: „...az esszé vagy kritikát sohasem »más« elmondására használta, azaz a tárgy és az írói szándék közt nincs távolság, vagy másként megfogalmazva: a tárgy nem ürügy.”²³¹ Szabó Lőrinc egy ötvenes években írott hivatalos önéletrajzában leszögezte: „Szépirodalmi munkásságom saját verseim írására és kritikai munkásságomra tagozódik, másrészt pedig versfordításaimra.”²³² Feltehető, hogy a „kritikai munkásság” fogalmát tágabban értelmezte, s nem csak az irodalmi kritikákra gondolt ez alkalommal, hanem azon kevés számú nyilatkozatára – publicisztikai írására, vele folytatott beszélgetésekre – is, melyek általánosabb politikai, társadalmi kérdéseket érintettek. Ezekben is, mint irodalmi művekről írott szemléiben, került a irodalmiasságot, a metaforikus kifejezésmód helyett a pontosan körüljárt, meghatározott fogalmak használatát preferálta. Ahogyan élesen elválasztotta a mindennapi, a társadalmi énjét költői munkásságától, ugyanúgy elválasztotta a kritikai attitűdöt a költőtől. Hozzászólása ezért is nélkülöz – a többi, Új Szellemi Front védelmében írott cikktől eltérően – minden szépírói modort.

Szabó Lőrinc kritikusi munkásságának másik fontos jellemzője az alkalmi jelleg, s ez érvényes erre a hozzászólására is. Hiszen sem korábban és később sem ambicionálta a társadalmi, nemzeti sorskérdésekkel való rendszeres foglalkozást. A megszólalás ténye elsősorban a pillanatnyilag adott szituációhoz kötődött. Abban, hogy egy, az Új Szellemi Frontot támogató cikket írt, szerepe volt beosztásának a Magyarország redakciójában, a Zilahyval való együttműködésnek, a népi írói csoportosuláshoz fűződő baráti szálaknak,

²³¹ FERENCZI László, *Szabó Lőrinc a kritikus = Tanulmányok Szabó Lőrincről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 1997, 221.

²³² *Szabó Lőrinc tart. hadnagy (főhadnagy?) életrajza*, MTAKK, Ms 2277/89; kötetben: SZABÓ, *Vallomások*, 587.

s nem utolsósorban a szociális és népi világnézetből fakadó politizálás számára adódó, feltételezett lehetőségének.

A további hozzászólók közül Sárközi György a polgári és a paraszti életforma egymástól való korábbi elszigeteltségéről szolt, s arról, hogy a parasztság, tehetségei révén, eljutott már a városba. Felhívta a figyelmet: „Talán fel lehet rázni a városi embert közönyéből és önzéséből s ráriasztani, micsoda veszedelem fenyegeti, ha engedi, hogy alatta elkorhadjon s letörjön az ág, ami tartja.”²³³ Tamási Áron feladatként jelölte meg az író számára a származás, cselekvési vágy által meghatározott magatartás megfogalmazását a magyar szellem kialakításában.²³⁴ Nagy Lajos fellépése sokak számára szintén meglepetést kelthetett, hiszen mint elkötelezett baloldali író volt ismert. A Front melletti kiállása azért is tűnhetett különlegesnek, mivel két évvel korábban a liberális, Klár Zoltán által szerkesztett és botrányairól elhíresült hetilap oldalain kíméletlenül megtámadta Zilahyt, reagálva annak egy, a Pesti Naplóban megjelent nyilatkozatára.²³⁵ Nagy Lajos ez alkalommal az irodalom szabadságáról érkezett. Cikke vége felé megjegyezte: „...minden megmozdulás, ami ma a magyar politikában észlelhető, kétségbevonhatatlan jóhiszeműséggel a magyar nép érdekében való, ennek az érdeknek korszerű újult erejű felismerésében s szolgálatában leli tárgyi értelmét és *személyi* igazolhatóságát.”²³⁶ Féja Géza a generációs írói csoportosulás jellegzetességét abban határozta meg, hogy számára a „belső magyar élmény” vált leginkább inspiráló erővé. Mindazt a magyar kérdést, mely az elődök számára még a nagy távlatok közegében jelentkezett, azt író társai az „utolsó gyökérig” akarták megismerni. Hitük a néppel és annak sorsával való belső közösségből fakadó hit. Úgy érezte: „e kétségbeesett hitből valami tiszta, szép megoldás fog születni, ha nem is »megváltás«, de híd bizonyára a holnap számára.”²³⁷ Pap Károly a „törzsökös magyarság” és a „beolvadottak” viszonyát elemezte. A magyar történelem számára nem más, mint ennek a viszonyoknak a története. Véleménye, hogy míg korábban a „törzsökös magyarság” leginkább a reformok ellen lépett fel, addig a „beolvadottak” a reformok kezdeményezői voltak. Az adott pillanatban meglátta annak a lehetőségét, hogy ezen a megosztottságon túl lehet jutni. Cikkének zárata: „Az a nemzedék, amely mindkét oldalon megért és segít és a kérdésre önmagának nemcsak igent mond, de válaszát be is tölti:

²³³ SÁRKÓZI György, *Polgár és paraszt*, Magyarország, 1935. ápr. 27.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 218–220.

²³⁴ TAMÁSI Áron, *Népi szellemet a Dunamentén*, Magyarország, 1935. ápr. 28.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 221–223.

²³⁵ NAGY Lajos, „Szélsőbaloldali” vallomás, vagyis: *Zilahy Lajos és a társadalomszemlélet*, Társadalmunk, 1932. júl. 9. E cikket NYERGES András egy bevezető jegyzettel újból közzétette: *Nagy Lajos elfelejtett írása a Társadalmunkban*, Kritika, 1964/10, 46–47. Nyerges a cikk kapcsán kiemelte: „Nagy Lajosnál nem egyszeri véletlen eset [mármint az, hogy „megsemmisítő gúnnyal” támadta a Zilahy által is képviselt, az akkori jobboldali kurzus által is támogatott, vagyis „divatos” nézeteket – H. K.], hanem tudatos meggyőződés volt az »1919 május« eszmeisége”.

²³⁶ NAGY Lajos, *Az irodalom szabadsága*, Magyarország, 1935. ápr. 30.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 224–226 (kiemelés a szerzőtől).

²³⁷ FÉJA Géza, *A magyar író feladatai*, Magyarország, 1935. máj. 1.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 227–230.

az lesz az igazi reformnemzedék.”²³⁸ Utolsóként Németh László szólt hozzá Zilahy cikkéhez. Annak ellenére, hogy korábban hitt a kormánnyal való valamiféle együttműködés lehetőségében, most leginkább várakozásának adott hangot: „Ma még két reform van: egy, amelyet a politikusok emlegetnek, s egy, amelyet az irodalom követel. A várakozás csak akkor várakozás, ha az egyiket nem dobjuk oda a másiknak. [...] Ha a kétféle hatalom, temporális és spirituális közül az egyiknek meg kell alázkodnia a másik előtt, ne az alázkodjék meg, amelyik az Istenhez közelebb esik...”²³⁹

Az időközben Olaszországba utazott Zilahy egy április 26-i, helyetteséhez, Szabó Lőrincchez írott leveléből megtudható, hogy Móricz Zsigmond és Karinthy Frigyes hozzájárulásával is számolt a lap szerkesztősége.²⁴⁰ Németh László cikkét egy szerkesztőségi közlés követte, mely a vita lezárását jelentette be. Írója feltehetően Szabó Lőrinc. Ha nincs is szerzőségére utaló közvetlen bizonyíték, akkori segédszerkesztői beosztása a lapnál, illetve Zilahy távolléte és az írás nyelvhasználata erre enged következtetni.

Elmondta, hogy minden politikai párttól független írók fejthették ki a lap hasábjain nézeteiket, s mindegyik cikkben közös az az álláspont, hogy az irodalomnak joga és kötelessége felhívni a magyar sorskérdések megvizsgálására mindazokat, akiket tehetség és szociális lelkiismerete a magyar megújulás munkájának vállalására és végzésére képesít. Megjegyezte: „Az égetően sürgős, komoly magyar reformok tekintetében a közvélemény ma nagyrészt tájékozatlan, a tervezés előkészületlen, a tettvágy tanácstalan.” Felhívta a figyelmet annak veszélyére, hogy a reformok „gondolatkomplexuma” csak a politikai frazeológia taktikailag felhasználható eszköze marad, s később a felvetett gondolatok jelszavakká üresednek. A Zilahy Lajos ötlete nyomán létrejött új szellemi tömörülésnek abban lenne szerepe, hogy a felvetett terveket a megvalósítás irányába terelje. Megjegyezte befejezésül, hogy a cikksorozattal természetesen nem ért véget a munka, és bejelentette: „a reformeszmék igazi lényegét és szellemi előmunkálatait a Magyarország a jövőben is állandóan napirenden fogja tartani.”

A nyilatkozatsorozat támadást váltott ki, elsősorban a polgári radikális és szociáldemokrata oldalról. Az Esti Kurir 1935. április 17-i száma közölte Ignótus Pál elutasító válaszát Zilahy felszólítására, majd ugyanezen lap április 27-i számában *Frigiai sapkából tányérsapka* címmel újabb támadást intézett a Magyarország körül csoportosuló írók ellen.²⁴¹ Érdekes, hogy a Front kezdeményezését Az Est-lapokon belül is támadták. A Pesti Napló május 5-i számában jelent meg Bálint György cikke *Támogató-ének vagy*

²³⁸ PAP Károly, *A beolvadásról*, Magyarország, 1935. máj. 2.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 231–234.

²³⁹ NÉMETH László, *Író és hatalom*, Magyarország, 1935. máj. 4.; kötetben: NÉMETH 1989a, 176–178; *A népi-urbánus vita...*, 235–237.

²⁴⁰ „A vita-cikkekből a jövő héten Nagy Lajos, Féja, Pap, esetleg Németh, Móricz és Karinthy jöjjenek. Karinthynek megígértem, tehát, ha jó, csak hadd jöjjön.” Zilahy Lajos 1935. ápr. 26-i, Szabó Lőrincchez írott leveléből. Közli: KABDEBŐ 2006, 106. A Gömbös–Karinthy kapcsolatról tett említést Illyés a Gömbös-találkozóról készített jegyzeteiben: „Zilahy befűzött egy megjegyzést. Az új magyar irodalmat sokan még mindig csak a humor fénytörésén ár ismerik, Karinthy persziflázsaiából. – Nem tudom, mennyi volt ebben a békítő humor vagy a rejtett dőfés. – Tudott dolog volt, hogy egy este Gömbös fél Pest kávéházait végigtelefonáltatta Karinthy után, társalogni akart vele azonnal. Társalgott is egy fél éjszakát.” ILLYÉS 1986, 102. jegyzetben *i. m.*, 89.

²⁴¹ Kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 214–217.

a *farkasok dala* címmel,²⁴² melyben megállapította, hogy a Zilahy felszólítását követő cikkek mennyire nélkülöznek minden ideológiát, vagyis „elméleti fronton elmélet nélkül harcolnak”, és elítélte a hozzászólások kormánypártiságát, azt próbálva bebizonyítani, mennyire indokolatlan a reformista íróknak az a törekvése, hogy forradalmi színben tűnjön fel a kormányzati rendszer. Arra figyelmeztetett, hogy a kormányzópárt, a Nemzeti Egység Pártja ígéreteiből sem következik más, mint hogy a földreform nem azonos a földosztással, s a telepítés sem mehet másként, mint hogy aki földhöz jutott, az megfizeti annak árát.²⁴³ A Korunk júniusi száma Ujvári László egy hosszabb bírálatát közölte.²⁴⁴ A cikk írója szerint az írói reformmozgalom „eddig elburkolt fasisztikus tartalma ezzel végleg napfényre került.” A Szocializmus májusi számában József Attila és Mónus Illés foglalkozott az Új Szellemi Front mozgalmával.²⁴⁵ A Világirodalmi Szemlében Nagypál István, alias Schöpflin Gyula elemezte Zilahy cikkét, és vette végig a nyomában támadt sajtóvitát. Felvetette a kérdést Babitsra visszautalva: „szabad-e, kell-e az írónak részt vennie a mindennapi élet, a harc apróbb, s nem mindig legemelkedettebb mozzanataiban, vagy pedig csak annyi a kötelessége, hogy az eseményeket, az élet torlódását hidegen, tárgyilagosan nyilvántartsa, s a saját lelki életét szemlélje, mint amely tükre az egész világnak”. Míg elismerte, a népi írók képviselői szép eredményeket értek el, a magyar parasztság ellen elkövetett sok-sok bűnre világítottak rá, a mozgalmat eleve meddőnek ítélte, mivel a megnevezett célok – földreform, telepítés, tőkekorlátozás – nemcsak a magyar feudalizmus romjainak, hanem az egész magyar társadalmi rendnek a gyökeres forradalmi átalakulása után valósulhatnának meg, s ilyen társadalmi erőt nem tud az irodalom mozgósítani. Az Új Szellemi Front zászlóbontását a kormányzat ügyes taktikai fogásának tudta be, melynek során – à la Mussolini – megnyerték a népi irodalom legjobb képviselőit.²⁴⁶

Az Új Szellemi Front zászlóbontását jobboldalról is érték bírálatok. Szitnyai Zoltán például, akit 1945-ben a Népbíróság szélsőjobboldali magatartása miatt öt évi kényszer-munkára ítélt, akárcsak Bálint György, éppen a Pesti Naplóban foglalt állást a mozgalom ellen *Író és politika* című cikkében.²⁴⁷ Bálint és Szitnyai állásfoglalásának közlése arra utal, hogy Az Est-lapok vezetősége körében azért megvolt az állandó törekvés az egyen-

²⁴² Kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 238–241.

²⁴³ Érdekes, hogy Bálint György vitája nem vált személyes jellegűvé: ebben az időben küldte meg „szeretettel” *Az idő rabságában* cím alatt összegyűjtött karcolatainak kötetét Szabó Lőrincnek, és hasonlóképp tett 1937-ben. Lásd Szabó Lőrinc *könyvtára, I, Magyar szerzők művei*, szerk. BUDA Attila, Miskolc, Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2003 (Szabó Lőrinc Füzetek, 3), 127–129. tétel, 25–26. Bálint György és Szabó Lőrinc kapcsolatáról lásd KABDEBŐ Lóránt, *Bálint György és Szabó Lőrinc*, jelenleg kézirat.

²⁴⁴ UJVÁRI László, *Az Új Szellemi Front Magyarországon*, Korunk, 1935/6, 439. Ujvári László a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ahol a kommunista írók csoportjához tartozott. Csehszlovák és romániai magyar baloldali lapok munkatársa, 1926-os hazatérése után a Korunk magyarországi tudósítója volt.

²⁴⁵ Lásd JÓZSEF Attila, „Új Szellemi Front”, Szocializmus, 1935/5, 198–204; kötetben: *József Attila összes művei, III*, 157–166; *A népi-urbánus vita...*, 245–255; MÓNUS Illés kis glosszája a Szocializmus 1935/5. számában, a *Följegyzések* rovatban, 227.

²⁴⁶ NAGYPÁL István [SCHÖPFLIN Gyula], *Új Szellemi Front*, Világirodalmi Szemle, 1935/2, 1–3.

²⁴⁷ SZITNYAI Zoltán, *Író és politika*, Pesti Napló, 1935. máj. 12.

súlyteremtésre, s ezt ébren is tartotta mind a konszernen belül, mind a politikai életben is jelen lévő viszálykodás. A legitimista Magyarországon Katona Jenő majd Pethő Sándor a hatalommal meglévő kapcsolata miatt támadta a mozgalom hitelét.²⁴⁸ A Bethlen István-i irányzatot támogató 8 Órai Újságban pedig éppen Hevesi András bírálta Zilahyt két cikkében is. Első alkalommal leginkább irodalmi kérdésnek fogta fel az Új Szellemi Frontot meghirdető cikket, s az irodalom függetlenségének kérdése volt az, ami leginkább foglalkoztatta. Zilahy mondandóját úgy értelmezte, hogy a szerkesztő felszólítja a magyar szellemi életet az uralkodó politikához történő egységes csatlakozásra, hogy „lélekben összekovácsolva, világnézetben egységesen támogassa a kormányt”, pedig az egységes világszemlélet az irodalom halála, mivel az irodalom csak az egymással szembenálló világnézetek akadálytalan harcában virágzik. Hevesi nosztalgiával tekintett vissza arra a liberális világra, melyben „az irodalom csakugyan nem ismerte vagy alig ismerte a kormánytámogatás szépségét és méltóságát”.²⁴⁹ Második cikkében pedig Zilahyt a „prófétai ihlet”-ért marasztalta el, s számon kérte rajta a logika eszközeit és a tényekre támaszkodást.²⁵⁰

9. A Zilahy cikkét követő nyilatkozatsorozattal párhuzamosan szerveződött meg a Népszavában az az ankét, melyen a szerkesztőség kérdéseire válaszolók a reformpolitikáról és a munkásmozgalom szerepéről, jelentőségéről fejtették ki véleményüket.²⁵¹ Az összegyűjtött hozzászólásokat a lap ünnepi, 1935. május 1-i számában tették közzé *Reformokat! Reformokat! – Politikusok, tudósok, írók és más közéleti szereplők nyilatkozata a korszerű kérdésekről* címmel. A feltett kérdések: „I. Van-e szükség Magyarországon reformokra és milyenekre a) szociális b) gazdasági c) politikai téren? II. A világgazdaság jelenlegi válságában a legtöbb ország a munkásvédelem fokozásával s a munkaidő csökkentésével siet ipari munkásságának segítségére. Magyarországnak mi a teendője ezen a téren? III. Mi a véleménye a munkásszervezeteknek Magyarország gazdasági, szociális és kulturális életében betöltött szerepéről? IV. Mi a teendő a magyar falu gazdasági, szociális és kulturális viszonyainak javítása terén?” Az ankétan – mint ahogy a cím is sugallja – sokféle társadalmi réteg, hivatás, ideológiai irányzat képviselői szólaltak meg. A huszonhárom hozzászóló között ott találjuk az Új Szellemi Fronthoz tartozókat, Zilahy Lajost, Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost és Szabó Lőrincet is.²⁵²

²⁴⁸ KATONA Jenő, *Magyar író és politika 1935-ben*, Magyarság, 1935. ápr. 21.; PETHŐ Sándor, *A szellemi front*, Magyarság, 1935. jún. 29.

²⁴⁹ HEVESI András, *Beszervezett irodalom*, 8 Órai Újság, 1935. ápr. 17.

²⁵⁰ HEVESI András, *Politika a végtelenben*, 8 Órai Újság, 1935. máj. 2.

²⁵¹ A Népszava szerkesztősége a következő közléssel vezette be a nyilatkozatokat: „Reformokat! Milyen divatos lett most hirtelen ez a szó. Mást sem lehet hallani. Reform, reformnemzedék, reformkorszak, naponta százszor halljuk, naponta százszor olvassuk. Annyian, annyiszor és annyi értelemben használják ezt a bűvös szót, hogy lassanként már elkopik az igazi értelme és jelentősége. Így szoktak visszaélni a fölkapott szavakkal, amíg frázis lesz belőlük.”

²⁵² A további nyilatkozók: gr. Apponyi György, országgyűlési képviselő, Asztalos Miklós, történész, a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre, Balla Borisz, író, publicista, Buza Barna, politikus, a Károlyi Mihály-kormány volt földművelésügyi minisztere, ügyvéd, Csordás Elemér, Budapest tisztii főorvosa, Gárdi Jenő, igazgató

„Első, második és negyedik kérdésükhöz egyszerre szeretnék hozzászólni” – kezdődik Szabó Lőrinc nyilatkozata. A felvetések összekapcsolását azzal indokolta, hogy azok rendkívül bonyolult és áttekinthetetlen témakörbe tartoznak, ugyanakkor minden konkrétumnak tűnő elem, mint a bérszabályozás vagy a munkásvédelem, olyannyira összefüggnek egymással és más problémákkal is, hogy egyenként nehéz megítélni azokat. Legfontosabbnak a közszellem átalakítását tartotta, melybe végül is minden más érintett kérdés belefut. Megállapította: „Lelki előkészítés kell a siker, illetve a siker előfeltételeinek megteremtéséhez: a kollektív akaratú tudományos felkészüléshez és a kollektív tendenciájú politikai gyakorlathoz.”

Ezután következik két olyan bekezdés, melynek jó néhány elemét később úgy értelmezték, mintha azok már egy tekintélyelvűbb államforma ideáljára utalnának, s összekapcsolták a költő korábbi *Vallomás* című cikkével, illetve későbbi megnyilatkozásaival és közszerepléseivel.

„A végső cél az volna, hogy goethei értelemben »etikussá« lehessen tenni az őserdő, a létért való harc, a liberális kapitalizmus törvényét, minden jó és rossz mozgatóját, az individuum jogát és létalapját, a természetes emberi önzést” – vallotta Szabó Lőrinc, majd így folytatta: „Az etikus önzés már azonos az önzetlenséggel, ennél többet nem várhatunk az emberektől, akik nem angyalok. Kívánom tehát e végső cél érdekében mindazokat az újításokat, amelyek népünkben minden egyént hozzásegítenek ahhoz, hogy gazdaságilag emberi sorba emelkedve, teljes társadalmi szabadságban és mint egy életteljes optimista kultúrközösség részese igazán kibontakoztathassa és élvezhesse a maga környezete számára előnyös képességeit.”

Az „etikus önzés”-t illető mondat az egy évvel korábban keletkezett *Vallomást* juttatta eszébe Lackó Miklósnak, illetve az úti jegyzetnek azt a részét, amikor a költő megidézi a múltból a párizsi Panthéon falfestményén ábrázolt Attilát. E helyhez a következő magyarázatot fűzte: „Szabó Lőrincnél az egyéni és nemzeti magány- és gyengeségtudatból való kitörés vágya teremti meg a vonzódást az erőhöz, az »etikussá tett« erőszakhoz, az erőben való »újjaszületés« – a gömbösi »nemzeti megújulás« eszméjéhez.”²⁵³ Vagyis utalt a Népszavának szánt nyilatkozatra. Annak ellenére, hogy az „erőszak” szó sehol sem szerepel az „etikussá tett” szavakkal együtt közös kitételelt alkotva. Azt állította: valójában magát az erőszakot tette közvetve etikussá a költő, pedig Szabó Lőrinc nem említett meg mást, mint az önzést, a létért való harcot és a liberális kapitalizmus törvényét, vagyis nem beszélt másról, mint hogy miképpen lehet megteremteni azt a társadalmi intézményrendszert, melyben megvalósul az „etikus önzés”, az etikussá tett önzés. A kívánt „újítások” – ahogyan a következő bekezdésben is megfogalmazta – az „erősen újszerű állam-

főorvos, Herczka Sándor, a szociáldemokrata párt ifjúsági oktatásügyeinek a vezetője, Ignóus Pál, Katona Jenő, publicista, Keller Lajos, a Stefánia Szövetség országos ügyvezető igazgatója, Márai Sándor, Matolcsy Mátyás, Ráskai Ferenc, a szociáldemokrata párt Országos Ifjúsági Bizottságának a titkára, Ruppert Rezső, ügyvéd, országgyűlési képviselő, Szendy Károly, Budapest polgármestere, Szeder Ferenc, földmunkás, volt országgyűlési képviselő, Takács József, földmunkás, publicista, Veres Péter és Zsolt Béla.

²⁵³ LACKÓ 1996, 35. jegyzetben *i. m.*, 125–126; vö. KABDEBÓ 1974, 78. jegyzetben *i. m.*, 125; KABDEBÓ 2006, 85.

vezetés”-re vonatkoznak, mely egy demokratikus intézményrendszer megvalósítására irányul. Ha az „újítás” megvalósul, az egyes önzésekből fakadó konfliktusok szükség-szerűen rendszert alkotnak a különféle intézmények által. Az etikus helyzet akkor való-sul meg, ha az önzés általános korlátokba ütközik, s ugyanakkor az egyén garanciát kap arra is, hogy nem válik teljesen kiszolgáltatottjává az olyan intézményes renden kívüli erőknél, mint a nagybirtok vagy a tőke, illetve, hogy a „minden jó és rossz mozgatója, az individuum joga és létalapja” nem sérti közvetlenül más jogát és létalapját. A *Vang-An-Sinek* is alapvető tanulsága, hogy az emberi természet alapvetően önző és önzéséből következően vak. Így ha nem is lehet megváltoztatni a valóságot, meg kell teremteni azokat a kereteket, melyek korlátozzák vagy megfordítják az önzés negatív energiáját.

Miből is tevődik össze ez az „erősen újszerű államvezetés”? A parlament újjáalakítá-sát nevezte meg előszörre, s zárójelben hozzátette: „nem okvetlenül demokratikus irány-ban, főleg eleinte”. A következő elem magyarázza az előzőt: „népérdekű kényszerszertörvén-nyek”. Vagyis egy igazságosabb társadalom érdekében meghozandó törvényeket eleinte csak kényszerszert alkalmazva lehet realizálni, mivel velük szemben a meglévő hagyomá-nyos érdekkörök demokratikus úton fel tudnak lépni. A további elemek: az egyes ipar-ágak államosítása, a tőkének szociális feladatokra való kényszerítése, a kampány a mun-kanélküliség ellen, a földreform, a telepítés, a munkás- és gazdavédelem, a szövetkezeti rendszer kiépítése, a közoktatás, a közegészségügy, az adózás reformja. Mindezek után hozzátette, hogy mindezek a kézzelfoghatónak tűnő pontok csak látszatok, mik elfogad-hatóvá tesznek egy programot, mivel általában éppen a konkrétumokat kéri számon a programadótól, de a programnak valójában a lényegre kell irányulnia. A megnevezett konkrétumok is csak felvetések, melyeknek csak az elmélyült tudományos vizsgálat és elemzés adhat valós tartalmat. „Az előbbre való feladat – ismételte meg az első bekezdés gondolatát – a szociális közszellem kialakítása”. Hasonlóképpen vélekedett Németh László is ekkor. „Elképzelhető-e, hogy gazdasági intézkedések és intézmények akármi-féle szép rendszerré összetákolva, a lelkek megújhodása nélkül a társadalmat megrefor-málhassák?” – tette fel a kérdést.²⁵⁴

Nyilatkozatának újabb részében Szabó Lőrinc reményének is hangot adott: „...las-sanként megteremthető a társadalmi fejlődésnek egy olyan élő, lelki mechanizmusa, amely – mindig a végső célra törve – a saját, esetleg változó szükségletei szerint öröknél szánt dogmáktól függetlenül fogalmazza meg akaratának tartalmát.” Megemlítette a „türelmetlen jó szándék” platói diktatúrája megvalósításának lehetetlenségét. A diktatúra megteremtésével szemben a kollektív megújhodási akarat életre hívását tartotta lehetsé-ges útnak, az ehhez vezető fontos demokratikus lépésnek pedig az általános, titkos vá-lasztójogot. Bár rögtön résen lévő szkepszisének is hangot adott: „Sajnos, ez is csak eszköz, és nem is olyan használható, mint hiszik!”

Nyilatkozata befejező részében a Népszava harmadik körkérdésére válaszolt. Megem-lítette, hogy nem egy hasznos impulzust kapott a szociáldemokrata párttól. Megjegyezte,

²⁵⁴ NÉMETH László, *A reform*, Tanu, 1935/1 (ápr. 1.), 11; kötetben: NÉMETH 1989a, 128. jegyzetben *i. m.*, 203.

a szakszervezetek becsületet szereztek a munkás névnek, eredményeket értek el, s öntudatot adtak a dolgozóknak, bár ez az öntudat s a hozzá kapcsolódó kultúra „egyretegyűbb volt a kelleténél”. Felemlgette a szociáldemokrata párt súlyos hibáit, bár nem tartotta ildomosnak, hogy ezekről a Népszava ünnepnapján bővebben szóljon. Befejező szavaival visszatért a Magyarországon nem sokkal korábban közölt hozzászólása alapgondolatához, vagyis a hagyományos jobb- és baloldali kategóriák irrealitásához. Szerinte a szociális jobbsorsot akaró rész már nem csak a baloldal. „...friss, bátor és kezdeményező erejű vezetőkre van szükség, akik a változó körülmények közt is mindig módot találnak az egyetemes végső cél szolgálatára” – jegyezte meg végül, s utolsó mondatából is ki lehet érezni azt a felfogását, hogy a hagyományos politikai tagozódás felett eljárt az idő.

10. Nem volt könnyű helyzete a Magyarország szerkesztőségében Szabó Lőrincnek. Az előléptetés azzal is járt, hogy sok esetben helyettesítenie kellett Zilahyt. Kodolányi szerint: „Szabó Lőrinc irányította a lapot, Zilahy inkább csak jött, ment, tárgyalt, olykor-olykor »elbújt« valamelyik türes szobában, hogy cikket írjon.”²⁵⁵ Helyettesként döntésekre kényszerült, és ezzel együtt vállalnia kellett az egyes kül- vagy belpolitikai kérdéseket radikálisabb szellemben tárgyaló cikkekért a felelősséget Az Est-konzern vezetésége előtt. Mint segéd- és olvasószervezőnek naponta félórával korábban kellett bemennie a munkahelyére, hogy végighallgassa főnökének, Salusinszky Imrének helyzetértékeléseit.²⁵⁶ Szabó Lőrinc több versében – például az *Ellenségeimhez*, a *Jégesőben*, a *Komédia* című költeményeiben – áttételesen szólt a lapcsoporthoz vezetőivel szembeni ellentétéről. A Pesti Napló 1934. augusztus 26-i számában megjelent *A vége* című költeményében szereplő Disznófejű Nagyúr valójában Vadnai Bélát, a vállalat igazgatóját jelentette, amint azt később a *Vers és valóság* megfelelő kommentárjában megvallotta.²⁵⁷ Az előmenetelen túl, Az Est-lapokon belüli kellemetlen helyzete is motiválhatta azt a szándékát, hogy 1935 márciusában megpályázza a Budapesti Hírlap főszerkesztői székét; annak ellenére, hogy fontos volt számára a Magyarország-béli szerkesztőségi munka. Átigazolása tekintetében – Németh László közvetítése révén – Kozma Miklós támogatásával is számolhatott. Amint azonban Németh megjegyezte, az esélyeket rontotta, hogy Szabó Lőrinc hosszú évek óta Az Est-lapok szerkesztőségi munkatársa volt.²⁵⁸

Az új munkatársi gárda felállításának kezdetétől fogva az író társaival szembeni konfliktusokat is vállalnia kellett szerkesztőségi döntései miatt. Kodolányi 1934. április 13-i, Fülep Lajoshoz írott levelében megjegyezte: „Ami cikkemet illeti: nem állok jót érte úgy, amint van, mert a legszörnyűbb húzásokon és beleírásokon ment át, mire megjelent. Szabó Lőrinc szadista kéjjel és perverzítással fekszik bele minden írásomba, hogy vál-

²⁵⁵ KODOLÁNYI 1968, 38. jegyzetben *i. m.*, 371.

²⁵⁶ Féja Géza visszaemlékezése alapján tett erről említést Kabdebó Lóránt. Lásd KABDEBÓ 2006, 106.

²⁵⁷ SZABÓ, *Vers és valóság*, 2. jegyzetben *i. m.*, 74.

²⁵⁸ Lásd Németh László 1935. márc. 9-i levelét Szabó Lőrincnek = Németh László *élete levelekben 1914–1948*, szerk., s. a. r. NÉMETH Ágnes, jegyz. GREZSA Ferenc, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1993 (a továbbiakban: NÉMETH 1993), 213.

toztasson rajta.”²⁵⁹ A német kisebbség politikai szerepét, a németek és a magyarok dél-magyarországi helyzetének megítélését illetően Kodolányi Szabó Lőrincet ellenlábasának tekintette, annak, aki esélyeit rontja, mozgásterét korlátozza, aki nem veszi komolyan az egyke-kérdés jelentőségét, s emellett németbarát.

Kodolányi kései emlékezésében szintén felidézte szerkesztőségbeli idejük egy ellentétét, de ezzel együtt valamennyire közös munkahelyük légkörét is: „Egyszer kezembe nyomta a Frankfurter Zeitung legutóbbi számát, és mint fölöttesem így szólt: »Ezt a cikket rögtön fordítsd le, foglald össze, még a mai számban jön, legyen legalább két hasáb. Fontos.« – Beck lengyel külügyminiszter beszédet mondott, és harciasan megüzente a Szovjetunióknak, hogy »Lengyelország el fogja taposni a vörös kígyó fejét«. Én ezt nemcsak ostobaságnak, az oroszlán farka-huzogatásának láttam, hanem fölháborodtam magán a tényen. – »Én ezt a marhaságot nem követem el!« – mondtam dühösen Lőrincnek. – Lecsapta a hosszú ollót, amivel éppen a Távirati Iroda valamely jelentését vágta ki, hogy csirizzel ragassza. (Ilyenkor kedvesen mosolygott, és mint valami kisgyerek, így szólt: »Nyiszi, nyiszi, ez is fontos. Nyiszi, nyiszi, nyiszi, ez is fontos.« Mint ahogy a kislány vagy kislánya játszott a padlón.) Tehát odavágta az ollót, és elképedve meredt rám. »Micsoda?« Ekkor nyájasan elnevette magát, és szelíden így szólt: »Johannesem, nagyon nagy marha vagy!« Magam is nevettem, a cikk feldolgozását nem kívánta tőlem.”²⁶⁰ Kodolányi azonban azt is megjegyezte, hogy a szerkesztőségi összeütközések után nem maradt egyikükben sem keserű emlék, rossz hangulat vagy pláne nem megtorlás vagy bosszú vágya. Jeleneteket, képeket idézett fel kollegiális kapcsolatuk történetéből: „Már öt perc múlva vidáman kötekedtünk egymással. Furcsa szóvicceket meg úgynevezett »kecskerímeket« gyártottunk, hangosan nevtünk, vagy a nyomda munkájának pillanatnyi szüneteiben révedezve szívtuk cigarettánkat, lírai hangulatban emlegettünk szomorú eseményeket, vagy mondtunk költeményekből szemelvényeket...”²⁶¹ Visszaidézte azt is – éppen egy Veres Péterrel kapcsolatos eset kapcsán –, miként élték meg a redakcióbeli elfoglaltság felfokozott ritmusát: „Nem hiszem, hogy Péter a mai napig el tudta volna valaha képzelni a szüntelen figyelemnek, a vágató munkának azt a koncentrált tömörségét, amiben tizenegy órától fél négyig éltünk mi, szerkesztőségbeli munkatársak.” Majd: „A szerkesztőségi munka után némelyikünk az asztalra rakta a lábát, Lőrinc papírlapokat dobált föl a levegőbe, és röptében próbálta a hosszú ollóval elnyisszantani őket, harsányan kiabálva: »Nyiszi, nyiszi, ez se sikerült! Nyiszi, nyiszi, na, téged torkon nyisszantottalak.« Jól megfigyeltem az efféle játékokban megnyilvánuló különleges Szabó Lőrinc-i, finom, játékos »szadizmust«, ez azonban csak egy-egy üres papírlap elnyisszantásáig terjedt.”²⁶²

Németh László, a népi írói mozgalomban meglévő tekintélye ellenére ritkán publikált a Magyarországon. Szabó Lőrinchez, illetve a laphoz fűződő viszonya is ellentmondásos volt, és ebben elsősorban személyes momentumok játszottak szerepet. Németh lelke-

²⁵⁹ *Fülep* lev. III, 355.

²⁶⁰ KODOLÁNYI 1968, 478–479.

²⁶¹ Uo.

²⁶² Uo.

sedéssel fogadta a lap megindulását és létét, ugyanakkor a lap körül kialakuló mozgalomban – elsősorban személyes okok miatt – mellőzöttnek érezte magát: „A szerkesztőnek jó emlékezete volt, s nem feledte el egy kurta, de mindent kimondó megjegyzésem. A helyettes szerkesztő a Babits-iskola ellenszenvével nézett.”²⁶³ Lehetséges, hogy itt az 1938-ból visszatekintő író Szabó Lőrincnek Németh *Ember és szerep* című önéletrajzi művéről írott negatív kritikájára gondolhatott, melyben külön személy szerint is védelmébe vette Babits feleségét, Török Sophie-t.²⁶⁴ De gondolhatott Gulyás Pál 1934. április 30-i levelére is, melyben a költőtárs a Magyarország munkatársainak debreceni szerepléséről számolt be Németh Lászlónak, megjegyezve: „Neki a Te munkád is beteges, rosszidegű hiúságmánia, önképzőköri önzetlenségi játék, amelyen ő régóta túl van.”²⁶⁵ Németh László Zilahynak és Szabó Lőrincnek személyes hozzáállásában látta okát annak, hogy végül is ritkán számítottak rá mint munkatársra a Magyarország szerkesztőségében: „Így a sorkatonák mellett én csak afféle rézgombos tűzoltó lehettem, akit sátoros ünnepen hívnak be, uniformisával a tömeget növelni. Összesen két megbízást kaptam: március tizenötödikére s húsvétvasárnapra. Tanulmányaimat nem készítettem ekkora műgonddal. [...] A márciusi cikk: *Jelszó: Petőfi* – el is csúszott valahogy [...].”²⁶⁶ Annál nagyobb felzúdulás követte a húsvéti *Sznobok és parasztok*.²⁶⁷ Németh László felidézte mindazokat a támadásokat, melyek őt e cikke miatt a népi oldalról érték, s különös fájdalommal emelte ki Móricz hozzászólását vele szemben.²⁶⁸ Úgy érezte, hogy Féja Géza és elvbarátai befolyásolták Móriczot válaszcikkének megírásában. A szerkesztőknek, Zilahynak és Szabó Lőrincnek pedig azt rótta fel, hogy nem biztosítottak teret védekezésére a Magyarország hasábjain.²⁶⁹

Úgy értékelte a történeteket Németh László, hogy kiszorult a Magyarországból. Azonban, ha ritkán is, de fontos írásokkal szerepelt a lapban. Még az 1934-es év december

²⁶³ NÉMETH László, *Tanú-évek* = NÉMETH 1977, 48. jegyzetben *i. m.*, I, 506.

²⁶⁴ SZABÓ Lőrinc, *Németh László és szerepe*, Válasz, 1935/1 (jan. 1.), 60–63; kötetben: SZABÓ, *Könyvek és emberek*, 14. jegyzetben *i. m.*, 497–501.

²⁶⁵ Gulyás Pál 1934. ápr. 30-i levele Németh Lászlónak = NÉMETH 1993, 185. Gulyás levelének hangjából kiérezni az elfogultságot mind a Magyarország napilappal, mind a költővel, Szabó Lőrincel, valamikori gimnáziumi osztálytársával szemben. „Szabó Lőrincék itt voltak. Zsilinszky, Zilahy és ő. Kb. ½ 10-kor vágódtam be, Szabó L. épp vmi Lóci-versét szavalta blazírt előkelőséggel. A vers rossz volt, kapta, de a közönség annál jobban tapsolt. Igazi Az Est-lapok hangulat terjengett. Aztán beszélgettünk, banketten, de ezzel nem zavarom Tanu-áhitatodat. (Undor fogott el, de aztán elfelejtettem.) – Mégis, csak egy »pletyka«: oly botrányos fölényeskedő volt a beszéde Lőrinc úrnak, hogy a pesti (budai) társalgást messze felülmúlta. Ezzel az emberrel nem óhajtok többé szóba állni. Inkább otthagynom az irodalmat. Kapcának néz bennünket, akikbe kedve szerint beletörölheti csizmáját, aztán felrúghat...”

²⁶⁶ Magyarország, 1934. márc. 15.; kötetben: NÉMETH László, *Az én katedrám: Tanulmányok*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1983, 576–579.

²⁶⁷ NÉMETH László, *Sznobok és parasztok: Két betegség a mai magyar irodalomban*, Magyarország, 1934. márc. 29.; kötetben: NÉMETH 1989b, I, 322–327; *A népi-urbánus vita...*, 56–59.

²⁶⁸ MÓRICZ Zsigmond, *Lehet-e a parasztból író?*, Magyarország, 1934. márc. 30.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 60–62.

²⁶⁹ „Parázs vita támadt, éppen csak az én védekezésem nem kapott helyet a Magyarországon.” NÉMETH 1977, 48. jegyzetben *i. m.*, I, 507.

25-i számában jelent meg a *Lesz-e reform?* Az 1935. május 4-i számban éppen az Új Szellemi Front vitájához való hozzászólása olvasható. Az 1935. május 8-i számban a *Kert, magyarság és minőség-szocializmus* című cikke jelent meg. Az 1934. június 20-i számban Pap Károly a *Válasz egy különítményes vallomására* című cikkében megvédi Németh Lászlót az antiszemitizmus Hatvany és Ignótus által képviselt vádjával szemben. Az 1934. szeptember 6-i számban Féja Géza „*A Nép Eötvös-Kollégiuma*” – *Megvalósul az „Ifjú Magyarország” első életképes intézménye* című cikkében – melyben egy Budapest környékére telepített, száz hold földön gazdálkodó, 20–25 házból álló mintafalucsakról fejt ki elképzeléseit –, ha kritikus elemeket nem is nélkülözve, de elismerően nyilatkozik Németh Lászlóról, akitől maga „A Nép Eötvös-Kollégiuma” elnevezés is eredt. Az 1935. március 27-i számban pedig részletes tudósítás található Németh egy előadásáról, mely a Debreceni Dieta elnevezésű katolikus–református ifjúsági találkozón hangzott el.

Nyoma maradt Illyés Gyula és a szerkesztő Szabó Lőrinc nézeteltérésének is. Illyés 1935. február 14-én ezt jegyezte fel: „Írom a cikket. Telefon Lőrincsel, kell-e. Nem tartja fontosnak a dolgot, ami engem vérig felháborít. De írjam csak tovább, érte küldenek.” Február 19-én pedig: „Pár napja cikket írtam a Magyarországra, *Legenda a földről* címmel. Mikor bementem a honoráriumért felkerestem Zilahyt.”²⁷⁰ A cikk teljes címe: *Legenda a magyar földről.*²⁷¹ Apropos, hogy Szabolcs megyéből kétszáz nincstelen család, pénzzé téve mindenét elindult, hogy Baranyában telepedjen le. Amint a pécsi rendőrséghez érkeztek, értésükre adták, hogy „lelketlen izgatók” áldozatai lettek, s tolonc útlevelet állítottak ki a számukra. Illyés az eset tragikumát elemezte hosszabban, elismerve, hogy annak közvetlen körülményei nem ismeretesek. Megállapította: a szabolcsi családok sorsa figyelmeztetés egyrészt azoknak, akik időszerűtlennek tartják a „nemzeti egység” szempontjából a földkérdés bolygatását, a telepítést és a radikális reformokat, ugyanakkor figyelmeztetés azok számára is, akik latolgatják, ha a reformok elkerülhetetlenek, milyen ütemben is valósítsák meg, illetve kezdjék el azokat. Illyés idézte a félhivatalos jelentést: „Pécsett a református esperesi hivatalban egymásután jelentek meg a félrevezetett családok kisebb-nagyobb csoportokban. Munkát és kenyeret kértek. Sajnos, a szegény embereket sem az egyház, sem a világi hatóságok nem tudják kielégíteni... Ma délelőtt a Pécsett tartott református lelkész-értekezlet tiltakozott a fenyegető mozgalom ellen, és kéri mind a szabolcsi, mind a szatmármegyei lelkészeket tanítókat községi jegyzőket és mindazokat, akiknek módjukban áll ezeket az embereket útjukban megállítani, hogy világosítsák fel őket, és akadályozzák meg ennek a céltalan és eredmény nélküli népvándorlásnak további folytatását.” A cikket a következőképpen fejezte be: „A tények miatt pirulok és azok miatt, akik esetleg azt mondják majd, hogy e fájdalommal együtt érezni izgatás, demagógia. Nem! Nem, nem ez izgat, nem a szó! A valóság maga izgat, a valóság kiált, és azt kiáltja, hogy a kérdés döntésre megérett, és

²⁷⁰ ILLYÉS 1986, 73–74.

²⁷¹ Magyarország, 1935. febr. 15.

bűn nem foglalkozni vele.” Ez az utolsó kitétel valószínűleg utal az Illyés és Szabó Lőrinc közötti, a cikk jelentősége megítélésében keletkezett ellentétre is.

Lackó Miklós Féja Géza egy szóbeli közlését idézte tanulmányában, miszerint Szabó Lőrinc különleges vonzódása Gömböshöz köztudott volt. (Azonban ezt a megállapítást Féja Gömbösről írott korábbi emlékezéseinek fényében kell értékelni.) Féja azt is elmondta Lackónak, hogy a tarpai választási visszaélésekről írott cikkét Szabó Lőrinc visszatartotta, s az csak Zilahy utólagos döntése nyomán került be a lapba.²⁷²

Ezzel az említett esettel kapcsolatos Fájának 1935. március 28-i, Szabó Lőrinchez írott levele. Ebben felháborodását fejezte ki Szabó Lőrincnek a cikk kapcsán elfoglalt álláspontja miatt. A levél, ha az indulat miatt nem is látszik objektívnek, sok mindent sejtet Szabó Lőrinc szerkesztői helyzetéről. Elfogultsággal vádolta Szabó Lőrincet, azaz, hogy politikai szemléletét alapvetően személyes érzelmei határozzák meg, és az eseményeket Az Est-lapok két vezetője, Salusinszky és Vadnai Béla személyén keresztül ítéli meg. Levelében Féja egy, a cikke leadásakor lezajlott beszélgetésre hivatkozott, illetve az akkor elhangzottakra reflektált. Visszautasította Szabó Lőrincnek azt a megítélését is, hogy cikke álláspontja megegyezik Hevesi Andráséval, a népi írói tömörüléssel szembenálló publicistáéval. Nem sokkal a levél keletkezését megelőzően egy beszélgetésük során Szabó Lőrinc következetlenséggel vádolhatta meg Fáját, aki a miniszterelnökkel való megegyezést ajánlotta, amikor a költő Gömbös megváltozott ajánlatát közvetítette Bajcsy-Zsilinszkynek a Nemzeti Radikális Párt vezetőinek a tanácskozáson, március 10-én, a választások előtt. Féja a vádra így reagált: „Azt mondtad, hogy álláspontomat a Gömbös-rendszerrel szemben megváltoztattam. Hát megfelelek erre is. Mikor Gömbös kiírta a választásokat, Németh Imre azt mondta nekem, hogy egészen új alapokra tér s értékekből álló parlamentet akar csinálni. Ezek alapján ajánlottam Zsilinszky Endrének a választások tartamára bizonyos megegyezést. Mint a hideg zuhany, úgy jött a hivatalos lista, melyben Velcsov Gyurkók, Sefcsikék s egyéb tragikomikus jelentéktelenségek uralkodnak, úgy hogy az új parlament építő voltában nagyon kételkedem. Egy ilyen szürke, heterogén, félművelt parlament csak arra lesz jó, hogy a diktatúrát előkészítse és megokolttá tegye. Egy szociális megoldatlanságokkal és gáztettekkel telített ország számára a diktatúra pedig végső romlást jelent. Ez az igazság. Téged azonban e ponton is elvakítanak az »Est«-vállalat belső rendszeréhez és ennek alakjaihoz fűződő személyes gyűlöleteid.”²⁷³

Féja az esetet később memoárjában így idézte fel: „A tarpai választás után különböztem össze Szabó Lőrincsel. A kerületből történt kiutasításomat követő napokban egy cikkben az egész esetet és törvénytelenességét megírtam. A cikket átadtam Zilahynak, ő azonban indulófélben volt, Szabó Lőrincnek továbbította. Visszajövet Lőrinc a hátam mögött a következőket jelentette Zilahynak: »Géza cikkét nem közölhetjük, mert megjelenése esetén a lapot azonnal betiltják.« Igaz volt ez? Távolról sem, tényeket rögzítettem, keményen, de higgadtan, Zilahy fiókjába tette írásomat, mivel tudta, hogy másnap a

²⁷² Lásd LACKÓ 1996, 160.

²⁷³ A levél teljes szövege: KABDEBÓ 2006, 109–110.

szerkesztőségbe jövök, s akkor megbeszélhetjük a dolgot. Megérkezésem után rögtön elővette a cikket, elolvasta, behívatta Lőrincet, és átadta: »Még ma meg kell jelennie a szokott helyen.« Ezután hozzám fordult, és más tárgyról kezdett beszélni. Lőrinc néhány percig zavartan állott, majd távozott. Még aznap levelet intéztem hozzá. [...] Lőrinc postafordultával válaszolt, panaszkodott, mivel félreértjük őt, és nem azt nézzük, ami tényleg leledzik benne. A továbbiakban nem tartottunk haragot, érintkezésünk barátságos volt, de a régi meleg viszonyunk örökre elhűvösödött. Nem hallgathatom el, hogy a tarpai szereplésemmel és a választásról írt cikkemmel kockára tettem tanári állásomat.»²⁷⁴

Az emlékezésből az derül ki, hogy Szabó Lőrinc elsősorban a szerkesztőség létét érezte volna veszélyeztetve, ha lehozzák Féja cikkét. Ugyanakkor Féja a levélben a költő kártékony politikai állásfoglalását teszi szóvá, melyről kései emlékezésében már nem szólt. A lap betiltásától való aggodalmat igaztalannak érezte Féja, ugyanakkor egy bekezdéssel később maga is elismeri, hogy e cikk megjelenésével tanári állását tette kockára. Utólag idekívánczik a kérdés: ha tanári állását veszélyeztette az írás, miért ne veszélyeztette volna a lap működését is? Az eltérő álláspontok ütközésének e néhány felidézhető esetéből is érzékelni, miféle elvárásoknak kellett megfelelnie a szerkesztőnek, s milyen különböző felfogást képviseltek a munkatársak a Magyarország táborában. A gárda jórészt Az Est-lapok vezetői és Gömbös közötti valamiféle megegyezés eredményeképpen jött létre, ugyanakkor Salusinszkyék szívesen fogadták a Gömbös-kormányt kompromitáló, a választási anomáliákat tárgyaló cikkeket. És Zilahy, annak ellenére, hogy Gömbös híve és némileg lekötöztetettje volt, nem akart nyíltan szembekerülni Fájával, illetve rajta keresztül Bajcsy-Zsilinszkyvel, s az írás ugyanakkor nem volt Az Est-lapok vezetőinek szája íze ellenére sem, ezért felülbírált a szerkesztőtársának álláspontját. Féja levelének további részében meg éppen Salusinszkyre és az egyértelműen Gömbös mögött álló Zilahyra hivatkozva marasztalta el Szabó Lőrincet, amiért az viszsztatja az ő cikkeit éppen a Gömbös iránti kritikátlansága okán.

11. A Magyarország szerkesztője és segédszerkesztője között konszenzus lehetett a tekintetben, hogy mindent szükséges megtenni a Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös közötti megegyezés érdekében. Ha pedig ez nem sikerül, Zsilinszkyt továbbra is a lapnál kell tartani. Féja öregkorában sem látott ellentmondást abban, ahogyan az Új Szellemi Frontban résztvevők Gömböshöz és Zsilinszkyhez viszonyultak. Így jellemezte álláspontjukat: „Tárgyaltunk Gömbössel, kísérletet tettünk, de Zsilinszkyt nem ejtettük el.”²⁷⁵ Bajcsy-Zsilinszky meghatározó munkatársi jelenléte a Magyarországnál szintén arra mutat rá, mennyire nem volt egységes az a szellemi csoportosulás, mely egyrészt a Magyarország gárdáját alkotta, illetve azt a szellemi mozgalmat, mely az Új Szellemi Front elnevezést kapta Zilahy cikkének megjelenése után. Lengyel András – Bajcsy-Zsilinszkynek Szabó Lőrinchez írott leveleit közzétéve – megállapította: Zsilinszky „levelei a Magyarország-

²⁷⁴ FÉJA 1982, 34. jegyzetben *i. m.*, 122–123.

²⁷⁵ FÉJA, *Megjegyzések...*, 73. jegyzetben *i. m.*, 12.

ban közölt publicisztikájánál hívebben tükrözik eltérő álláspontját.”²⁷⁶ Ehhez azt is hozzátelhetjük, hogy ezek a levelek mint negatív lenyomatok emlékeztetnek Szabó Lőrinc szerkesztőségi tevékenységére is.

Szabó Lőrinc jóslata a választások során beteljesedett. Míg Gömbös nem állított ellenjelöltet Eckhardt Tibor és a kormánypártból időközben kilépett Bethlen ellenében, Zsilinszkyvel szemben igen, mivel az egykori barát és politikustárs ellenzékiességét keményebben ítélte meg. Valószínű, hogy nem német nyomásra viselkedett így Zsilinszkyvel szemben. Az is feltehető, hogy már korábban, az ún. „nagyтényi megállapodás” alkalmával sem gondolt komolyan arra, hogy Zsilinszkyt és társait mint egy másik párt képviselőit fogja támogatni. Arra számított, hogy a választások előtti szoros helyzetben Zsilinszky elfogadja majd a kilátásba helyezett együttműködés megváltozott feltételeit. Egy későbbi képviselőházi felszólalásában meg is jegyezte: „Egypártrendszernek vagyok híve és csak egy vezért ismerek el.” E véleményét pedig a következőképpen kommentálta: „Az egypárt rendszerét arra vonatkoztatom, hogy azok, akik csatlakoznak hozzám, az egypártrendszer alapján és nem a koalíció alapján akarják szolgálni a hazát. Ami pedig az egy vezért illeti, tapasztalatból tudjuk, hogy a két vagy több vezér-rendszer megbukott, sőt egy-két ízben majdnem megbuktatta az országot is.”²⁷⁷ Csak az egy párton belüli szoros együttműködést és az egyszemélyi vezető szerepet tartotta üdvösnek. Az utolsó kitétel egyébként magát Bethlent illette. Zsilinszkyvel szembeni eljárásának lehetnek személyes motivációi is. Féja felidézte Gömbösnek egy, a választások lezajlása után tett megjegyzését, melyről valójában csak közvetve értesült: „Tiborra (Eckhardt) igazán sohasem számítottam, de Bandit (Zsilinszkyt) vártam.” „Azért irtotta ki oly irgalmatlanul a politikai életből, mert csalódott benne?” – tette fel a kérdést Féja. Majd így folytatta a töprengést: „S azért csalódott, mert lelke mélyén szerette?”²⁷⁸

Mikor Zilahy Lajost megkérdezték, milyennek látta Gömbös Gyulát, így válaszolt: „Nagyon szerettem. Meghatottan és tisztelettel néztem fel rá, mert véleményem szerint a legnagyobb gazember volt.” Zilahy a szellemesség látszatára ügyelve, nem idegenkedett a hatásvadász fordulatoktól sem, vagyis szeretett játszodozni a közönségével: meglepni vagy provokálni, s utána a keltett feszültséget egy könnyeden látványos fordulattal feloldani. Hogy Gömbös nem válogatott az eszközökben céljai elérése érdekében, ezt Zilahy úgy kommentálta, hogy a „politikában az erkölcs egészen más, mint a magánéletben”. A miniszterelnök törekvéseit felidézve Bismarck, illetve Talleyrand jutott az eszébe, aki ha rengeteg gazemberséget is követett el, a napóleoni háborúk romjaiból már a Bécsi Kongresszuson, területveszteség nélkül nagyhatalommá emelte Franciaországot. És idézte Talleyrand szavait is: „én sohasem szolgáltam mást, mint a francia népet.”²⁷⁹

²⁷⁶ LENGYEL András, *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „Magyarország” kapcsolatához (1935–1936)*, MKSz, 1980 (a továbbiakban: LENGYEL 1980), 370–376. Bajcsy-Zsilinszky Endre leveleinek későbbi idézésénél a cikkben található levélközléseket vettem alapul.

²⁷⁷ 1935. jún. 13-i képviselőházi felszólalásából. Idézi: GERGELY 2001, 296.

²⁷⁸ FÉJA 1982, 116.

²⁷⁹ BENEDEK, *Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal*, 245.

Zilahy véleménye Gömbös megítélésében nem állhatott messze Szabó Lőrincétől. Bár a költőnek kevés a politikust értékelő, ismert írásos megjegyzése, azonban feltehetően sokkalta illúziótlanabban szemlélte akkor is és később is a miniszterelnök tevékenységét. Nem rajzolt róla olyan képet, mint amilyent Zilahy, aki a nemzeti célokért minden esz-közt igénybe vevő, a morális fenntartásokat félresöpörő államférfi típusát ragadta meg benne a Talleyrand- és Bismarck-párhuzammal. Gömbös hatalmi politizálásában Szabó Lőrinc leginkább a dinamizmust, az ígéretes stratégiát érzékelte, mely lehetőséget teremt arra, hogy alapvető társadalmi változásokat szorgalmazó szellemi erők is tényezőkké váljanak a közéletben.

Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabó Lőrinchez írott első, fennmaradt levelének keltezése: 1935. május 8. Szabó Lőrinc közvetítő tevékenysége és e levél megírása között felgyorsultak az események. A Nemzeti Radikális Párt választási egyezsége kötött a Függetlenségi Párttal. Zsilinszky a szövetség kiszélesítésére törekedett azáltal, hogy politikai kapcsolatait szorosabbra fűzte egyrészt a polgári radikálisok Zsolt Béla vezette csoportjával, majd Nagy Vincével, a Károlyi Mihály-kormány egykori belügyminiszterével és Buza Barnával, a Károlyi-kormány egykori földművelésügyi miniszterével. Zsilinszkynek a baloldal felé fordulását leginkább az a bizalmas értesülés motiválta, miszerint Mackensen budapesti német követ Gömbösnél interveniált: a német kormány nem nézné jó szemmel egy olyan németellenes politikus megválasztását, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre és Griger Miklós.²⁸⁰ Április 7-én Zsilinszky elveszítette a választásokat a tarpai körzetben. A tapasztalt visszaélések okán Hegyessy Géza testőrezredeshez címzett nyílt levelében lemondott vitézi címéről. Zsolt Béla, Zsilinszky lapjának, a Szabadságnak 1935. április 7-i számában egy új reformpolitika körvonalait rajzolta meg, melynek személyes találkozási pontja Rupert Rezső, Nagy Vince és Zsilinszky Endre. Április 12-én létrejött a találkozó Gömbös és az Új Szellemi Fronthoz közelálló írók, köztük Szabó Lőrinc között Zilahy Lajos villájában, nem sokkal később, április 14-én megjelent Zilahy Lajos cikke, melyben meghirdette az Új Szellemi Frontot.

A Válaszhoz és a Magyarországhoz köthető írói kör közel állt Bajcsy-Zsilinszkyhez. Így jellemezte őket, még a választások előtt, arra emlékezve, hogy ebből a csoportból 1934 decemberében Zilahy Lajos, Illyés, Németh Imre, Tamási Áron és Szabó Lőrinc Zsilinszky lapjának, a Szabadságnak a megmentésére szövetkezett: „...ez a kitűnő írói társaság még mindig a legközelebb áll gondolkodásban, radikális reformtörekvésekben, hozzám úgy, hogy senkisémet mondhatta volna, hogy én ellenségnek adtam el a lapo-

²⁸⁰ Vö. VÍGH 1992, 57. jegyzetben *i. m.*, 160; VÍGH Károly, *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002 (Az Antall József Baráti Társaság Évkönyvei, 13), 95; Kertész Dániel visszaemlékezése Juhász Nagy Sándor és Bajcsy-Zsilinszky Endre barátságáról: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*, szerk., bev. VÍGH Károly, Bp., Magvető, 1969, 71. A német követ, Hans Georg von Mackensen, Ludwig Friedrich August von Mackensen német császári vezértábornagynak, Erdély visszafoglalójának (1916) a fia volt. Elképzelhető, hogy a bizalmas értesülés Kozma Miklóstól származik, akit az ifjabb Mackensenhez régi személyes barátság fűzött, részben a tábornagy iránt érzett tisztelete okán is. (Kozma a 10. császári és királyi huszárezredhez tartozott, melynek tiszteletbeli ezredtulajdonosa August von Mackensen volt.) Lásd SZEGEDY-MASZÁK Aladár, *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt diplomata emlékirataiból*, Bp., Európa-Historia, 1996, I, 103.

mat.”²⁸¹ A társasággal szembeni fenntartásait nem is annyira a csoportnak Gömbössel történő találkozása váltotta ki, hanem az a meggyőződése, hogy az írók magára hagyták a választási vereségét követően. Hozzájuk fűződő viszonyának változásáról így számolt be Németh Imrének:

„Még később is többször jöttem össze ezzel az író társasággal, mint emlékezhetsz rá, lakásomon is, mikor a *Szabadság* ügyében tárgyaltunk és jól emlékszem, hogy közvetlenül a választás előtt még Zilahy Lajos is nyíltan azt vallotta, hogy 100 %-osan azonosítja magát az én politikámmal. Azóta mi történt?

Az történt, hogy Gömbös engem megállapodásunk ellenére pártommal együtt kiírtott az új országgyűlésből, nem is egyszer, hanem két választáson egymás után. Alig zajlott le az első választás, az általános, amelyen Tamási Áront kitoloncolták a kerületből s amelyen Féja Géza még erősen dolgozott megválasztásom érdekében, rá talán egy héttel már volt egy találkozó Gömbös és e között az írói társaság között. De akkor még ezek az író barátaim nem tagadtak meg engem, sőt Tamási Áron bátor formában fölvetette Gömbös előtt az én kiírtatásomat. Az igazság azonban az, hogy miután elestem, ezek a barátaim egyetlen szót sem mondtak a nagy nyilvánosság előtt az én esetemről, holott jórészt tudták, engem félelemből és idegen kommandóra mészárolt le a hatalom. Azt is tudták e barátaim és politikai rokonaim, elsősorban Zilahy Lajos útján, hogy milyen kétségbeesett küzdelmet folytattam az általános választás előtti időben lapom fönntartásáért, sőt pusztá fizikai létem továbbviteléért is, s hogy mind e nyomorúságnak egyetlen oka volt: hűségem elveimhez és a szegény magyar néphez.”²⁸²

Bajcsy-Zsilinszky érthetően túlzott érzékenységgel és elvárásokkal volt írói elvbarátai irányában. Azonban a Magyarország több számában is jelentek meg tudósítások a Bajcsy-Zsilinszky választási harcai körül tapasztalható anomáliákról, és később is, amikor a tarpai választási eredményt megtámadta Zsilinszky, s majd amikor új választást írtak ki a körzet lakosai számára. Elmondható, a lap cikkeivel mellette állt. A Lengyel András által szóvá tett „eltérő álláspont”, melyet levelei a publicisztikájánál hívebben tükröznek, azonban ennek az egyszerre személyes és ugyanakkor elvi csalódottságnak is a következménye.

Április 28-i vezércikkében a Zilahy kezdeményezését illető negatív véleményének adott hangot Zsilinszky, május 5-i cikkében pedig az egész reformkorszakot az Új Szellemi Fronttal együtt úgy minősítette, mint „német eredetű furcsa politikai és szociológiai »idealizmust«, amely egyszerűen frázisokat állít, érthetetlen szólamokat és üres közhelelyeket varr a marxizmus féligazságai helyébe.”²⁸³ Míg a Magyarország munkatársai nagyobb részben egy közös mozgalomba tartozónak érezték magukat, mely időközben az Új Szellemi Front elnevezést kapta, addig Bajcsy-Zsilinszky különállásának adott hangot. Politikai szövetségeseinek egy része éppen a Fronttal szembeni ellentáborból

²⁸¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre Sztranyavszky Sándorhoz 1935. jan. 28-án írott, korábban már idézett leveléből, Németh Imre-hagyaték, OSZK Kt., Fond 155.

²⁸² Németh Imre 1937. febr. 8-i, korábban már idézett leveléből, Németh Imre-hagyaték, OSZK Kt., Fond 155.

²⁸³ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, *Baljóslatú jelek*, Szabadság, 1935. máj. 5.

került ki. Ugyanakkor szoros maradt a kapcsolata a Magyarország napilappal, mely az Új Szellemi Front otthona volt. Szabó Lőrinczhez írott 1935. május 8-i levelében pedig már megjelennek saját álláspontjának lényeges alkotórészei: a Gömbös-ellenesség, a Németh László-koncepció, illetve Az Est-lapokban életre hívott mozgalom kritikája.

A levél apropója Bajcsy-Zsilinszky egy cikke, mely a május 9-i számban jelent meg *Orosz előretörés* címmel,²⁸⁴ s amelyből Szabó Lőrinc mint szerkesztő kihagyatott egy, a hitleri politikát és a pánszláv mozgalom összefüggését illető részt. Felháborodását fejezte ki a szerkesztői eljárás miatt, Salusinszkyre és Zilahyra hivatkozott, akik, szerinte, több kímélettel voltak irányában. Ugyanakkor az Új Szellemi Frontot, illetve a reformpolitikai nézeteket bírálta, s mindezek után hosszasan ironizált Németh László reformelképzeléseiről annak kapcsán, hogy az előző napi számban jelent meg az író *Kert, magyarság és minőség-szocializmus* című cikke. Bajcsy-Zsilinszky, az egykori fajvédő politikus levelében érdekes az a rész, melyben önmagát mint „egyszerű régi stílusú, elmaradott »liberális« publicistát”-t jellemezte, aki éppen racionális szempontok alapján bírálja Németh elméleteinek irracionális elemeit, annak ellenére, hogy valójában kettejük felfogása több helyen is kapcsolódott.²⁸⁵ Egyébként nem csak Bajcsy-Zsilinszkyvel vagy Féjával, hanem Németh Lászlóval is volt Szabó Lőrincnek nézetkülönbsége: nem sokkal korábban jelent meg elutasító bírálata Németh *Ember és szerep* című önéletrajzi művéről.²⁸⁶

Negatív elfogultsággal ismerteti Vigh Károly Bajcsy-Zsilinszkynek a szerkesztő Szabó Lőrinczhez fűződő viszonyát: „Munkakapcsolata a Magyarországgal változatlanul megmaradt annak ellenére, hogy amikor Zilahy távollétében Szabó Lőrinc vette át ideiglenesen a lap szerkesztését, akadályokat gördített Bajcsy-Zsilinszky cikkeinek megjelenése elé. Még attól sem riadt vissza, hogy Zsilinszky egyes cikkeit politikai megfontolásból megkurtítsa. Így pl. *Orosz előretörés* című cikkéből kihagyta a fenyegető német

²⁸⁴ A dátumok nem elírások. A május 9-i számot valójában már 8-án kinyomtatták, s Bajcsy-Zsilinszky, amint a kezébe került a lap, rögtön írt Szabó Lőrincnek. Lásd LENGYEL 1980, 371.

²⁸⁵ Németh László elismeréssel nyilatkozott Bajcsy-Zsilinszky programkönyvéről, a *Nemzeti radikalizmus*-ról a Tanu 1934. febr. 7-i számában: „Egyetlen párt van, amelybe néha belenyilall a magyar írói hagyomány, s ha eltorzulva is, Zrínyitől Adyig, Szabó Dezsőig előreadott hun-posta szavát véli hallani az ember: a Nemzeti Radikális Párt.” Lehetséges politikai szövetségesének tartotta Bajcsy-Zsilinszky Endrét: „...amint a Tanu első évfolyamát a Zsilinszky programjával hasonlítgatom, az alapelvekben nem látok áthidalhatatlan különbséget.” Valamivel később pedig: „Ezek az alapelvek több helyen eltérnek a Zsilinszkyétől, de azt hiszem, nem összeegyeztethetetlenek vele. Nemzetinek és nemzetközinek, általánosnak és helyinek, államinak és egyéninek szabadabb arányosítása nélkül jó magyar politika nem képzelhető el, s a nemzeti radikalizmusnak, úgy hiszem, az a legnagyobb érdeme, hogy e három ellentmondás feloldására helyes politikai közérzetet alakít ki.” NÉMETH 1989a, 79. A cikk megjelenése után Földessy Gyula elvitte Némethet Bajcsy-Zsilinszkyhez, de az író és a politikus nem tudott összebarátkozni. Németh ilyennek látta Bajcsy-Zsilinszkyt e találkozás alkalmával: „Fehér haj, vörös arc, kék szem: épp jövőben volt, s már megint rohanóban...” NÉMETH 1977, 48. jegyzetben i. m., I, 494–495. Lásd még SEBESTYÉN Sándor, *Bajcsy-Zsilinszky Endre „nemzeti radikalizmusa” és Németh László „minőségszocializmusa”*, Információs Szemle, 1979. dec., 103–116. Programkönyv: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, *Nemzeti radikalizmus*, Bp., Stádium, 1930.

²⁸⁶ SZABÓ Lőrinc, *Németh László és szerepe*, Válasz, 1935/1 (jan. 1.), 60–63; kötetben: SZABÓ, *Könyvek és emberek*, 14. jegyzetben i. m., 497–501.

veszélyre vonatkozó passzust, és az írást egyoldalúan kelet felé »hegyezte ki«. Joggal háborodott fel Bajcsy-Zsilinszky május 9-i levelében,²⁸⁷ amikor ezt a kérdést tette fel Szabó Lőrincnek: »Hát idáig jutottunk már, hogy a Hitler szent nevét csak áhítattal lehet kimondani...?«²⁸⁸ Azonban az elmondottakkal szemben semmilyen forrás nem támasztja alá azt az állítást, hogy több cikk megjelenését próbálta volna a segédszerkesztő megakadályozni. Valójában egyetlen cikk visszautasításáról van tudomásunk, melyre Bajcsy-Zsilinszkynek egy 1935. szeptember 27-i levele utal. Zsilinszky soraiból pedig még az sem következik egyértelműen, hogy a visszautasítás Szabó Lőrinc döntésének a következménye. Vígh Károly szerkesztői elveteműtségnek tudta be Szabó Lőrinc húzásait. Ez alkalommal is többes számot használ, pedig Bajcsy-Zsilinszky leveleiben csak egyetlen ilyen esetet tett szóvá. Azonban ilyen szerkesztői eljárás egy politikai napilapnál nagy valószínűséggel akkor sem volt egyedülálló. A szövegkörnyezetből kiragadott zsilinszky-i kérdés pedig Vígh Károly idézésében úgy tetszik, mintha Szabó Lőrinc Hitler-rajongására utalna, pedig Bajcsy-Zsilinszky levelében egy, az akkori politikai közgondolkodásban általánosan jelenlévő hibás szemléletet gúnyolt ki. Ami Szabó Lőrinc Zsilinszky és Kodolányi által is emlegetett németbarátságát illeti, azzal kapcsolatban meg kell jegyezni – amit egyébként maga Vígh Károly is elismert –, hogy Hitler hatalomra kerülése után olyan vezető politikusok, mint Bethlen István vagy Eckhardt Tibor is komoly várakozásokkal voltak egy lehetséges német–magyar revíziós összefogás irányában.²⁸⁹

A május 8-i levél megírásától nem messze helyezhető el az időben Szabó Lőrinc politikai közreműködésének egy másik, Bajcsy-Zsilinszkyvel kapcsolatos esete, melyet Féja Géza idézett fel: „Szabó Lőrinc egy délelőtt szólt, hogy beszélni szeretne Zsilinszkyvel. Kérését én közvetítettem. Zsilinszkynek az volt a kívánsága, hogy a beszélgetésen én is legyek jelen. Szabó Lőrinc arra akarta rávenni Zsilinszkyt, hogy a Kenyeres-Kaufmann-ügyben ne történjék botrányos leleplezés. [...] Zsilinszky hevesen visszautasította Szabó Lőrinc ajánlatát. Szabó Lőrinc utóbb közölte, hogy nem Gömbös megbízásából járt Zsilinszkyknél, de pártjának néhány képviselője ösztönözte erre.”²⁹⁰ Kenyeres-Kaufmann Miklós a tarpai választóközrztben megnyerte a választást Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben. A kerület polgárai 1935. április 22-én egy petíciót nyújtottak be a Magyar Kir. Közigazgatási Bíróságnál a választási eredmény jóváhagyása ellen, Zsilinszky pedig harcot indított a tarpai mandátum megsemmisítése végett, mely végül is sikeresen végződött, mivel többek között kiderült: Kenyeres-Kaufmann nem is volt magyar állampolgár. A Kenyeres-Kaufmann személye elleni, lázas igyekezettel összeszedett bizonyítékokat folytatásokban hozta le Bajcsy-Zsilinszky lapja, a Szabadság. Féja kései emlékirataiban is viszsztatért erre az esetre, részletesen felidézve Szabó Lőrinc szerencsétlen közvetítési kísérletét, és rámutatott arra, hogy hol történt a hiba: „Lőrinc nem ismerte Zsilinszkyt, és a legrosszabbul kezdte: ijesztgetni próbálta. Megfenyegette: – Hagyj fel a Kenyeres-Kauf-

²⁸⁷ Valójában 8-i levelében.

²⁸⁸ VÍGH 1992, 166.

²⁸⁹ VÍGH 1992, 144.

²⁹⁰ FÉJA, *Megjegyzések...*, 73. jegyzetben i. m., 10.

mann ügy traktálásával, különben borzasztó megtorlásban lesz részed! – Csak ez kellett Zsilinszkynek, kivörösödött, homlokán dagadni kezdtek az erek, és felháborodottan kiabált. Lőrinc elfehéredett, haja ismét a homlokába hullott, és magyarázni kezdett. Én némán ültem, csupán annyit bírtam megérteni, hogy Zsilinszkytől a Kenyeres-Kaufmann ellen folytatott hajszja megszüntetését kívánták, s ennek fejében a pótválasztásokon elnyerhette volna a tarpai mandátumot. Lőrincnek ezzel kellett volna kezdenie, nem pedig ijesztgetéssel. Végül Lőrinc felugrott, elnyargalt...” Féja soraiból kiérezhető, hogy egyetértett Szabó Lőrinc közvetítési kísérletének céljával, s még hozzáfűzte a körülmények magyarázataként, hogy Gömbösnek kínos volt a Kenyeres-Kaufmann-ügy, gyors elintézésre törekedett, és cserébe Zsilinszky ölébe hullhatott volna a tarpai mandátum.²⁹¹

Többen is próbálták rábeszélni Zsilinszkyt, hagyja abba a Kenyeres-Kaufmann ellen indított hajszát. Vígh Károly könyvében beszámolt Zilahynak egy kezdeményezéséről, melyben Féja is közreműködött, és megemlítette még az egykori fajvédő politikustárs Ulain Ferenc lépését az ügyben.²⁹² Egyébként a Magyarország rendszeresen tudósított választási visszaélésekről, így több alkalommal a Kenyeres-Kaufmann-ügyről is, és helyet adott Zsilinszkynek a szenvedélyesen ellenzéki hangvételű véleménynyilvánítására, álláspontja közlésére, kifejtésére.²⁹³ Később a tarpai körzetben 1935. november 25-

²⁹¹ FÉJA 1982, 123–124.

²⁹² Lásd VÍGH 1992, 166–167.

²⁹³ A Magyarország több alkalommal is tudósított Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Nemzeti Radikális Párt választási kampányáról. Például az 1935. márc. 22-i számban *Bajcsy-Zsilinszky számonkéri a tiszta választást* címmel egy hosszabb beszámoló jelent meg Zsilinszkyék választási rendezvényéről. Ebből idézve: „A nemzeti radikális párt és a Kossuth-párt szövetsége tegnap este tartotta nagygyűlését a Lloyd-palota nagytermében, Király Aladár megnyitóbeszéde után vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre beszélt. Azzal kezdte, hogy Gömbös Gyula tiszta választást ígért, ezzel szemben ő most jött Tarpáról és Derecskéről és azt tapasztalta, hogy a legelítendőbb kortézia folyik a hivatalos jelöltek érdekében. Azért fogott össze a Kossuth-párttal, hogy egy európai szellemű parlamentben legalább 3 millió holdon végrehajtott földbirtokreform érdekében dolgozzon.” A cikkben nem maradt említetlenül Zsilinszky beszédének németellenes kitétele sem: „A parlamentben kell lennie egy olyan csoportnak, mely tiltakozik a pángermán szellem terjeszkedése ellen. A német birodalom mindent elkövet, hogy Ausztriát lenyelje, a németeknek köszönhetjük a háborút s a világháború után jött Trianon.” A Magyarország 1935. márc. 27-i számában két tudósítás is megjelent az NRP rendezvényeiről „*Megtagadom ezt a tizenöt évet!*”: *Zsilinszky a milliók szenvedéséről és nemzeti felkelésről* közös cím alatt. A cikk írója bővebben szólt a márc. 25-i, Délivasút nagyvendéglőben tartott rendezvényről. Zsilinszky felszólalásában ekkor tagadta meg politikus múltjának elmúlt tizenöt évét, mivel nincs még egy olyan társadalom Európában, melyben ekkora társadalmi különbségek legyenek, mint Magyarországon. Megállapította, hogy soha Magyarországon nem volt még olyan műveletlen parlament, mint amelyet Gömbös hoz most létre. „A nemzeti felkelés szellemét képviselem barátaimmal együtt a mai nyomorúság, a megcsontosodott hatvanhetes politika és a németbarátság politikájával szemben” – jelentette ki. Ugyanezen a rendezvényen a Függetlenségi Kossuth Párt Szövetségének meghívott egyik vezetője, Nagy Vince azt fejtegette, hogy semmi különbség nincs a Gömbös- és a Bethlen-kormány között. E megnyilatkozásával kapcsolatban majd nem sokkal később, a márc. 30-i számban *Amit megtagadtam* című, majd egyoldalas publicisztikájában a korábbi, a Délivasút nagyvendéglőben mondott beszédére tért vissza. Elítélte az októberi forradalom hibáit, politikusainak tehetetlenségét, ugyanakkor azt is, hogy az elmúlt 15 év alatt sem hoztak helyre a közelmúlt mulasztásaiból. Megjegyezte: „Ami birtokreformot ez a 15 év hozott: ez a legcsúnyább és legrosszhiszeműbb torzképe az igazi birtokreformnak.” Utána a magyar külpolitikáról mondott ítéletet: az az elmúlt 15 év alatt mélyebben és végzetesebben rögzült bele a német vezetés alatt álló vagy a német vezetés alá kívánczó Közép-Európa gondolatába. Ezt követően azt a

re új választásokat írtak ki, de akkor meg Bajcsy-Zsilinszky egy korábbi riválisa, Konkoly-Thege Kálmán került ki győztesen. Pedig Zsilinszkyvel szemben ez alkalommal – Féja szerint – nem fejtettek ki különösebb hatósági nyomást.²⁹⁴

Bajcsy-Zsilinszky egy 1935. szeptember 27-i leveléből kiderül, hogy Szabó Lőrinc visszatásította egy külpolitikai témájú írását, melyet a politikus úgy jellemzett: „franciabarát cikkem”. Bajcsy-Zsilinszky már Hitler hatalomra kerülését megelőzően, 1931-től kezdve a francia politikai orientáció híve volt, és foglalkoztatta az úgynevezett Tardieu-terv, miszerint Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia gazdasági kooperációt hozzanak létre. Ezt üdvözölte *A Duna völgy sorsa francia kézben* című cikkében.²⁹⁵ A kezdeményezés megbukott; azonban Bajcsy-Zsilinszky továbbra is törekedett francia politikai kapcsolatok kiépítésére, megerősítésére, Hitler hatalomra kerülése után egyre aktívabban. Már 1934. május 24-én, majdnem két hónappal Szabó Lőrinc *Vallomás* cikkének megjelenése előtt Bajcsy-Zsilinszky a Nemzeti Radikális Párt irodájába látogató francia képviselőkből álló delegációnak elmondta: a halálosan beteg Európát csak új nagyvonalú építőpolitika mentheti meg, melynek megvalósítása elsősorban a francia nemzet küldetése.²⁹⁶ 1935. szeptember 10-én a francia politikusok és újságírók egy nagyobb csoportja Magyarországra érkezett. Georges Roux, neves publicista, a magyarországi revizionista gondolat támogatója előadást tartott szeptember 11-én a

tényt kommentálta, hogy több olyan politikussal működött együtt, akik valamilyen szerepet vállaltak a Károlyi-kormányban. A márc. 27-i számban olvasható még hír az NRP-nek a Szociáldemokrata Párttal Miskolcon kötött választási szövetségéről is. A márc. 28-i számban jelent meg a *Zsilinszky Endre drámai levele Gömbös Gyulához a kortesgölemekről* c. cikk. A lap már korábban közölte, hogy néhány nappal azelőtt Zsilinszky pártjának bizalmi embereit Tarpán a csendőrok éjszaka álmukból felzavarták és kitoloncolták a kerületből. Derecskén hasonló sérelmek érték a Nemzeti Radikális Pártot, legutóbb pedig Vértessen kellett táviratilag védelmet kérni Kozma belügyminisztertől. Ezt követően Zsilinszky drámai hangú levelet intézett Gömböshöz, melyben felsorolta sérelmeit és mellékelte a bizonyítékait. A levél befejező passzusát szó szerint közölte a Magyarországnak. Ebben olvasható: „Kötelességemnek tartottam megírni Neked ezt a dolgot, mert sohasem kételkedtem jóhiszeműségemben s mert ma is azt hiszem, hogy ez a rengeteg kortesvisszaélés a Te tudtod nélkül, a Te akaratom ellenére történik az országban. *Hát én vagyok a mindenáron kiirtandó dúvad*, akivel szemben ilyen módszerek is elfogadhatók? És olyan gyöngye a Gömbös-kormány, hogy velem szemben és azzal a pár pártombeli jelölttel szemben ilyen eszközökkel kell megvédeni amúgy is biztos nagy többségét és tekintélyét? Ahelyett, hogy örülnének annak, hogy az elkövetkező súlyos időkben van egy ember vagy vagyunk néhányan, akiknek vannak bizonyos, a magyarság számára mindig hasznosítható jó összeköttetések a *franciák és más nemzetek felé?*” (Kiemelések az eredeti közlésben.) 1935. márc. 29-én volt olvasható a *Zsilinszky pesti támogatóit kitiltották Derecskéről* c. tudósítás: „Bajcsy-Zsilinszky Endrének valamennyi emberét, aki Budapestről érkezett tegnap este kitiltották Bihar megye területéről, és a párt megyei szervezőit pedig saját közsegeikbe utasították. A párt most teljesen vezetés és szervezés nélkül áll.” A lap máj. 14-i számában már a Kenyeres-Kaufmann-ügyről is jelent meg cikk: *Bajcsy-Zsilinszky Endre nagy harca Kenyeres Miklós tarpai képviselő ellen. Öt vádpont: Kenyeres cáfol, Zsilinszky fenntartja állításait*. Mindkét féllel készült interjú, a Zsilinszkyvel való beszélgetés jóval nagyobb terjedelmű, az egész cikk inkább Zsilinszky melletti állásfoglalást tükröz. A szerkesztőség a máj. 18-i és 19-i számban is foglalkozott az ügygel.

²⁹⁴ FÉJA 1982, 124.

²⁹⁵ Korábbi lapja, az Előrs 1932. márc. 13-i száma közölte a cikket.

²⁹⁶ A találkozóról szóló beszámoló: *Francia képviselők és hírlapírók látogatása a Nemzeti Radikális Pártban, Magyarország, 1934. máj. 26.* Hunyady Sándor parlamenti tudósításában színesen felidézte Bajcsy-Zsilinszky parlamenti felszólalását, mellyel a francia küldöttséget üdvözölte (Magyarország, 1934. máj. 25.).

Külügyi Társaságban. A Szabadság több cikkben is beszámolt a francia csoport programjairól. A levél keltezésének napján, szeptember 27-én pedig Gömbös Göringnek a meghívására utazott el, hogy részt vegyen a „birodalmi fővadászmester” által rendezett vadászon. Az esemény előtt Gömbös Hitlerrel is találkozott. Ezt a németek felé tett politikai gesztust kívánta ellensúlyozni Bajcsy-Zsilinszky a francia képviselőkkel történő találkozással, illetve cikkével.²⁹⁷ Ugyanebben a levelében még a két laptárssal, Az Esttel és a Pesti Naplóval is összevetette a Magyarországot, s elmarasztalta azt, amiért óvakodik a véleménynyilvánítástól. Ezt követően ugyanakkor beígért egy „egykes cikk”-et. Erről azt jegyezte meg: „...félek, hogy ezt is túlságosan ellenzékinak fogjátok találni.” Aggálya ellenére az írás a Magyarország 1935. október 3-i számában megjelent. 1935. október 5-i levelében már nemcsak Szabó Lőrincet szólította meg. Elcelődött az írók Gömbös iránti vélt vonzalmain: „Sokszor gondolkoztam azon, mi lehet az, ami Titeket, igazán tehetséges s igazán magyar írókat efelé a hólyag felé vonz. Rájöttem, hogy az ellentétek kölcsönös vonzódása ez: Ti olyan túlzottan tudtok írni, s annyira főleg írók vagytok, hogy vonzódtok e kivételes analfabétizmus iránt, amely sokszor abban nyilvánul meg, hogy a gömbösi kinyilatkoztatások nélkülöznek minden állítmányt. Ez rátok nyilván az exotikum varázsával hat: csodálkozva és tisztelettel néztek arra a »más világ«-ra, ahol olyan siralmas mondatokkal is lehet sikereket és »nagy honoráriumokat« elérni.”²⁹⁸ Hogy ez a „Ti” valójában Szabó Lőrincen kívül kit vagy kiket takart, utólag nehéz pontosan megállapítani. Feltehető, hogy megszólított volt még Zilahy is, és nem valószínű, hogy Kodolányit vagy Feját illették volna Bajcsy-Zsilinszky szavai, akik hívei, illetve lapjának, a Szabadságnak fontos munkatársai voltak.

A levelekben ismétlődő Gömbös-kritikák és a véleménykülönbségek mögötti valami-féle baráti konszenzusra is utalt egyrészt a csipkelődő hangnem. Ugyanakkor nem valószínű, hogy a meggyőzés szándékával vagy abban a reményben kritizálta Szabó Lőrinc szerkesztői eljárását, hogy megváltozik a költő politikai felfogása. A tréfa és az ironia azonban – mint ahogy Lengyel András is megállapította a levelekhez fűzött kommentárjában – lehetőséget is adott Bajcsy-Zsilinszkynek, hogy véleménye fenntartása mellett továbbra is kapcsolatban maradjon a szerkesztővel és az újsággal. A Magyarország fontos fóruma volt gondolatainak, a nagy példányszámú napilap többekhez eljuttatta véleményét, mint az olyan kis példányszámú hetilap, amilyen a Szabadság. A jelentős felfogásbéli különbségek dacára a valódi konfrontálódást az is lehetetlenné tette, hogy a két

²⁹⁷ Egyébként a Szabadság szept. 29-i számába egy vezércikket írt a Gömbös-látogatás várható negatív külpolitikai következményeiről *Második berlini út* címmel.

²⁹⁸ Hasonló módon ironizált Ignó Pál is Gömbös Gyulával kapcsolatban, felidézve Rassay Károly és más politikusok megegyező véleményét a miniszterelnökről: „*Charme* volt benne”. Majd személyes emlékeit idézte fel: „Fröcsköltek és ropogtak éraris ízű befejezetlen mondatai, dagadt híres-nevezetes bőségű melle, szakadatlanul ontotta a gesztusokat és mondattani hibákat, amelyek gondolatokat voltak hivatva pótolni és jelezni. Hogy ezt tehetségesen növelte, nyilvánvaló.” Majd később megjegyezte: „Nem hatott rosszindulatú embernek, inkább pajtáskodóan és pártfogóan jóindulatúnak; de becsvágya és hiúsága minden gátlástól mentesítette. Ez volt nyilván tehetségének motorja. Csodálatos, hogy a maga zagyva szólalókban foryogó elméjével miképp csavarta az ujjá körül legeszesebbnek ismert vetélytársait – Bethlent, Eckhardtot, Rassayt.” IGNÓTUS P. 1997, 36. jegyzetben *i. m.*, 195.

lap szerzőit, cikkeit tekintve létezett átfedés. Annak ellenére, hogy a korábban a népi írók ellentáborából való, polgári radikális Zsolt Béla jelölte ki a Szabadság hasábjain egy új magyar reformpolitika kiindulási pontját. Ugyanakkor ebben a lapban jelent meg Kodolányinak az Új Szellemi Frontot ért támadásokra válaszoló cikksorozata, és júniusban Fájának ugyancsak ilyen témájú s irányultságú írása.²⁹⁹ Zsilinszky a Szabadság 1935. április 25-i számában közölt cikkében a gömbösi reformokat „reformnyavalygások”-nak minősítette, de ugyanebben a számban közzétette az Új Szellemi Front íróinak azon nyilatkozatait, melyek egy korábban feltett körkérdés nyomán érkeztek a szerkesztőségbe. Fája Géza, Kodolányi János, Illyés Gyula, Márkus László, Nagy Lajos, Németh Antal, Németh László, Tamási Áron, Zilahy Lajos és Szabó Lőrinc fejtette ki nézeteit a művészeti életet érintő reformokról. Szabó Lőrinc rövid nyilatkozatában rögtön leszögezte, hogy nagyon nehéz irodalmi vagy irodalompropagálási reformokat nyilvánosan kívánni, megtagyargalni. A kultuszminisztertől nyilvánosan pedig azt kérte, hogy „a komoly modern értékek erőteljes pártfogásával vegyék el a súlyát a maradiságnak és a dilettantizmusnak, amely oly szélesen terpeszkedik a fórumon, és amely – isten tudja, miért – oly közel érzi magát a hivatalossághoz.”³⁰⁰

Persze a tréfás hangnem arra is utal, hogy nem kérdőjeleződött meg Zsilinszky számára a Magyarország segédszerkesztőjének a jóhiszeműsége, illetve bizonyos alapvető közös értékek, célok megléte, hisz a lap több alkalommal támogatta Zsilinszkyt. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Lőrinc kapcsolata szempontjából nem lehet pusztá formaságnak tekinteni a politikus-publicista leveleinek ismétlődő zárlatait: „Őszinte baráti szeretettel üdvözlő híved...” Vagy: „Igaz barátsággal köszönt híved...” Hasonlóképpen dedikálta *Helyünk és sorsunk Európában* című munkáját 1941-ben is.³⁰¹ A Bajcsy-Zsilinszky leveleiből kirajzolódó Szabó Lőrinc-kép azonban nem mondható reálisnak. Valószínűsíthető, hogy évődése során eltorzította, túlhangsúlyozta a szerkesztőnek a gömbösi „népi politikát” illető várakozásait, és úgynevezett „németbarátságát”. Ehhez hozzájárult az is, hogy a politikai légkör túlfűtöttsége a nézetkülönbségek végletekig való sarkításának kedvezett. A Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Lőrinc közötti baráti jellegű viszonyt elsősorban a publicista és az őt közlő szerkesztő munkakapcsolata határozta meg. A Zilahy távozása utáni időből nem ismeretes egymáshoz írott levelük; feltehető, hogy levelezésük abbamaradt. Azonban megküldték egymásnak könyveiket. Bajcsy-Zsilinszky utolsó levelében, melynek szövege Szabó Lőrincné 1940. július 8-i soraiból ismert csak, a Villon-fordításokat köszönte meg a költőnek. Utolsó, ténylegesen megmaradt sorai pedig még 1936. május 27-i keltezésűek. Ebben a *Különbéke* ajándék példányának a megküldésére reagált. E soraival is küld egy fricskát a költőnek politikai nézetei okán.

²⁹⁹ Lásd KODOLÁNYI János, *Fegyvertánc az „Új Szellemi Front” körül*, Szabadság, 1935. máj. 12., máj. 19., máj. 26.; kötetben: KODOLÁNYI János, *Esti beszélgetés*, Bp., Püski, 1998, 70–83; FÉJA Géza, „Magyar jakobinus” válasza, Szabadság, 1935. jún. 9.

³⁰⁰ Kötetben: SZABÓ, *Emlékezések...*, 75. jegyzetben i. m., 373.

³⁰¹ Ajánlás a címlapon: „Szabó Lőrincnek igaz baráti szeretettel Bajcsy-Zsilinszky Endre Bp., 1941 márc. 29”. A kötet részben felvágatlan. Lásd Szabó Lőrinc könyvtára, 243. jegyzetben i. m., 105–106. tétel, 23.

Levelét így fejezte be: „Hej, ha csak századannyira jó politikus volnál, mint amilyen szép verseket írsz, mindjárt nem volnál olyan nagy németbarát!” Egyébként nagy valószínűséggel Szabó Lőrinc sem értékelte sokra Bajcsy-Zsilinszky politikai felfogásának jó néhány elemét.

A *Vers és valóság* megfelelő emlékezéséből tudni, hogy *A vége* c. versben megidézett politikus maga Zsilinszky:

Múlik a nyár és megúnod a tettet
és megúnod a gondolatokat
és megúnod útálni, amit útálsz,
és a kétely jó orvosságot ad,
és megérted, hogy csak a Van a törvény,
s magad ura, csöndes ura leszel,
s ha beül hozzád, a politikából
az ember és nem az „igaza” kell.

A költeményhez fűzött kommentárjában csak annyit jegyzett meg kapcsolatukról: „igen szerettük egymást, bár elválasztó momentumok is voltak köztünk”.

A költő 1945-ös *Naplójában*, az első igazolási tárgyalása után, május végén, feltehetően időben szorosan közel Bajcsy-Zsilinszky május 27-én rendezett ünnepélyes gyászszeretarsához, megemlékezett Áchim András lányával való különös találkozásáról. Áchim, a népszerű parasztpolitikus a Zsilinszky-testvérekkel támadt vitája során egy revolverlövés által halt meg 1911-ben. Az akkor már ötven körüli „dáma” látványa, szavai a történelem furcsa helyzeteit illető keserű elmélkedéseket váltottak ki belőle: „Nem olyan egyszerűek a világ útjai, mint hiszik, azaz mint ahogy alkalmilag – az én esetemben – a dolgokat beállítani akarják. Tizennégy éves volt, mikor a tragédia történt, jól emlékszik mindenre. Micsoda ellentmondások, fordulatok, képtelennek látszó fejlődések! Megint egy hihetetlen drámai helyzet: ő és Zsilinszky! Áchim-ünnep egy Zsilinszky téren: tessék csak jól átgondolni! Most olyan ötvenes dáma. Jaj, de szomorú a világ! De bonyolult!!!...” Majd felsóhajtott: „Bárcsak élne Zsilinszky!”³⁰² Mivel egy politikai véleménynek, nézetnek vagy álláspontnak sok összetevője lehet, s az időben hol az egyikre, hol a másikra helyeződik a hangsúly, a költő számára nem az adott pillanatban s térben képviselt elveknek volt elsőrendű realitása, hanem annak a kiszolgáltatottságnak, mely egyetemes, ugyanakkor a hangsúlyeltolódásokban is megnyilvánuló érdekektől függ. Kodolányinak írta majd 1949-ben Illyés védelmében: „Meggzokhattad volna, hogy a valóság valami egészen más lehet, mint aminek »látszik«, mint aminek »mondják«, sőt mint aminek te magad képezed. Sokkal több fenntartást ajánlanék, ha szabad; nem tudjuk, mi miért van, s hogyan van. Hogy nem őszinte hozzád? Hozzám se az. Miért legyen, ki kötelezte rá? Ő tudja, mit miért tesz. Becsületes ember, nagy tehet-

³⁰² SZABÓ, *Vallomások*, 325–326. Ez alkalommal megismételte valamivel korábbi feljegyzését: „Csak élne Zsilinszky Bandi! Sok minden nem menne így!” (324.)

ség, a többi sors és lelkiismeret kérdése.”³⁰³ Az elveken ugyanúgy, mint az elvart vagy vágyott, de meg nem kapott emberi gesztusok hiányán túl, ami igazán valóságos, az csak az emberi alapállás. Minden valamikori nézetbeli ellentétük dacára Szabó Lőrinc ezért is idézte meg 1945 májusában Bajcsy-Zsilinszky alakját, ezért kapaszkodhatott barátságuk emlékébe.

12. A Zilahy vezette Magyarországon Szabó Lőrincnek csak három írása jelent meg, ha nem számítjuk azt a kis szerkesztői zárszót, mely berekesztette az Új Szellemi Front melletti hozzászólások sorát, s amelynek szerzősége nem egyértelműen bizonyítható. Harmadik cikke a lap 1935. szeptember 4-i számában látott napvilágot *Aszfalt és föld* címmel.³⁰⁴ E cikket megelőzően, augusztus 25-én írók, újságírók és politikusok egy csoportja látogatta meg Hódmezővásárhelyt és annak tanyavilágát. E látogatás értelmi szerzője és szervezője Simándi Béla tanító volt, akinek ezt az akcióját később azzal „jutalmazta” a megyei hivatalosság, hogy áthelyezték Lajosmizsére. A tanyasi pedagógus abból a célból hívta meg a vendégeket, hogy azok tanulmányozzák az országnak ezt a részét, ismerjék meg a tanyavilág sajátos viszonyait, és hallgassák meg azokat a panaszokat, melyek egyre inkább általános érvényűek az országban, és az ország nyilvánossága elé kíváncsognak. Simándi elhatározásában feltehetően szerepet játszott Féja Géza másfél évvel korábban megjelent nagyhatású riportja a vásárhelyi tanyavilágról.³⁰⁵ Hódmezővásárhely gazdái és a város vezetői érdeklődéssel várták az írók látogatását. A rendezőség a vendégeket egyénenként beosztotta egy-egy tanyára, hogy mindenki kötetlen formában és közvetlenül, a helybéliekkel személyes kapcsolatot is kiépítve, ismerjen meg egy gazdaságot, háztartást, majd egy záró rendezvény alkalmával a tapasztalatokat egymásnak is összegezhették a meghívottak, s a benyomásaikat közölhették az itt élőkkel is. A vendégek azonban nemcsak a földdel rendelkezőknek, hanem a nincsteleneknek a sorsával is megismerkedtek, szembesültek a törpebirtokosok világával is, akiknek helyzete nem sokban különbözött a földtelenekétől.³⁰⁶

E látogatás után, az Újság szeptemberi első, vasárnapi számában jelent meg erről az eseményről egy cikke Zsolt Bélának, aki a kezdeményezés célját és szerepét eleve meddőnek láttatta.³⁰⁷ Szabó Lőrinc erre a cikkre válaszolt sértettséget tükröző, helyenként lírizáló hévvel, s indulata nem csak a publicista állításainak tarthatatlanságát illette, hanem annak nyegle hangnemét is. Zsolt a résztvevőket például így mutatta be: „...akadnak köztük östehetségek, a magyar néplélek afféle irodalmi »matyói«, frappáns háziparművészei; túlnyomórészüik azonban mégis azokból került ki, akik a nyugati polgári kul-

³⁰³ Szabó Lőrinc 1949. jún. 22-i levele Kodolányi Jánosnak = *Ne panaszkod a magányodot! Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával*, s. a. r., bev., jegyz. HORÁNYI Károly, Bp., Argumentum, 2002 (a továbbiakban: *Ne panaszkod...*), 90.

³⁰⁴ Kötetben: SZABÓ, *Emlékezések...*, 382–384; *A népi–urbánus vita...*, 261–263.

³⁰⁵ FÉJA Géza, *Atlantisz a romok alatt*, Magyarország, 1934. máj. 27.

³⁰⁶ Az eseményről terjedelmesebb beszámolót tett közzé NAGY Lajos, *Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal*, *Válasz*, 1935/11 (nov.), 662–667.

³⁰⁷ ZSOLT Béla, *A költők a tanyán*, *Újság*, 1935. szept. 1.

túrában vagy a keleti proletár-utópiában való hosszas tévelygés után tértek vissza, vagy tértek meg a falu és a paraszt irodalmi és politikai kultuszához [...] tulajdonképpen hazamentek, az ismerős örömek és az ismerős bánatok tanyájára; meglátogatták a családot, vittek neki ajándékot a »pesti vásárból«. Megsuhogtatták a cifra mézeskalácskardot, megmutatták nagy tükrös-veretes szívüket s planétából, csízióskönyvből jósoltak neki.”

Szabó Lőrinc nem érintette a találkozói társadalmi jelentőségét, s a parasztság szociális helyzetének elmaradottságát. Zsolt Bélának adott válasza annyiban tartozik a politikai publicisztikák körébe, amennyiben az egyes kultúrákhoz való viszonynak, önmagában nézve, politikai tartalma lehet. Zsolt Béla a parasztság polgáriasulását tartotta előrevivő folyamatnak, elutasított minden olyan szemléletet, mely a parasztság „nemzetbe emelését” a paraszti életforma megőrzésével kívánta volna összekapcsolni. Ezáltal a népi mozgalom egyik alapvető törekvésével állt szemben, és ez már súlyos politikai ellentétet jelentett. A hódmezővásárhelyi találkozói révén a paraszti kultúra és életforma önmagában való értékének a kérdése politikai kérdéssé vált.

Szabó Lőrinc rögtön megjegyezte, hogy nem volt ott a találkozón, de helyesnek tartotta a rendezvény céljait. Elmarasztalta Zsolt Bélát, amiért az olvasó tájékoztatlanságában bízva valóságnak tünteti fel az eseményről saját maga gyártotta torzképeit. Felháborodottan utasította vissza azt a cinikus humort, mellyel Zsolt a találkozón jelenlévők hamis népiességét akarta ábrázolni, és megjegyezte, hogy éppen a népi írók voltak azok, akik felléptek a műnépiesség, a városban gyártott paraszti giccs ellen. Szabó Lőrinc szerint az ilyen felfogás nem segíti elő a városi és a paraszti kultúra ellentéteinek a tisztázását. Hamisnak tartotta Zsolt érvelésének kiindulópontját, mivel: „a saját gögijébe vakult »urbanitás« nem tud elképzelni más kultúrát, más erőt, más jelentőséget, csak »urbánusát«, és ezért a népet is »urbanizálni« akarja”. Ugyanezért káros az a felvetés is, hogy a városi civilizáció hasznos kellékeivel együtt a városi lelket is át kell rakni a faluba. Cikke vége felé Szabó Lőrinc utalt Zsolt Béla egy korábbi, *Nagyverdő és a Nagyvilág* című, nagy fölháborodást kiváltó írására, melyben az az állítás is szerepelt, hogy a hortobágyi parasztember nem ismer százötven szónál többet.³⁰⁸ Felhívta a figyelmet arra, hogy ebben a tévedésben is – melyet triviálisan Herman Ottónak *A magyar pásztorok nyelvkincse*, illetve *A magyar halászat könyve* című munkája is cáfol – az „urbánus” fölényérzet nyilvánul meg. Ezt a negatív benyomást mélyíthette el Zsolt későbbi *Hortobágy* címet viselő publicisztikája, melynek jelentőségét Szalai Pál így határozta meg: „...szimbolikus pont, ahol Zsolt és a népiesek nézetei összezsáptak.”³⁰⁹

³⁰⁸ Az 1934. máj. 7-i cikkből: „Bármennyire is szeretnék erkölcsileg, világnézetileg és irodalmilag megújodni, sehogy sem tudom, hogyan vegyem fel az erkölcsileg az állami törvényektől, világnézetileg a vallástól is alig érintett néplelek hatásait, s hogyan újhodjam meg irodalmilag a százötven szótól, ami a hortobágyi bojtárnak a magyar nyelvből jutott.” Idézi NAGY SZ. Péter, *Zsolt Béla*, Bp., Akadémiai, 1990, 56. Zsoltnak erről a cikkről megemlékezett Kodolányi is, aki szerint ez a népi és az urbánus tábor „mélyre nyúló, gyökeres és kibékíthetetlen ellentét”-ének egyik kézzelfogható példája volt. Lásd KODOLÁNYI 1968, 38. jegyzetben i. m., 372–373.

³⁰⁹ SZALAI PÁL, *Zsolt Béla publicisztikája* = ZSOLT Béla, *A végzetes toll*, Bp., Nyilvánosság Klub–Századvég, 1992, 382.

Szabó Lőrincnek ez az írása különleges abban a tekintetben, hogy belőle jobban megismerni a költőnek a paraszti kultúrát illető felfogását. Nemcsak hogy egyenrangúnak, hanem valamiképpen idealizáltan magasabb rendűnek tartotta a városival szemben, amiért általa az ember a természeti létezés eredendő elemeivel kerül közvetlen kapcsolatba. Majdhogynem egyfajta organikus szemléletként lehetne jellemezni az itt kifejezésre jutó felfogását. „A nagy szabad terek, a felhők, az eső, a nap, a virágos mezők és dombok, a folyók, erdők, az ég mosolya és haragja, az egész föld éppoly rejtelmes erővel és sokkal régebben hatnak a lélekre, mint a város aránylag fiatal csodái.” Majd megjegyezte: „A másféle környezethatás lélekformáló misztikumához, melyet öntudatlanul, de évezredek óta mindig felfogott a mezei ember, a városától különböző foglalkozások, játékok, örömök és félelmek ős hatásai járultak, tudások, tapasztalatok, ösztönök.”³¹⁰ A két kultúra és életforma alapvető különbségeként a környező valósághoz való viszonyt jelölte meg: a paraszti kultúrában élővel ellentétben a város lakó a környezetét mint absztrakciót fogja fel, a valóság száz meg száz darabja valamiféle elvontságot jelent a számára, és világának elemei nem képeznek egységet. A paraszti világ értékrendjének jellemzéséhez hozzávetve azt is, hogy az agrokultúra az ország gazdasági alapját képezi. Roppant erkölcsi és fizikai teljesítmény, melyet a hazai lakosság kétharmada végez. Befejezésül megjegyezte: „...ha elgondolom ennek a népnek államfenntartó erejét és mindazt a tehetséget, amely belőle sarjadt: bármily kifogásom van is az egyes ember ellen, csak tisztelettel, hódolattal tudok a nép összessége elé lépni. Akkor is tisztelettel és hódolattal, ha most még nincs fürdőkádja, ha most még nem egy szempontból nyomorult is, mert látom – noha éppúgy nem voltam ott a tanyai kongresszuson, mint a cikkíró úr –, hogy a barkácsoláson és a kortesnótán kívül mi minden van még a parasztságban, amelynek piros testében él az ország, piros vérében a jövő.”

Publicisztikájában alig-alig van előzménye az *Aszfalt és földnek*. Vele kapcsolatban talán csak a *Szénásszekér ment át a városon* című személyes mondandójú tárcáját lehet megemlíteni, mely egy korábbi versének, a *Szénásszekérnek* az érzelmi, hangulati alapját bontotta ki. De 1927-es írásában, akárcsak a hasonló című költeményében leginkább a természeti környezetnek van jelentősége, a táj nem a paraszti élet részeként, hanem mint gyermekkorának közege jelenik meg. A természetközelség idealizálódik a városi életforma ellenében, a szembeállítás azonban csak személyes síkon történik meg. Annak ellenére, hogy Szabó Lőrinc a népi írók táborához kötődött, törekvéseit támogatta, rendezvényeiken részt vett, az úgymond népi tematika kevésbé jelent meg mind költészetében, mind prózai íásaiban. Fiatalkorában jellemezte egyfajta bukolikus népiség, de ennek nem nagyon volt köze gyermekkorának falusi élményeihez. A *Hazám* című versében Budapestet és a falut is kizárta mint számára egyedül lehetséges hazát, az egyetemesség nevében. Az először 1932-ben publikált *Itt vagy itthon* című versében a termé-

³¹⁰ A természetnek paraszti létet meghatározó hatásáról Ortega így beszélt: „A mezei ember még növény. Létében, gondolataiban, érzéseiben és akaratában még megvan a növények öntudatlan aléltsága.” JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *A tömegek lázadása*, Bp., Pont Könyvkereskedés, é. n., 149. Különös, hogy a nép, a közösség Szabó Lőrinc több versében is úgy jelenik meg, mint növényi vegetáció. Lásd *Együtt és külön*, *Halott nép* c. verseit, a *Tücsökgépe* 321., *Közös sors* c. darabját.

szet az, amely átmenetileg menedéket tud nyújtani a költőnek. A vers tanulsága, hogy az emberi kapcsolatok közege, bármilyen visszatetsző formában is jelenik meg, a város; a táji környezet pedig a magányé. A falu pedig inkább a városi tömegkultúrával él. Majd a *Tücsökzenében* több falusi életképpel, jelenettel találkozunk, de a falusi élet leginkább mint a gyerekkori nyaralások színtere jelenik meg. A nagybátyjának, a tiszabecsi lelkipásztornak, Szabó Mihálynak emléket állító költeményében pedig annak a rádöbbenésnek adott hangot, hogy falujának téli életét nem is ismeri.

Azonban az *Aszfalt és földnek* mégis van egy költői előképe: e cikk megjelenésének az évében, a Válasz május–júniusi összevont számában jelent meg *A sokféle hazáról* című vers, mely látszólag leginkább tükrözi azt az eszmeiséget, azt a „szociális részvétet”,³¹¹ mely jellemezte Szabó Lőrinc társadalmi tevékenységét, szerkesztői munkáját, s amely az akkori reformpolitika mellett elkötelezett népi írókat mozgalmába tömörítette. A vers első részében a néphez fűződő viszonyát és azt a képzetet jelenítette meg, mely benne a népről, a népi életformáról él. A vers nyitásában a környezettel való szerves kapcsolatot idézi a felszántott föld, melynek képe az agytekevénység látványára emlékeztette, s a benne dolgozó ember. A hasonlat arra is utal, hogy a földből élő ember mennyire magától értetődő természetességgel végzi el mindazt, amit a városi már csak tudatosan, elvonatkoztatás révén. A vers második részében a saját korát, jelenét mint második hazát jellemezte. Ez adott neki szerepet, hivatást, mely az életet jelentette: „előttem és mögöttem eltorlaszolta a halált”. Hasonló gondolattal találkozni *Kortársak* című költeményében is: a jövő számára, akárcsak a homályba vesző kezdetnek, teljesen mindegy, ami a jelenben történik általa és vele. A harmadik hazának pedig a szót jelölte meg. Ahogyan az idő megteremti az életet s vele együtt az emberek közötti szerepet, úgy teremti meg a nyelv a népet, az őt is magába foglaló közösséget. A negyedik versszak emellett a közösség melletti hitvallás:

S így, meghalva s újjászületve
gőgön és alázaton át
találtam meg végül az élő,
igazi, állati hazát:
a test az igazi közösség,
az idő piros földje ő,
piros húsunkban él az ország,
piros vérünkben a jövő.

A költemény és a cikk zárlata nagyon hasonló, azonban a költemény még csak közvetve utal arra a felfogásra – mely az *Aszfalt és földben* kimondatott –, hogy a parasztságot lehet leginkább a népek tartani, éppen hogy a mindennapokban jelenlévő ősi kultúrája révén hordozza leginkább a népre jellemző karaktert. Szabó Lőrinc némi nosztalgiával átszőtt idealizálás szándékával tekintett a parasztságra, valamiféleképpen úgy, aho-

³¹¹ Lásd nyilatkozatát, melynek első megjelenése: Ünnepek, 1940. dec. 1.; kötetben: SZABÓ, *Vallomások*, 156.

gyan Hermann Broch regényében Vergilius, aki végül is megjegyzi a mű vége felé: „Az igazi nép a paraszt.”³¹² Az utolsó versszakban is szerepel máshol is előforduló jelzője, az „állati”, mely az élet személytelen jellegét érinti, a kötődésnek szervesülés-szerű fokozatát hangsúlyozza. A költemény és az újságcikk zárata megegyezik. Akárcsak az „állati” jelző esetében, a biológiai létezés intenzitásával és konkrétságával történik meg az azonosulás. A költemény végén testrészként vagy szervként az igazi közösségbe illeszkedik az egyén, ugyanakkor a közösség a személyes létnek is az anyagát alkotja.

A piros hús és a piros vérben élő jövő képéről később a vers kapcsán megjegyezte: „A »piros« jelző, amelyet a befejezés háromszor ismételt, nem direkt politikai allúzió a bolsevizmusra, de közvetve mégis az volt, hiszen ebben az időben megfrissült a barátkozás a részünkre oly ismeretlen Szovjettel. A verssel mintegy distanciáztam magamat a konzervatív és hivatalos hazafiasságtól.”³¹³ Hozzátehetjük, hogy hasonlóképpen különböztette meg magát a hivatalosságtól Zsolt Bélával vitázó cikkének zárlatával is a segéd-szerkesztő, akinek lapjában majd egy évvel korábban kezdett el megjelenni Illyés Gyula oroszországi cikksorozata. Azonban ha ez a különbségtevés valamennyire tudatos volt is, nem valószínű, hogy az oroszországi állapotokat akarta volna bármilyen formában idealizálni, nem is nagyon lehetett azokról reális fogalma, hanem inkább a társadalmi változások radikális igényét jelezte azok felé a hivatalos körök felé, melyek érintetlenek maradtak Gömbös miniszterelnöksége idején is.

A sokféle hazáról azonban nem csak az ő cikkének lett kiindulópontja. Még májusban bírta meg a Magyarország belső munkatársát, Kodolányit, hogy a vers szellemében írjon valamit a lap számára. Így született meg *A szántóföld esze* címmel 1935. május 10-én megjelenő, szignálatlan vezércikk, mely Szabó Lőrinc költeménye első versszakának alapmotívumára épül: „Mint fekete agytekervények, egy ország millió gondolatának, érzésének, vágyának, álmainak, kenyerének hordozói, vonulnak köröttünk a barázdák – kezdte az író. – A földműves végigjárja őket s elveti a magot. Némely mag rossz helyre hull s elpusztul, némelyik pedig kikel és bőséges áldást hoz.” Majd a „barázda” és az elvetett „mag” szimbólumát szélesre tágítva, a szellem és a tudás magváról beszélt egy képviselői hozzászólás kapcsán, melynek témája a mezőgazdasági oktatás rendszere volt.³¹⁴

Fennmaradt Szabó Lőrinctől egy végleges formáját el nem nyerő versnek több töredékben maradt kísérlete, mely a saját közösségéhez fűződő kapcsolatának tisztázására irányult, és amelyben szintén felbukkan az élő testnek a közösségre alkalmazott metaforája.

³¹² Hermann BROCH, *Vergilius halála*, ford. GYÖRFFY Miklós, Bp., Európa, 1976, 415.

³¹³ SZABÓ, *Vers és valóság*, 2. jegyzetben i. m., 91.

³¹⁴ Kodolányi megállapítása szerint néhány főiskolán, egy-két mintagazdaságon kívül nincs megfelelő földművesképzés. A magyar viszonyokat összehasonlítva Dánia és Finnország demokratikus alapú népoktatási rendszereivel, megállapította, hogy az északi példa milyen felszabadító erő lenne a magyar mezőgazdaságra nézve.

Uram, én nem tudom, mit kéne tenni,
csak azt, hogy így tönkremegyünk,
a bajt, amiért sírunk, szenvedünk,
hogy irigykedünk, féltékenykedünk
s az igaz vezér nem tud megszületni.

Uram, adj észet a vezetőknek
hogy maradjanak tiszták és erősek

Te prédikálsz, mondom magamnak,
te próféta vagy, azt hiszed,
hogy jót akarni, becsület,
hogy elég a szó és elég a légvár
és mentegetőzől, hogy nem terád vár
ami oly nagyon kellene, a tett.
Te prédikálsz, hogy könnyíts lelkeden
– mondom – és becsapod magad,
mert

Ki vagy, te nép, akit nem ismerek,
akinek csak darabjait
láttam, te roppant mozaik,
Ki vagy te, nép, te megismerhetetlen?
Tebenned csak hinni lehet,
Mint az istenben s a világban,
hinni, hogy a messze homályban
benned is van valami cél,

a gyermekemet.

Népem, ma is elhagytalak,
megcsaltalak, eladtalak,
ma is gyáván és nyomorultan
mentettem magamat.
Önző voltam, ahogy az ágyból
kiléptem és csak magamért
tettem ezt azt
többet tettem egy kis örömért
mely jött és szállt,
mint érted...
és pénzt kerestem,
s raboltam volna, ha tudok,

és lettem volna, ha tudok
és lettem volna, mint a gazdagok, akiket folyton csak szidok
s most itt az este és ágyamba fekszem
és hogy ezt a napot is elvesztegettem.

Nem baj, hogy ma se sikerült,
hogy ma is gazember maradtam,
a fontos az, hogy legalább akartam

Ki vagy te, önzés, aki visszatartasz
attól, hogy igazi legyek?
ha az isten vagy, ha te vagy az élet,
ha te tetted, hogy legyenek egyének,
mért nem csitítod el lelkemet?

Ki vagy te, önzés, aki fájsz magadnak
s minden önzést ki akarsz elégíteni...

Hogy kell elkezdni azt, hogy
„a népért dolgozunk”?

Népem, az vagy, aminek látlak,
hús vagy mint én, te óriási Állat,
ki az időben élsz, örökre élsz,
Test vagy, mint én, hús, szétszakadt,

Uram, mi közöm a szegényhez,
uram, mi közöm van a néphez,
amelynek hozzám nincs köze?
Mi közöm az idegenekhez,

Uram, nem rosszat akarok,
nem akarok fölöslegesen ölni.
Uram, én nem tudok gyűlölni,
mint a barbár fiatalok...³¹⁵

A fohász megszólítottja az első töredékben eredetileg a nép, csak később javítja ki a „népem” szót „uram”-ra. Ez a több oldalt kitevő többszöri próbálkozás olyan drámai monológot eredményezett, mely a kései leveleiben megörökített, istenhittel kapcsolatos

³¹⁵ MTAKK, Ms 4651/287. A verskezdeménnyel kapcsolatban Kabdebó Lóránt megállapította, hogy az abban a blokkötombben található, amely tartalmazza még az 1937. jún. 6-án a Pesti Naplóban megjelent *A sors-jegy* c. költemény fogalmazványait is. A töredék teljes publikációja: KABDEBÓ 1974, 155–158.

vívódásaira emlékeztet.³¹⁶ A töredék néhány vonatkozásban *A sokféle hazáról* idézi, melyben, úgy tűnik, már sikerült a néppel, a közösséggel a személyes ellentmondásoktól mentes kapcsolatot kialakítani. Ugyanakkor *A sokféle hazáról* kapcsán Kabdebó Lóránt egy lényeges momentumra hívta fel a figyelmet: a versnek csak a gondolati vázát nézve nem marad más, mint a magányos költő megszokott koordinátái: tér, idő és nyelv. A költemény legvégén pedig a közösségi lét a személyes lét, az öntudat alkotóelemévé válik.³¹⁷

E tollal írt kézíratos töredékek mellett egy ceruzával lejegyzett kérdés; az írás lendültsége erős indulatra utal: „Hogy kell elkezdni?” A kérdésen nem jutott túl. Ahogyan Kabdebó Lóránt írta: „végül is megmarad mindig az önmagában szemlélt ember költőjének.”³¹⁸ A kor kényszere volt, hogy a közösséghez, a néphez való írói közeledés közvetlenebb formában, esetleg valamely politikai aktualitáson keresztül valósuljon meg. És ennek a kényszerűségnek, bármennyire is igyekezett, csak felemás módon tudott volna megfelelni.

13. Nem könnyű meghatározni, hogy az Új Szellemi Front mozgalma mikor kezdett el hanyatlani. A bizonytalanságnak több oka van. Nehéz kijelölni a mozgalom ideológiai és társadalmi kereteit, mivel a szerveződés reformpártiságának nem volt elvileg egyértelműen körülhatárolható politikai tartalma. A Fronthoz kötődő írók több ellentmondással kényszerültek szembenézni, az írói csoport tagjai már a Gömbössel való találkozás alkalmával, illetve Zilahy *Új szellemi frontot* című cikkének megjelenésekor is felemás helyzetbe kerültek: egyszerre tapasztalták meg az országgyűlési választások során a helyi, megyei vagy országos szinten jelentkező visszasságokat, s egyúttal kénytelen-kelletlen, szükségszerűségből vagy várákozásokot megfogalmazva, de kapcsolatba kerültek a hatalommal. Ez a bizonytalanság is oka lehet annak, hogy a mozgalmat támogató cikkekből nem olvasható ki a Front létrejöttének konkrétan megfogalmazott célkitűzése, határozott jellege. Ezért is tarthatta Bálint György ideológia-nélkülinek ezeket az írásokat.³¹⁹ A Front jelentőségét pedig az utókor leginkább ezekből a cikkekből, illetve a Gömbössel történő találkozás tényéből magyarázta. Azonban a Magyarország napilap-hoz kötődő mozgalomról realisabb kép elsősorban a Zilahy Lajos és Szabó Lőrinc szerkesztette újság évfolyamaiból bontakozhat ki.

A mozgalom zászlóbontásakor, vagyis Zilahy névadó cikkének a Pesti Naplóban való megjelenése idején már szűnőben volt az a reménykedő bizalom, mely még a megújult Magyarország indulásakor eleven hatóerőként működött. Németh László az 1934-től 1935 elejéig terjedő időszakot a „magyar szellem új áradó erői” nagyszerű időszakának nevezte, ugyanakkor szerinte: „Május–júniusra nyilvánvaló volt, hogy nemcsak a re-

³¹⁶ Lásd Szabó Lőrinc Rafaela nővérnek 1956-ban, Szigeti Endrének 1956. szept. 19-én írott levelét. SZABÓ, *Napló, levelek, cikkek*, 4. jegyzetben i. m., 590–592. Lásd még a *Tücsökműze* 329., *Az Árvány keze* c. versét.

³¹⁷ Lásd KABDEBÓ 1974, 78. jegyzetben i. m., 154–155.

³¹⁸ KABDEBÓ 1974, 158.

³¹⁹ Lásd BÁLINT György, *Támogató-ének vagy farkasok dala?*, Pesti Napló, 1935. máj. 5.

formából nem lesz semmi, de író támogatói is kompromittálták magukat.”³²⁰ Lackó Miklós tanulmányában a mozgalom lényegi elemének tartotta a Gömbös-féle irányzat illetve a kormányhatalom és a népi írók akkortájt szerveződő közös fellépése közötti bizonyos, kezdetben igen közvetett és áttételes, később rövid időre (egy alkalom vagy alkalom idejére) fennálló kapcsolatot.³²¹ Ha egyértelműen nem is állította, hogy a mozgalom megszűnésének oka az, hogy a Gömbös-kormányzat korán feladta választási ígéreteit, azonban a Front elerőtlenedését vagy eljelentéktelenedését párhuzamba vonta a népi íróknak a kormányzati politikában való csatlódásával.

„Május közepére az Új Szellemi Fronthoz csatlakozott írók egy része teljesen elhallgatott...” – állította Lackó, kivételként egyedül Kodolányi Szabadságban közzétett *Fegyvertánc* az „új szellemi front” körül című cikksorozatát említette meg. Lackó Miklós megállapítását olvasva azonban kérdések merülnek fel az emberben: mit is jelent az, hogy az írók elhallgattak? Kik azok az írók, vagyis kiket lehet a Frontba sorolni?

Csak azokra gondolt, akik az Új Szellemi Frontot ért támadásokra sorban válaszoltak? De akkor hogyan értékeljük Nagy Lajos szerepét? Ő kiállt a Front mellett, ugyanakkor nem volt rendszeres munkatársa a Magyarországnak – bár a lapban jelentősebb írással éppen június végén, vagyis a kormánypolitikában való, feltételezetten szükségszerű csatlódás idején képviseltette magát –, és a népi írók közé tartozónak sem volt mondható. Mennyire kötődött a Fronthoz Tamási Áron? Igaz, hogy a védelmére kelt, de a tevékenységében nem vett részt. Mi legyen az álláspontunk Sárközit illetően, aki korábban nem publikált rendszeresen a lapban? Vagy mit kezdjünk Móricz Zsigmond személyével, aki ott volt a Gömbössel való találkozáson a Zilahy-villában, és rendszeres szerzője volt a Magyarországnak azt megelőzően és sokáig azt követően is? Hova soroljuk Kerék Mihályt, aki nem volt ott az április 12-i találkozáson – bár egy más alkalommal, éppen Zilahy révén találkozott a miniszterelnökkel –, és nem is írt választ az Új Szellemi Front védelmében, de nagyobb cikksorozata jelent meg a Magyarországon az agrárhelyzetről és egy lehetséges földbirtokreformról? (Egyébként ezt Zilahy Lajos írása vezette be, aki az alkalmat megragadva a Front szerepéről is szólt.) Irreális-e az a felvetés, hogy a mozgalomba tartozott Bajcsy-Zsilinszky? Ha kritizálta is a kormányt és magát az Új Szellemi Frontot, mégiscsak rendszeres, ideológiai szempontból meghatározó publicistája volt a lapnak. Leginkább abban különbözött a többi reformpárti munkatárstól, hogy élesebben kritizálta a Gömbös-kormány működését, és kevesebben osztották külpolitikai nézeteit,

³²⁰ NÉMETH László, *Kozma Miklós*, Híd, 1941. dec. 16.; kötetben: NÉMETH 1989a, 705, 707. A *Magyar radikalizmus* c. előadásában így fogalmazott: „1934–35-ben volt néhány hónap, amikor azt hittük, na, most harapódzik át az apostolok tüze a nemzetre. Az írók látszólag egy nyájban, az országban megindult a gondolkodás jégzajlása, az ország első államférfia, a miniszterelnök jelszavainkkal üti ki ellenfeleit. Sokan aránytalanul találták azt a szenvedést, mellyel én ennek a nagy alkalomnak az elpukkasását szenvedtem és eljajgattam. De minél többet gondolok vissza rá, annál nagyobbban érzem a szerencsétlenséget, hogy ami a szellemben már akkor kész volt, a társadalomban vérré nem lehetett. Ha Gömbös Gyula helyén akkor egy egészségesebb, bátrabb és eszesebb ember áll, a mostani próba egész más magyar nemzetet talál itt. Sajnos, ezt a második burkot, mely a szellem és az élet közt feszül, nem sikerült senkinek áttörni.” Kelet Népe, 1940. dec. 1., 1–4; kötetben: NÉMETH 1989a, 626.

³²¹ LACKÓ 1996, 100.

főleg ami az esetleges francia és az olasz kapcsolatokhoz fűződő várakozásait illeti. Talán nem is olyan abszurd Zilahy utólagos értékelése, miszerint Zsilinszky is a Front mozgalmához tartozott.³²² Ha Szabó Lőrinc nyomán használjuk az akkori politikai élet „reformpártiak”-ra és „reformellenesek”-re történő felosztását, vajon a Magyarországbeli, társadalmi kérdésekkel foglalkozó író-munkatársak közül kiket és milyen ismérvek alapján lehetne a mozgalom körén kívül helyezni?

Adódik a másik kérdés: vajon Lackó Miklós a név szerint meg nem nevezett írók hallgatása kapcsán nem arra akart-e utalni, hogy ők a Magyarországbán, a mozgalomnak otthont adó napilapban nem publikáltak a Front „zászlóbontását” kísérő vita után? Azonban az új képviselőház összehívását kísérő kiábrándulás ellenére, később is publikált a lapban Illyés, Móricz Zsigmond, maradt munkatársnak Kodolányi. Féja Géza családostan állapította meg egy júniusi cikkében: „A földbirtokreform gondolata, tehát a legegésőbb magyar probléma lekerült a napirendről.”³²³ Ugyanakkor továbbra is sorozatosan közölte riportjait a Magyarország.

A Magyarország arculata sem változott meg különösebben. A június 14-i számban, az *Új szellemi frontot!* rovatban Illyés Gyulának *A telepítés útja* című nagyobb tanulmánya jelent meg. 1935 szeptemberében volt olvasható Ruttkay Udo cikksorozata, mely az Alföld öntözési problémáival foglalkozott. A szeptember 15-i vezércikk a Gömbös-kormány *Kék könyvét* értékeli, a cikkíró megjegyezte, ha valami rendet tett is a kormány az országban, ez mégiscsak kevés. A megfogalmazott munkatételek közül leginkább a titkos választójog megvalósulását hiányolta. A Magyarország október 3-i számába Zsilinszky az egyke-kérdésről írt, meglátása, hogy a kormány megfeledezett erről a gondról, s ezzel reménytelenné vált a helyzet. Majd a lap részletes ismertetést közölt a dokumentumról. A Magyarországbán folyamatosan jelentek meg Móricz Zsigmond írásai, publicisztikái, riportjai. Egyre gyakrabban jelentkező új munkatárs lett 1935 második felében Kovács Imre.

Lackó Miklós Szabó Zoltán példájával illusztrálta, hogy mennyire megszűnt követendő példának lenni a Németh–Illyés–Féja-generáció állásfoglalása az ifjabbaknak, és a szociológus írónak egy, a Válasz május–júniusi számában megjelent cikkét úgy értelmezte, mint törekvést az Új Szellemi Fronttól való elhatárolódásra.³²⁴ Ezzel kapcsolatosan azonban meg kell említeni, hogy Szabó Zoltán 1935 májusában és júliusában egy-egy tematikus cikksorozatban ismertette a Magyarország hasábjain a Fiatal Magyarorságot

³²² Lásd BENEDEK, *Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal*, 261. Zilahy Lajos egy Zsilinszkynek szóló levél-fogalmazványában feltehetően 1939-ben vagy 1940-ben a következőket írta: „Útjaink keresztezték egymást, – nem, nem jó ez a szó... életvonalaink megálltak egy ponton, mint a háromszög csúcsában. Ekkor már arc arc mellett küzdöttünk a Magyarország hasábjain a kettős kossuthi gondolat jegyében: a magyar nép felszabadításáért és a nemzet függetlenségéért. Öt évvel ezelőtt a kipusztult magyar értelmiség helyét elfoglaló magyar értelmetlenség, egy fajtalan és pöffeteg középosztály a népi gondolatot még kommunizmusnak, a függetlenségi gondolatot pedig németgyűlöletnek minősítette, amelyre a zsidók hecceltek minket.” A kézirat hátoldalán ismeretlen kéztől bizonytalan datálás: „1940?” OSZK Kt., Zilahy Lajos-hagyaték, Fond 215/159.

³²³ FÉJA Géza, *A kis bögre*, Szabadság, 1935. jún. 9.

³²⁴ LACKÓ 1996, 147; SZABÓ Zoltán, *A politika betörése: A nyüzsgő gyakorlat*, Válasz, 1935/5–6 (máj.–jún.), 369–370.

Szociográfiai Munkaközössége által készített kutatásokat és azok eredményeit. Ha valóban komolyan törekedett volna a Fronttól, illetve a Németh–Illyés–Féja-generációtól való elhatárolódásra, akkor ebben az esetben nem ezt a lapot választja publikációs fórumnak.

Az október 23-i számban a vezércikk az *Új Szellemi Front* címet viseli. Nem jegyzett; szerzője feltehetően maga Zilahy Lajos. A különféle sajtótámadásokra válaszolt: „Ami a hatalomhoz való viszonyunkat illeti, nem tagadjuk: a magyar íróknak ez a csoportja valóban találkozott a hatalommal. Ma is sajnáljuk, hogy nem volt ott egy mikrofon az asztalon, melyet körülültünk. Mert ez a beszélgetés azzal kezdődött, hogy Móricz Zsigmond néhány cédulát vett elő a zsebéből és felolvasta, hogy az ország különböző pontjain a hét minden napján, mit eszik a magyar paraszt. Ennek a beszélgetésnek mindenesetre meg volt az az eredménye, hogy a magyar irodalom, amely Széchenyi István óta csak a Tisza Kálmán tarokk-partijában és pártklubok foteljeiben találkozott a hatalommal, egyszer végre az egymás szemébe nézhetett. – Odadobtuk magunkat a hatalomnak? Szó sincs róla! Politikai állásfoglalásunk így foglalható össze: Ígér valamit, jót akar a kormány? Gyerünk a kormány mellé! Ellankad a kormány, ígéretei szétporladnak? Gyerünk a kormány ellen! – Csakhogy nem helyes a szó: politikai állásfoglalás. Mert még ebben a megfogalmazásban is tiltakozunk a szó ellen: politika. Nekünk nincs pártelnökünk. Nem is lesz. Nem szervezkedünk, mert nem törünk semmiféle hatalomra. Mindenki, aki hozzánk hasonlóan gondolkozik, hozzánk tartozik. – Ez az Új Szellemi Front.” A lapban pedig egyre több a kormányt kritizáló megnyilatkozás. A december 3-i számban hosszasan emlékeznek meg Zsilinszky újabb választási vereségéről. A vezércikk így értékeli a történeteket: „Forma szerint megbukott. De nem bukott meg az igazság törvényei szerint. A tiszta hazafiság, emberszeretet, könyörtelen elhivatottság, példaadó hit, lázongó idealizmus Zsilinszky Endréje győzött” – szolt a lap munkatársa, majd megjegyezte, Tarpa új képviselőjét „a hatóságok nyílt »támogatása«, s nem a nép önkéntes lelkesedése választotta meg.” A második oldalon nagyobb tudósítás olvasható a választás körülményeiről és az annak során tapasztalható visszaélésekről. A következő számban Zsilinszkynek egy írása jelent meg abból az alkalomból, hogy a kormánylapban, a Budapesti Hírlapban választási vereségének okait elemezték. Cikke végén elutasította a jobb- és baloldali kategorizálás létjogosultságát, a valódi sorskérdések túlnőnek ezeken a kategóriákon. Gömbösről pedig megjegyezte: „...támadtam őt és fogom támadni, míg a mai veszedelmes politikáját folytatja. S akik nekem »amnesztiát« ígérgetnek a kormánypárti lap hasábjairól, ha megtérek a nyílegyenes útra: azt üzenem, az ő útjukra nem térek vissza, mert azon sohasem jártam, amnesztiájukra pedig nincs szükségem, egész zavaros és németes »ideológiájukra« csak lekicsinyléssel tudok nézni, én magyar politikát igyekszem csinálni...”³²⁵

A Gömbös-kormányban való igazi csalódás a telepítési törvényjavaslat nyilvánosságra hozatala után következett be. Eszerint csak évi 20.000 hold kerülne telepítésre 25 évre tervezett ütemben. A lap december 20-i cikke még bizonytalanul értékeli a kormány álláspontját. A következő számban már neves közéleti személyiségek nyilatkoztak a törvényjavaslatról; a megkérdezettek közül többen éles kritikával illették azt. Illyés kiáb-

³²⁵ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, *Üzenetem a „jobboldalnak”*, Magyarország, 1935. dec. 4.

rándulásának adott hangot: „Még kezdetnek is kevés, ha elképzeljük, hogy az egész reform huszonöt év alatt csak egy kis várost tud teremteni, földhöz juttatni. Huszonöt évig kell szegyenkeznünk emiatt. Azokon a bajokon, amelyeket a mi nemzedékünk írói megvilágítottak, ez a törvényjavaslat egy jottányit sem segít. Csak gyökeres átalakulás érhetne valamit. Ami pedig az úgynevezett »paraszt-hitbizományok« szerepét illeti, meg kell állapítanom, hogy ha ez törvényerőre emelkedik, az egyke terjedése szempontjából egyenesen halálos csapást jelent az országra.” Matolcsy Mátyás így értékelte a kormány elképzelését: „...a javaslat kicsiny méretű, s nem lépi túl az 1920-as földreform méreteit. Ha évenként 20.000 hold kerülne telepítésre, az egész terv a maga félmillió holdjával körülbelül annyi, amennyi a 920-as reform során mezőgazdasági művelés alá, kisegzisztenciák kezére jutott. Mert a földreform során kiosztott földmennyiségnek nagy része nem kifejezetten kisegzisztenciák birtokába került, hanem házhelyek és közlegelők formájában került felosztásra. – A félmillió hold, amit a javaslat kilátásba helyez, a leg-egészségtelenebb kategória, a törpebirtok állományát szaporítja.” Bajcsy-Zsilinszky szerint: „...sok reformparádé, kevés tartalom. Az új telepítési javaslat éppen az egyhatod részét valósítja meg annak, amit egy földreformtól az egész ország megkívánhat, és amire az országnak szüksége van.”³²⁶ Matolcsy Mátyás szerint a telepítés huszonöt évre tervezett üteme akkor lenne helyes, ha nem ilyen kis területeket vennének igénybe, legalább négyszer-ötször ilyen mértékűnek kellene lennie az akciónak ahhoz, hogy negyedszázad alatt jelentős változás menjen végbe az országban.³²⁷ A december 24-i számban Zsilinszky,³²⁸ 25-én pedig Illyés szolt a törvényjavaslat keltette csalódásról. Késérő kritikával illette a kormányzati politika irányában várakozással lévőket: „...jóakarátú idealista, de nem ismeri a történelem erőitörvényeit, aki azt hiszi, hogy reformokat felülről is meg lehet valósítani. Hogy a népnek mi kell, azt csak a nép tudja egyes-egyedül.”³²⁹ Ugyanakkor ebben a 25-i számban jelent meg Móricz Zsigmond riportja Gömbös Gyuláról *Kormányozni csak optimizmussal lehet* címmel.³³⁰ Ez a cikk és a szerkesztési eljárás,

³²⁶ Tizenhárman a telepítési terv mellett és ellen: Politikusok és írók, fiatalok és öregek a kormány új javaslatáról, Magyarország, 1935. dec. 21.

³²⁷ MATOLCSY Mátyás, *Földreform 1920-ban és 1935-ben*, Magyarország, 1935. dec. 22.

³²⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, *Itt a harmadik „nagy reform”*, Magyarország, 1935. dec. 24.

³²⁹ ILLYÉS Gyula, *Nép és népiesség: A nagy divat és a még nagyobb veszély*, Magyarország, 1935. dec. 25.; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 42. jegyzetben i. m., 275–278.

³³⁰ Móricz egy miniszterelnöki, nem hivatalos jellegű sajtótájékoztatóról tudósított. Gömbössel való találkozásukat így örökölte meg: „Komolyan és kutató pillantással lép elő. Fesztelen mosollyal előre jön, sorra kezdet fog mindenkivel. Nem az újságírókat járultatja maga elé, sorra megy s mindenkinek belenéz szűrős kutató szemmel. Az arca derült: nem külön szót, külön pillantást ad mindenkinek.” Az a mód, ahogyan az írásban feltett kérdéseket fogadta a miniszterelnök, ezt a benyomást keltette Móriczban: „Gömbös Gyula merész és fesztelen nevetéssel néz fel az írásból. – Tisza Kálmán óta sok miniszterelnököt láttam. Imponáló és nagy pózok villantak fel emlékeimben: a nagy generális volt ennyire póztalan és közvetlen.” Az esemény során Gömbös többek közt azt is megjegyezte: „A magyar parasztot modernizálni kell. Meg kell tanítani, hogy nevelje a fát. A kisbirtokos tanulja meg a kezelést, ahogy a kecskeméti nép csinálja... Mít ér, ha egyik gazda permetez és a másiknak a fáiról átmásznak a zöld hernyók...” Móricz a miniszterelnök megjegyzését a következőképpen kommentálta: „Meg vagyok lepve, a gyakorlati gazda szólal meg a miniszterelnöki székben. A kérdés valóban a legfontosabbak közé tartozik. Harminc éve hirdeti a »modern« magyar írók serege, de ma

melynek során Illyés és Móricz írása egymás szomszédságába került, arra utal, hogy a csalódottság nem szüntette meg teljesen a Magyarország körötti írói csoportosulás reményét.

Mind Lackó Miklós tanulmánya, mind Szabolcsi Miklós összeállítása, mely a *József Attila Összes művei* kritikai kiadás harmadik kötetének jegyzetanyagában szerepel, azt a máig is élő közkeletű felfogást tükrözi, hogy az Új Szellemi Front valamikori létének legfontosabb tartalma a kapcsolat Gömbössel. De mi is volt az Új Szellemi Front?

Féja és Illyés szerint kísérlet volt, amit csináltak.³³¹ Féja így jellemezte író társait: „...a népi írókat bizonyos alaptételek egysége mellett a keresés és a kísérletezés szabadsága jellemezte.”³³² Lackó idézte Sárközi György egy évvel későbbi, a Gondolat című folyóiratnak adott nyilatkozatát, mely – amint a szerkesztői bevezetés hangsúlyozza – a népi írók kollektív állásfoglalásaként is felfogható. Sárközi rögtön az elején szükségét érezte leszögezni: „...az úgynevezett »új szellemi front« sohasem állott semmilyen kormányzati rendszer mellé, hanem azok mellett a reformok mellett állt ki, amelyeket kormányzati rendszerek ellenére is régóta hirdetett. Amikor az új Gömbös-kormány reform-ígéretei elhangzottak, természetes reménykedéssel fordultunk a legalább hangzásra rokon szavak felé. Nem a kormányban, hanem a reformokban reménykedtünk.”³³³ Ez a reménykedés bizonyos elemeiben azonban a kormányzati rendszer valamiféle támogatását is kellett hogy jelentse. Németh László később ezt nyilatkozta: „Az Író és hatalmat az Új Szellemi Front felvonulása számára a Magyarországnak írtam, s eredetileg éles ultimátum volt benne, melyet a szerkesztők gyakorlati érzéke vagy ízlése elhagyatott; így is jó bizonyíték ez, [...] hogy mennyire remény nélkül reménykedtem én ezen a siettetett és lefagyott tavaszon.”³³⁴ Zilahy és Szabó Lőrinc eljárásának célja azonban túlmutatott a gömbösi

hallom először miniszterelnöki programnak. Az Alfánál kell kezdeni az élet újra teremtését. A nép nevelése a jövő feladata. – Hallgatom az egyszerű és gyakorlati tanítást s nézem az arcot. Arra gondolok, hogy az államférfi azzal lesz államférfi, hogy a reális élet problémáival foglalkozik. Az életproblémák nagyon egyszerű igazságok: a politika komplikált dolgokkal szeret bíbelődni.” A cikkét kétségekkel küszködő bizakodással zárta: „Gondolkozva és mélyen megindulva jövök le a Várból. A sikló lesüllyed velem s a tündéri kép másodpercek múlva bedob a kopár, télies nehéz életbe. Mióta fentjártam, itt semmi sem változott. – De egy férfiúval találkoztam odafent, aki az ország kormányánál ül: kezében a volán... És ha mindazt, ami belőle mint egy tavaszi remény kibuggyant, meg is tudja valósítani, az szép lesz. – Nem tudjuk, nem láthatjuk, milyen lépésekben halad az országépítés. Egy nemzet lelkiisége nem alakul át napok alatt. Mennyi akadállyal kell megküzdeni egy optimista miniszterelnöknek. – Az bizonyos, hogy kormányozni csak optimizmussal lehet. Gömbös Gyulában ez teljes mértékben megvan. Egy olyan ember benyomását kelti: aki hisz abban, amit mond és amit mondani akar.” Kötetben: MÓRICZ Zsigmond, *Riportok, II, 1930–1935*, összegyűjt., szerk. és a szöveget gond. NAGY Péter, Bp., Szépirodalmi, 1990 (Móricz Zsigmond Összes Művei), 560–565.

³³¹ FÉJA 1982, 264; ILLYÉS Gyula, *Újabb Szellemi Front?* [1945] = I. Gy., *Iránytűvel*, Bp., Szépirodalmi, 1975 (a továbbiakban: ILLYÉS 1975), I, 623.

³³² FÉJA, *Megjegyzések...*, 73. jegyzetben i. m., 1.

³³³ SÁRKÓZI György, *Válasz*, Gondolat, 1936. ápr.–máj., 161; kötetben: *A népi-urbánus vita...*, 303. A Gondolat szerkesztősége márciusi számában kérdést intézett az Új Szellemi Frontban résztvevőkhöz, hogy mi a véleményük arról, ami egy év alatt a reformok terén történt.

³³⁴ NÉMETH László, *Egy életmű szilánkokban*, Tanu, 1935/5–6; kötetben: N. L., *Kisebbségi írók 1935-ben* = NÉMETH 1989b, 83. jegyzetben i. m., I, 431.

politika támogatásán, a remény és a lehetőség megragadásának a szándéka vezette őket. Ez volt az, ami Németh Lászlót meggyőzte az ultimátum elhagyására.

Ha az Új Szellemi Frontot mint mozgalmat tekintjük, akkor annak kezdetét nem lehet Zilahy nevezetes, 1935. április 14-i cikkének megjelenésétől eredeztetni, és a Magyarország 1934 márciusától való működését pusztá előzménynek tartani. A mozgalom valójában az új Magyarország működésével indult meg, ez a napilap adta lényegi keretét, képviselői e lap munkatársaiként alkottak csoportot egy társadalmi feladatvállalás jegyében, melyről Féja Géza így szólt: „Kereső tömegek s várakozó tömegek mindenfelé, de nincs belső iránytűnk. A »reform« szó maholnap elveszti nemes csengését »képviselőinek« jóvoltából. Űr fog keletkezni ismét, s az Űrt csak munkatervvel tölthetjük be. [...] Mikor az »Új szellemi front« a nyilvánosság elé lépett, ez a munkaterv érlelődött bennünk, ezt akartuk kidolgozni, hogy legyen egy szilárd pont a mai politikai zűrzavarban.”³³⁵ A lap a létét pedig hiába köszönte politikai alkúnak és gazdasági számításnak, valójában egy mozgalom vagy óvatosabban fogalmazva egy közös szellemi kísérlet otthonává vált. Hogy ez a szerveződés nem tudott kiteljesedni, annak az oka csak részben kereshető a Gömbös-kormányzathoz fűződő viszonyban. A hatalommal való kapcsolat ellentmondásossága, a reformpolitika számára megnyíló alternatívák különféle értelmezéseiből fakadó bizonytalanság csak részben vezetett a mozgalom elhalásához. Ezt az is bizonyítja, hogy úgynevezett kudarcát az emberi és munkatársi kapcsolatok túléltek, a résztvevők nem széledtek szét teljesen, s nem sokkal később egy újabb mozgalomban, a Márciusi Frontban dolgoztak társadalmi, irodalmi, tudományos céljaik megvalósulásáért. Ennek az 1937. március 15-én útjára induló mozgalomnak sok eleme visszautalt az Új Szellemi Frontra, olyannyira, hogy többen annak szerves folytatásaként értelmezték. Az Új Szellemi Front megszűnésének lényegesebb oka, hogy megmaradt alapvetően írói szerveződésnek, vagyis nem tudta átlépni a napilap adta kereteket, hiába szerveztek rendezvényeket, próbáltak egy szociográfiai mozgalmat kezdeményezni (például a lap működése, Zilahy Lajos személye, illetve az Új Szellemi Front léte járult hozzá ahhoz, hogy a konszern vezetése elfogadta Sárközi György javaslatát, miszerint az Athenaeum gondozásában jelenjenek meg a *Magyarország felfedezése* sorozat kötetei),³³⁶ cikkeikkel felrázni a közvéleményt, esetenként mozgósítani.

³³⁵ FÉJA Géza, *Albrecht főherceg és a júniusi kód*, Magyarország, 1935. jún. 8.

³³⁶ Lásd KISS István, *Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban*, Bp., Akadémiai, 1980 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 35) (a továbbiakban: KISS 1980), 192–194. Kiss értékelése szerint a kiadó vezetését elsősorban a 30-as évek politikai viszonyai inspirálták arra, hogy a népi írókkal egy ilyenfajta sorozatot megírasson. Hangsúlyozta Zilahy Lajos szerepét, aki az Athenaeum írója volt, s aki Gömbös Gyula és a népi írók között közvetített. Valójában kilenc szerződés kötött – hat 1936 márciusában, három áprilisában – a *Magyarország felfedezése* sorozat műveire, melyek tartalmukban felölelték volna az egész ország szociografikus képét. A szerződött felek: Erdős Jenő, Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Ortutay Gyula, Kodolányi János, Illyés Gyula és a Fiatal Magyarság Szociográfiai Munkaközössége két vezetője, Boldizsár Iván és Szabó Zoltán. Németh Lászlónak nem maradt fenn szerződése, de az Athenaeum *Dunaparti Amerika* címmel tőle is hirdetett egy kötetet, mely a fővárosról és környékéről szólt volna. Valójában csak három mű készült el, ill. jelent meg: Féja Géza *Viharsarok*, Erdei Ferenc *Futóhomok* és Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* c. munkája.

Amikor Az Est-lapok vezetősége arra az álláspontra jutott, hogy nem gazdaságos a Magyarország két évvel korábban kialakított arculata, valójában akkor kezdődött az Új Szellemi Front hanyatlása. Kodolányi János emlékezéseiben elmondta, hogy 1935 őszén, Sárközi György, az Athenaeum irodalmi osztályának vezetője, a későbbi *Magyarország felfedezése* kiadványsorozat szerkesztője és tervezője kezdeményezésére a konszern vezetése Vadnai Béla villájában egy vacsora keretében találkozott a Magyarország azon munkatársaival, akik a népi írók közé tartoztak. Kodolányi sorra vette a megjelenteket: „A vacsorán, természetesen, megjelent Salusinszky Imre is, Az Est-lapok főszerkesztője és az egész Est-konszern és Athenaeum részvénytársaság oszlopos tagja. Ott voltunk mi, a népi írók, a következő sorrendben, a háziasszonytól számítva először jobbra, aztán balra: Salusinszky, mellette Szabó Lőrinc, a Magyarország segédszerkesztője, Sárközi, Kovács Imre, Féja Géza, az asztal végén Vadnai mint házigazda, mellette jobbról Zilahy Lajos, majd Illyés Gyula, Erdei Ferenc, végül én következtem, a háziasszony balján.” Kodolányi részletesen megörökítette a vacsora hangulatát, beszélgetését Salusinszkyvel, aki megjegyezte: „ha maga vagy barátai közül akármelyik úgy képzelte, hogy a Magyarországból a mi pénzünkön, Az Est-lapok pénzén, kommunista napilapot fognak szerkeszteni, akkor nagyot csalódik, és csalódnak a jövőben is.”

A találkozó tanulságait Kodolányi a következőképpen összegezte: „Ez a vacsora azért volt érdekes, mert akkor tisztázódott számomra a Gömbös Gyula, Vadnai, Salusinszky-féle kapcsolat, továbbá, hogy a Magyarország, mint Gömbös orgánuma, hogyan kellett volna, hogy beilleszkedjék az egész úgynevezett *gömbösi koncepcióba*. Meglepett, hogy sem Vadnai, sem Salusinszky egyáltalán nem úgy beszélt Gömbösről, mint fasiszta vadállatról, hiszen ők már jól tudták, hogy ezt a valaha oly agresszív politikust már sikerült megszelídíteniük. Azt is megértettem, hogy a lapkonszern várakozását nem igazolta a Magyarország új irányú szerkesztése, s nem is igazolhatta, hiszen, ha reggeli lap lettünk volna, és nem késő délutáni, talán tudtunk volna valamit lendíteni az olvasótábor létszámán, az olvasottságon, meg a terjesztés egyéb módjaihoz is sikeresebben folyamodhattunk volna. De egy publicisztikával megtömött, késő délutáni lap reggel már nem volt érdekes sehol. Ezért ugyan vidékre nem rendelte meg senki, itt helyben, Budapesten pedig, meg néhány közeli városban, ahová száz kilométeres körzetben könnyen és gyorsan el lehetett szállítani, sokkal jobban érdekelte az embereket a korábban megjelenő riportlap, a fürge Az Est, vagy a szélsőjobboldali riportlapok, amelyek politikai pártállás szerint osztoztak meg a nagy olvasótömegek különböző rétegein. Mikor aztán később 1938-ban, már Gömbös halála után,³³⁷ a mi Magyarországbeli politikai és publicisztikai tevékenységünk már csak megtúrt tevékenység volt a lapkonszern keretében, jóformán vonszoltuk napról napra a lapot, mert úgy is tudtuk, akármit teszünk, akármit találunk ki, akármiféle módszerekkel élünk, a napi huszonkétezer–huszonötezer példányon semmiképpen sem tudjuk felültornászni a lapot, ezt pedig egyre jobban érezte velünk Salusinszky főszerkesztő meg Vadnai, az egész konszern és tőkeérdekeltség vezérigazgató-

³³⁷ Valójában 1936 elején, még Gömbös halála előtt.

ja.” Majd megjegyezte: „Amikor 1938 elején³³⁸ Zilahy a New York kávéházba hívott, és közölte, hogy rácsapta az ajtót a Magyarországra, tudtam, hogy nem ő volt az, aki a konszern vezetőivel szakított, hanem azok mondtak fel neki...”³³⁹

Sem Az Est-lapok vezetőségének állásfoglalására, sem a Zilahy távozása körülményeit illető feltételezés alátámasztására konkrét adat jelenleg nem áll rendelkezésre.

Zilahy távozásáról az 1936. április 9-i Új Magyarság és a Népszava adott hírt. A Népszava munkatársa tudni vélte, hogy április 1-jével vált meg az író a laptól.

Legnagyobb terjedelemben az Új Magyarság foglalkozott Zilahy távozásának körülményeivel. Egy szerkesztői bevezető után közölte majdhogynem teljes terjedelmében

³³⁸ Valójában 1936 elején.

³³⁹ A Vadnai-villában rendezett vacsora teljes története: KODOLÁNYI 1968, 38. jegyzetben *i. m.*, 360–365. Kodolányi két alkalommal tévesen emlékezett az évre. Zilahy a következőképpen indokolta Kodolányinak a laptól való távozását: „...csúnya jelenetem volt Vadnai vezérigazgatóval meg Salusinszky főszerkesztővel. [...] Ezekkel nem lehet magyar népi politikát csinálni. Azt hittem, lehetővé teszik számomra, hogy a mi népi céljainkat politikai, irodalmi téren tisztességesen tudjuk szolgálni. Négy évig úgy tettek, mintha ez volna az ő szándékuk is. Most azonban, ezelőtt egy órával, Vadnai jelenlétében Salusinszky is kimutatta a foga fehérjét. Szemenre hányták, hogy antiszemita vagyok; és előbb-utóbb a zsidók megfojtására szövetkezem valamelyik nyilas párttal. Nem lehet velük egy égboltozat alatt élni. Vedd tudomásul, János, hogy odavágtam nekik az állásomat. Tessék! Már itt sem vagyok. Semmi közöm hozzájuk. Végeztünk. Én ilyen társasággal nem dolgozhatom együtt. Azután meg azt is gondold meg, János, mennyi pénz van az íróasztalomban. Én voltaképpen ráfizettem erre a lapszerkesztésre, mert ha ezt a négy évet műveim megírására és adminisztrálására fordítom, legalább ötször annyit kerestem volna, mint amennyit ők fizettek. Rájuk vágtam az ajtót.” KODOLÁNYI 1968, 381. Kodolányi kezdetben döbbent értetlenséggel fogadta Zilahy közlését, majd némiképp a folyóirat vagy az akoré szervezett ügy cserbenhagyásának is tartotta felettesének a lépését. Más alkalommal pedig úgy értékelte Zilahy távoztát, mintha az a konszern vezetőinek kezdeményezésére történt volna meg valójában és közös megegyezéssel. A fent idézett megjegyzéséhez Kodolányi még a következőket fűzte: „Mert éppen Zilahy lett volna az, aki a félévi felmondási időre járó hatalmas összeget, minimálisan tizenkétezer pengőt készpénzben, meg a mellékesen még megkeresett cikkhonoráriumokat, odaajándékozott volna a részvénytársaságnak azzal, hogy *ő mond föl*, és eláll a felmondásért járó összegtől? Nos, ők bizony kifizették a borsos összeget, csak, hogy ezen az áron megszabaduljanak az egyre terhesebbé, egyre költségesebbé váló népi irányzat terheitől, és hogy a Magyarországot visszakormányozzák ahhoz a jól kipróbált, régi estilap stílushoz, amitől mi meglehetősen elszoktattuk a budapesti olvasótábor, azaz: a kispolgári, liberális kapitalista riportújsághoz...” KODOLÁNYI 1968, 365, kiemelések a szerzőtől. Jelenleg nem ismert olyan dokumentum, mely a Kodolányi által elmondottakat konkrétan alátámasztja. De meg kell jegyezni, hogy a munkaviszony megszűnése nem jelentett teljes szakítást Zilahy Lajos és a konszern között. Zilahy továbbra is Az Est-lapokat magában foglaló konszern része, az Athenaeum Rt. igazgatósági tagja maradt 1939-ig. 1936 áprilisában, miután ugyanazon hónap elsején megvált a Magyarországtól, szerződéskötést készített elő az Athenaeum Rt. Zilahy életművének kiadására. Zilahy Lajos hagyatékában fennmaradt a szerződésnek egy, aláírásokkal nem hitelesített variánsa „1936. április” keltezéssel, OSZK Kt., Fond 215/368. Kiss Istvánnak az Athenaeum Rt. történetével foglalkozó monográfiájából megtudható, hogy 1936-ban 15 kötetes gyűjteményes kiadását jelentették meg a Kisfaludy Társaság embleájával, s ezért az embleájért az Athenaeum 5000 pengőt fizetett. A 15 kötetes kiadás honoráriumára 26.460 pengő volt. A szerződést 1937-ben 10 évre megújították, s ettől kezdve Zilahy egy évig havi 1000, utána havi 500 pengő előleget kapott. Valószínű, hogy a Zilahy és az Athenaeum közötti szerződés létrejöttében fontos szerepet játszott Zilahy akkori különleges írói népszerűsége. Ugyanakkor felvetődik a kérdés: ha annyira elmérgesedett volna a viszony Zilahy és a konszern vezetése között, akkor ilyen zökkenőmentesen jött volna létre a megegyezés? Lásd Kiss 1980, 186–187. 1934 és 1939 között az igazgatótanács tagja Salusinszky Imre, a vezérigazgató pedig Vadnai Béla volt. Ők vették át, Miklós Andor végakaratainak megfelelően, Az Est-konszernhez tartozó összes vállalatok vezetését a főörökös, özv. Miklós Andorné Gombaszögi Frida mellett.

Zilahy Lajos március 29-re datált felmondó levelét. Ebből az derült ki, hogy hivatalosan április 1-től szándékozott megválni a laptól. Fő oknak a szerkesztői elfoglaltság és az írói pályája közti ütközést jelölte meg. Azonban fontosnak érezte megjegyezni, a vállalat részéről politikai bizalmatlanság fejlődött ki vele és azzal az irányzattal szemben, melyet a lap átvételekor vállalt, s hogy ez a szerkesztői munkáját a múltban is megbénította, de a jövőben lehetetlenné teszi. Zilahy levelének második része általánosabb, abban a Magyarország helyzetével foglalkozott, illetve szerkesztési elvét meghatározó három olyan felfogásbeli elemet ismertetett, melyek tekintetében a vállalat vezetése és öközötté áthidalhatatlan távolság alakult ki:

„1. A kapitalizmus kérdése. Meggyőződéseim szerint a magyar népi politika és ezzel kapcsolatos egy új földbirtokreform kérdése nem tárgyalható anélkül, hogy a katolikus nagybirtok, a feudális főúri birtokrendszer, a magyar bürokrácia, a gyáripar és a magyar munkáskérdés viszonya független kritika hangján ne érintessék.

2. A német-kérdés. Számomra kizárólag belső magyar kérdés. Ezen a ponton a magyar írókra olyan feladatok és harcok várnak, amiket még a mindenkori kormányzattal szemben is vállalni kell, azzal is számolva, hogy a lap ellen rendszabályokat alkalmaznak. Amikor a fajok kérlelhetetlen harcainak korszakát éljük, magyar író nem nézheti lázadó gondolatok nélkül, hogy a magyar élet igen sok pontján olyan erők nyomulnak előtérbe, amelyek a magyarságnak nemcsak szellemét, de nyelvét is fenyegetik.

3. A zsidókérdés. Nem tudom elfogadni azt az álláspontot, hogy nincs zsidó és magyar, hanem csak magyar van. Ez túl kényelmes álláspont, – szemlehungyás, önámítás és a valóságban nincs is így. Gondoskodik róla egyrészt az antiszemitizmus, másrészt a zsidóság bizonyos rétege, hogy ne így legyen. A zsidókérdéssel tehát foglalkozni kell, vagy legalábbis teljesen kitérni előle nem lehet. Az én meggyőződéseim szerint a magyarság mai legyöngült helyzetében a legnagyobb örültség lenne, ha a megcsonkított testből a magyar zsidóságot, mint újabb kisebbséget hasítanánk ki. Számomra a magyarság nem faji, hanem nyelvi és szellemi egység. Amíg a magyar zsidóság ennek a nyelvi és szellemi egységnek az érdekeit szolgálja, minden tekintetben teljes joggal ebbe az egységbe tartozik. Miután e nyelvi és szellemi egységnek legdöntőbb tényezője a magyar nép, amely a gazdasági pusztulás szélén áll, a magyar zsidóságnak csak azt a részét tartom igazán magyarnak, amely ezzel a réteggel vállal sorsközösséget. Ez a sorsközösség nem jelenthet mást: európai értelemben vett szociális reformokért való küzdelmet a magyar nép oldalán.”³⁴⁰

Zilahy megjegyezte, hogy véleménye szerint a vállalatnak az adott helyzetben döntenie kellett volna afelett, hogy mi a fontosabb számára: az üzleti érdek vagy a világszemlélet kérdése. Most ebben a kialakult helyzetben úgy ítélte meg, hogy a vállalat nincs abban a helyzetben, hogy ezen a három ponton szólásszabadságot engedélyezzen. Megjegyezte, a küzdelmet a levélben kifejtett magyar célokért továbbra is folytatni fogja. Felvillantotta annak lehetőségét is, hogy a Magyarországnál marad, azonban e fikcióhoz

³⁴⁰ Zilahy Lajos felmondó levelének és Salusinszky Imre arra adott válaszána közlése: Új Magyarág, 1936. ápr. 9.

hozzáfűzte: „A Magyarországgal kapcsolatban csak akkor vállalhatnám teljes meggyőződéseim szerint,³⁴¹ ha a vállalat az új szellemi front írói csoportjának tagjai közül hívna meg valakit helyettesemnek, ha e csoportból két író állandó munkatársul szerződötne, néhányat pedig állandó cikkírónak kérne fel. Végeredményben ez semmi más, mint a régi állapot visszaállítása, plusz: nagyobb szólásszabadság.” E feltételből az derül ki, hogy a szerkesztés elvei alapvetően megváltoztak. A lap utolsó három hónapjának számait átlapozva feltűnik, hogy a „rég állapot” 1936-ban már nem állott fenn.

Az Új Magyarság lehozta Salusinszky Imre április 7-re datált semmitmondó válaszát. Az Est-lapok főszerkesztője elsősorban Zilahy levelének arra a részére reagált, melyben a szerkesztői elfoglaltság és az írói pálya között támadt ütközésről szól: megérti, hogy az író az ebből adódó állapotot fenntartani nem kívánta.

A Magyarország csak annyiban jelezte a változást, hogy az április 8-i szám címlapjáról már lekerült az addigi főszerkesztő neve; helyén az lett olvasható: „Független politikai napilap”. A Pesti Naplóban és a Magyarországon egyszerre, az április 10-i számban jelent meg hír a szerkesztőváltásokkal kapcsolatban: Magyar Elek, az addigi felelős szerkesztő nyugdíjaztatása miatt ment el a laptól. Mindkét cikk, melyeknek csak a címe azonos, elsősorban Magyar Elek érdemeivel foglalkozik, Zilahy Lajos távozását éppen hogy csak közli. A Magyarországon megjelent még Salusinszkynek a felmondást tudomásul vevő válaszelevele.

Ha elfogadjuk Kodolányi feltevését, miszerint Zilahy anyagi érdekeit szem előtt tartva, valójában nem ő kezdeményezte a távozását, hanem azt a konszern vezetése kívánta, akkor feltételezni kellene, hogy a felmondást igazoló és nyilvánosságra hozott dokumentumok egy formális és látszat szerinti eljárásra vonatkoznak, mely mögött létezik egy más jellegű megállapodás. Mindenesetre Zilahy ilyenformán történő távozásával mindkét fél jól járt. A konszern vezetése megszüntethette a lap – számára egyre terhesebbé váló – irányvonalát anélkül, hogy az elbocsátás ténye politikai vihart kavart volna. Zilahy azért, hogy távozása indokaként a közte és a konszern vezetése közti, az akkori helyzetben áthidalhatatlan elvi különbséget jelölje meg, megóvta szerkesztői és mozgalmárszervezői tekintélyét, s nem tűnt cserbenhagyásnak a távozása.

Zilahy távozása élénken foglalkoztatta a korabeli sajtót. Az elválás történetéhez kapcsolódik az a Zilahy Lajossal készített interjú, mely két nappal azután jelent meg az Új Magyarságban, hogy a Magyarország és a Pesti Napló leközölte a felmondással kapcsolatos dokumentumokat. Ebben hangot adott a kormánnyal kapcsolatos véleményének: „Mindig hittem és most is hiszek abban, hogy a kormányzatban őszinte és komoly törekvések vannak a magyar nép érdekében. De természetesen én az eddig tető alá hozott reformoknál sokkal, de sokkal radikálisabb reformokat tartok szükségesnek.” Majd Ilyés gondolatát idézte az 1935. áprilisi nyilatkozatsorozatban megjelent cikkéből, miszerint a kormány reálpolitikájával szemben az ő csoportosulásuk eszményei ott állanak, ahol a végtelenbe helyezett pont. Megjegyezte még, hogy a reformok megvalósításának akadályaiért vagy lehetetlenségéért nem a Gömbös-kormányzatot terheli a felelősség.

³⁴¹ Mármost a magyar célokért folytatott küzdelmet.

A Front politizálását is jellemezte, amikor azt fejtegette, mit ért a „népi politika” fogalmán: „A népi politika is politika, de felette áll már a napi politikának, elsősorban a humanizmusban megjelölhető, nagy eszmék kell, hogy irányítsák. Ezen a ponton azután elkerülhetetlen, hogy meg ne ütközzünk az ortodox kapitalizmussal, akár a főúri birtokrendszer, akár a papi nagybirtok, akár a bankokrácia képében jelentkeznek. Szociális reformokért kiáltunk. [...] Itt elsősorban a földművelő magyar nép rétegeiről van szó...” A zsidókérdéssel kapcsolatban megjegyezte: nem antiszemita. „Fenntartás nélkül testvéremnek tudok érezni minden zsidót, aki a magyar nyelv és szellem egységét hirdeti és fenntartás nélkül szolgálja.” Kitért az Új Magyarország munkatársának a zsidóság helyzetét a nagytőkével és a kapitalizmussal összekapcsoló kérdése elől. Majd korábbi nyilatkozataihoz hasonlóan a jobb- és baloldali beskatulyázás ellen is szót emelt. Az Új Magyarországnak megjelent beszélgetéssel azonos szellemű nyilatkozatot adott a Magyar Hírlapnak is. Mindkét interjúról lelkes ismertetést közölt Klár Zoltán liberális politikai hetilapja, a Társadalmunk.³⁴² Az a lap, mely négy évvel ezelőtt Nagy Lajos egy vitriolos cikkének megjelentetésével éppen hogy támadta Zilahyt. Természetesen az Új Magyarországnak megjelent interjúból a szerkesztő figyelmen kívül hagyta a számára előnytelen momentumokat, így a Gömbös-kormányt illető kitételeket. Zilahy távozása lett a témája a Heti Újság egy humoreszkjének is.³⁴³

Szabó Lőrinc a változás után is a lapnál maradt. Csalódottan vehette tudomásul, hogy Zilahyt követően nem őt nevezik ki főszerkesztőnek, hanem kollégáját a Pesti Naplóból, Mihályfi Ernőt. Hatásköre is szűkült a redakcióban. Még nyolc évig dolgozott a Magyarországnál, megélve egy újabb szerkesztőváltást, azzal együtt Az Est-lapok „államosítását”, de már nem azzal az ambícióval végezte mindennapi munkáját, mint az alatt a két év alatt, amíg az újság – Zilahy által kedvelt szóval élve – a „népi politika” szolgáltatásában állott.

Németh Imre, a Válasz korábbi felelős szerkesztője, majd országgyűlési képviselő A Reggel 1936. június 8-i számában, egy nyílt levélben arról biztosította Zilahyt: ha meg is szűnt a Magyarországnak az az arcúata, mely 1934 tavaszán alakult ki, abban az időben, amikor sokakkal együtt azt hitték, az ország szellemileg és politikailag is megérett a reformokra, most a Frontba tömörült írók önálló művei „a magyar sors legnagyobb történelmi válságának egyértelmű, belső parancsát követik”. Németh cikkében közvetve „az újabb magyar írói gárda” szolidaritását fejezte ki az akkor Angliában tartózkodó Zilahyval. E hűségnyilatkozat megírásával egy időben küldött Zilahy Londonból egy levelet Szabó Lőrincnek, melyben megértéséről biztosította azokat az egykori munkatársakat, akik az ő távozása után újból a Magyarországnak dolgoztak: „Hallom, Zsilinszky visszament a Magyarországhoz. Ezt én nem veszem rossz néven tőle. Kérlek, mondd meg a fiúknak: Féja, Illyés, ha helyzetük követelné, egy pillanatig se habozzanak elfo-

³⁴² *Ne horgásson Zilahy Lajos!*, Társadalmunk, 1936. ápr. 17.

³⁴³ *Miklós Andor levele a Mennyországból a Zilahy-ügyről*, Heti Újság, 1936. ápr. ?, 3. (A cikk csak újságkivágból ismert, a lap 1936. áprilisi számai nem lelhetőek fel könyvtárakban, így megjelenésének pontos adatai nem ismertek.)

gadni azt, amit kínálnak nekik.”³⁴⁴ (Megjegyzendő: ha Zilahy meg is szüntette kapcsolatait a Magyarországgal, nem szüntette meg a konszernnel. Továbbra is tagja maradt a konszernhez tartozó Athenaeum könyvkiadó-vállalat igazgatótanácsának, ahol többek közt együtt ült Salusinszky Imrével és Vadnai Bélával.)

Ha az egykori munkatársak távolmaradásukkal nem is vállalták a szolidaritást a korábbi szerkesztővel, és a munkatársi gárda valamennyire újra összeállt, a Magyarország már nem lett olyan, mint Zilahy és Szabó Lőrinc irányítása alatt volt. Zsilinszky és Féja is sokáig a lap szerzője, Szabó Lőrinc pedig a szerkesztőség tagja maradt, de munkatársi szerepük jellege megváltozott. Nem egy szellemi megmozdulás aktív közreműködői voltak ezután, akik nézetkülönbségeik ellenére az alapvető politikai célok elérésében együtt léptek fel. Ezután munkájuk, írásaik beleilleszkedtek egy esti napilap sokszínű kínálatába. Kodolányi, aki rövid ideig még Szabó Lőrinnel együtt a szerkesztőség alkalmazásában maradt, így örökölte meg a változások utáni helyzetét a lapnál: „Eleinte még megírtam hetenként három-négy vezércikket, mint eddig, olykor-máskor Salusinszky utasítására sor került egy-egy nagy, úgynevezett belső cikk, elvi cikk írására is, de már szó sem volt olyasféle tevékenységről, aminek szívesen vállaltam volna minden fáradságát és ódiáját. Nem volt már egykekérdés, csatornázás, öntözés, szövetkezeti rendszer, néptáplálkozás, a Badacsony, a Gulács hegyének megmentése és semmiféle olyan téma, amiről szívesen írtam volna, mert szívügyem volt.”³⁴⁵

14. 1936 könyvnapjára jelent meg az Athenaeum kiadásában Szabó Lőrinc hatodik verseskötönyve, a *Különbéke*, melybe költői termésének 1932 végétől 1936 elejéig keletkezett darabjait gyűjtötte egybe. A kötetben *A sokféle hazáról* című költemény a szomszédságában elhelyezkedő versekkel együtt egy zárlatszerű ciklust alkot, melyben megint élesebben vetődik fel a költő örök problémája, az egyén és a közösség viszonya: miképpen jellemezhető az egyénnel harmonikus viszonyban lévő közösség. Még a személyes élethelyzetből kiinduló versek is a társadalmi létezés ellentmondásosságára kérdeznek.

Az eredetileg *Ember*, később *Együtt és külön* címet viselő költeményben azt veszi számba, mi az egyénben az általános és az egyedi. A vers a közösségi sors vállalásáról szól, annak a belátásnak ad hangot, hogy lényegünk az általános, csupán esendőségeink, örömeink révén válunk egyedivé. Ezt a témát később is feldolgozta a *Tücsökzene* 321., *Közös sors* című darabjában.

A *Százalomban* a „szociális részvét” a buddhista felfogás révén teljesedik ki a versben. Először csak az emberi szenvedés érintette meg, majd ez a benyomás egyetemes részvétté táguul. Nemcsak az emberi életnek, hanem magának a létezésnek is az alapvető lényegét az önzésben és a szenvedésben látta meg, melyek szemléletében dialektikus egységet alkottak. Az egymásba fonódó létezések nagy körforgásában még a halál sem hoz békét, hiszen ami a már megszűnt létezésnek az anyaga volt, annak is önálló léte

³⁴⁴ Zilahy Lajos 1936. jún. 3-i levele Szabó Lőrincnek, melyet közölt BUDAYNÉ MOSONYI Klára, *Zilahy Lajos levelezéséből*, It, 1979, 398–399; az idézett részt közölte még KABDEBÓ 2006, 115.

³⁴⁵ KODOLÁNYI 1968, 365.

van. Hasonlóan a szintén ebben az időben keletkezett s a *Különbéke* kötetébe illesztett *A kurtizán prédikációjához* vagy a *Mara lányaihoz*, a vers alapgondolata Buddha négy nemes igazságából az első háromra nyúlik vissza: 1. Minden létezés szenvedés. 2. A szenvedés a vágyból és a sóvárgásból támad. 3. A vágy megszűnése a szenvedés végét jelenti. Erre utal az a sor: „de megmondatott: csak a semmi boldog...” A versbeli ördög nem a kereszténység ördöge, hanem a korábbi buddhista verseiben megnevezett Mara vagy Mára, a Kísértő, aki Buddha ellen hasztalanul próbál fellépni. A kereszténység célja a bűnbocsánat, a kegyelem, mely megszabadít bűneinktől, vagyis megszabadít az ördög hatalmától. A buddhizmus célja pedig megszabadulni az illúzióktól, a karma hatalmától, a reinkarnáció körforgásából. Ha ezektől az alapvető rossztól megszabadul az egyén, akkor nem kell többet élnie. Így az ördög a buddhizmusban éppen azért a legfőbb rossz, mivel műve nem más, mint az újabb élet, ezért nevezi a költő az „ördög lázadásá”-nak az életet. A vers pesszimizmusát nem oldja fel. A buddhista ördög megjelenése diadalmas, és semmi sem utal arra a példázatra, melyben Buddha ellenállva Mára, az ördög valamennyi támadásának és kísértésének, végül felülemelkedik minden ismerten és minden megértésen, és eléri a tökéletes béke és megvilágosodás állapotát, amely mentes a vágytól (az önzéstől) és a szenvedéstől.

A sokféle hazáról című versben népről szólt, a kötet vége felé helyet kapó másik költeménye pedig eredetileg a *Tömeg* címet viselte. Ez később *Sors és tömeg*ként vált ismertté. E versekben élesen más és más társadalmi állapotot jelöl a nép, illetve a tömeg fogalma. Az utóbbi a belső megformáltság nélküli társadalmi létezésre utal, ezzel helyeződik szembe az organikusan formálódó, egység felé törekvő közösségi létmód, mely a népet jellemzi. Amikor a Népszava körkérdésére adott válaszában „az általános magatartásnak, a közszellemnek az átalakításá”-ról, „a lelkeknek a megújódás vágyával való minél erősebb telítődésé”-ről beszélt, akkor éppen a társadalom néppé válásáról szólt. Hamvas Béla írta ugyanebben az időben: „A társadalom e két életlehetősége [a tömeg és a nép] azonban függ attól, hogy van-e egyáltalán olyasvalami, amit szociális léleknek, közösségsszellemnek hívnak.”³⁴⁶

A *Sors és tömeg*ben Mánit, az iráni vallásreformátort, hittanítót, prófétát, a manicheizmus megalapítóját idézte meg, akit egyes források szerint elevenen megnyúztak, és akit a manicheizmus-ellenes munkák megtestesült kártékony démonnak, a sötétség fajzatának, ördögnek ábrázoltak. Szabó Lőrinc nem mélyedt el Máni alakja meghatározott szentképszerű kánonja és az ehhez kapcsolódó kozmológia és eszkatológia megismerésében. A vallástörténeti párhuzam csak arra szolgált, hogy a vers tanulsága időtlen jelleggel hasson. Máni sorsa Jézuséhoz hasonlóvá válik, mivel a szentség nem hódítja meg a tömeget, egymaga nem üdvözít, ahogyan az ész és a jóság sem. Mindezek a tartalmak nincsenek meg a tömeg megnyilatkozásában, a közvéleményben, sőt a tömeg környékénül védekezik a kiemelkedés ellen. A tömeg uralkodik a közvélemény által. Szabó Lőrincnek Ortégához hasonló felfogását érezni ki a költeményből, miszerint minden

³⁴⁶ HAMVAS Béla, *A közvélemény anatómiája*, Országút, 1936/8, 31; kötetben: H. B., *Közös életrend*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1988, 91.

társadalomban a közvélemény alapvető ereje hozza létre az uralkodás jelenségét, s ezáltal azokat a törvényeket, melyek meghatározzák a mindennapi létezést, úgy, ahogyan a newtoni fizikában a nehézségi erő teremti meg a mozgást.³⁴⁷ A reménytelenségnek és a keserű túlélésnek a költeménye ez. Egyfajta bölcséleti, érzelmi, ízlésbeli kiegyezést tanácsol a tömeggel, a közvéleménnyel szemben, mely ha a kiemelkedni vágyót elpusztítja is, ugyanakkor a benne elrejtőzőnek megadja az oltalmazó egyedüllétet. Itt már nincs meg az *Együtt és külön* problémátlansága, itt már megjelenik a tömeggel kényszerűségből együtt mozduló, akaratát veszített individuum képe. A feladott célokért cserébe ott a belső világ sajátos idillje.

1936 januárjában jelent meg a kötetben egymás mellé kerülő *Csak az imént* és a *Tékozló fiú*. Mindkettőben kifejezésre jut a lét meghatározottságának személyes felfogása. Egyrészt, hogy a létezés szenvedés, de még inkább elszenvedés. Ugyanakkor a lét kiszolgáltatottja az időnek, mivel az idő számára nem más, mint pillanatok összessége. Mindkét versben a költő elszenvedője a társadalmi szerepének. Mindennapi munkája is gyötrelmet jelent a számára, mivel pénzre kell váltania önmagát. A *Tékozló fiú*-ban már nem lehet egyértelműen megállapítani, ki is a tékozló. A költő-e, aki arra kényszerül, hogy minden napját számára értelmetlenül töltsse el, vagy maga az isten, az apa, a teremtő, aki erre a létre kárhoztatta őt.

A *sokféle hazáról* című vers hitvallásához képest e szomszéd darabok mélységes kiábrándultságról tanúskodnak. Mind a személyes lét, mind a közösségi lét reménytelen tartalmakkal terhes. E költeményekből kiérezni közéleti tevékenységének ellenpontját, a társadalmi változások érdekében is dolgozó, megnyilatkozó szerkesztőségi munkatárs személyes kiábrándultságát, ugyanakkor azt az általános csalódást is, mely a korszak politikai-ideológiai cselekedeteit, szerepeit illeti. Kilátástalanság, depresszió határozta meg felfogását, hangulatát és később viszonyát a mindennapokhoz, a társadalmi létezéshez.

A még 1932-ben keletkezett, de e kötetének címet adó versében, a *Különbékében* az emberképnek a teljesség felé való meghosszabbításáról mondott le.³⁴⁸ Lázadó versnek is mondható. Daccol fordul szembe a romantikus, irodalmias ideákkal, a keresztény elvekkel, melyek nem számolnak a mindennapi élettel, sőt megtagadják azt. A túlélés egyetlen lehetséges módját akarta felmutatni. Hérakleitoszt idézte egyetértőleg: „s minden dolog apja valóban a háború”, s ezek a szavak váltak a vers alap gondolatává. A bölcselő szerint: „...tudni kell, hogy a háború közös, és Diké Eris és minden viszályban és ínségben keletkezik. A háború mindenek atyja és mindenek királya.”³⁴⁹ Diké a görög mitológiában az igazságosság istennője, Erisz pedig a viszály megszemélyesítője. Az egyetemes létben minden harc, és az igazság maga is a viszályból ered, mivel mindennek mozgatója a hiány.

³⁴⁷ Lásd ORTEGA, i. m., 123.

³⁴⁸ KABDEBÓ 1974, 78. jegyzetben i. m., 192.

³⁴⁹ A Stemma műhelyében KERÉNYI Károly vezetésével készült fordítás: *Hérakleitosz vagy a természetről*, Bp., Helikon, é. n., 33.

15. A Prágában megjelenő Új Szellem 1937. június 15-i számában egy Szabó Lőrinc-cel készült interjú jelent meg. A kérdező a lap magyarországi szerkesztője, Gál István volt. Az Új Szellem hídjá akart lenni a szlovén-magyar jobb- és baloldala között, ezt a célt azonban nem érte el. A kisebbségi sorsnak főleg politikai oldala érdekelte, szépirodalmat nem is hozott, Márai Sándor, a lap legnevesebb munkatársa is csak tárcákkal, cikkekkel szerepelt benne. A lap főszerkesztője, Szvatkó Pál több alkalommal is kapcsolatba került Szabó Lőrinc-cel: 1927-ben nagyobb tudósítást írt a Pandora folyóirat megalakulásáról, 1931-ben mint a Prágai Magyar Hírlap szerkesztője átvette folytatásos közlésre Szabó Lőrinc Remarque-fordítását, melynek részletei először a Magyarországon jelentek meg, és 1939 őszén Szvatkó mint a kormánylappá váló Magyarország főszerkesztője főnöke lett Szabó Lőrincnek. Gál István ebben az időben másokkal, Cs. Szabó Lászlóval, Illyés Gyulával, Sárközi Györggyel és a neves felvidéki politikussal, Szüllő Gézával, a Csehszlovákiai Magyar Nemzeti Kisebbség Népszövetségi Ligája elnökével is készített hasonló szellemű interjúkat. Az írók nyilatkozataikban nem annyira irodalmi problémákat, hanem inkább általános társadalmi kérdéseket érintettek. Valójában ez volt Szabó Lőrinc utolsó olyan nyilvános megszólalása, melyben közvetlenül politikai témákról beszélt. Gál István felidézte cikkében a költő otthonának a milióját, és egy kötetlen beszélgetés hangulatát örökölte meg, melyben a kérdések és válaszok spontánul hangzanak el. Azonban a szöveg alaposabb vizsgálatokor azt látni, hogy a Szabó Lőrinc által elmondottakban olyan részek találhatók, melyek ismerősek egy-egy korábbi nyilatkozatából, cikkéből. Itt is tetten érhető az interjút adó Szabó Lőrinc gyakorlatára. Egyrészt az elhangzottakat átírja. Másrészt pedig, ha a riporter kérdése olyan témára irányul, mellyel korábban már önmaga számára kielégítően foglalkozott egy írásában vagy nyilatkozatában, akkor az előzőleg megfogalmazott gondolatot ismételtelen felhasználja újabb válaszában.

Gál István felvezetőjében megjelölte Szabó Lőrinc pályájának legfontosabb állomásait, nem hagyva említetlenül azt sem, hogy nem sokkal korábban a költőt a Kisfaludy Társaság tagjai közé választotta. Első kérdése az író és a politika kapcsolatára vonatkozott. Szabó Lőrinc válaszában elnagyolt vázlatossággal a politikához fűződő viszonyának folyamatáról szólt. „Az írónak eszményi politikát kell űzni, ez természetes – jegyezte meg. – Ez a valóságtól való megfutamodás egy formájának látszik ugyan; amennyire vonzott, épp annyira kiábrándító is. Az ember előbb-utóbb rágondol arra, hogy számolni kell az adottságokkal, társadalommal és azokkal, akiknek a javára történik a »megváltás«. Reálpolitika? – a földön csak a realitás valósítható meg. Ezt meg a politikára kell hagyni, küzdje, harcolja ki a maga igazát. Ez a két dolog rettenetesen elüt egymástól: a felhőjárásnak tűnő eszményi politika az író számára és a földi utak, a politikus számára. Mit kell csinálni? Akármilyen undok dolog, nem lehet másra gondolni, az egyeztetésre kell törekedni. Inkább pártolom X-et, mint Y-t. Megértő rendszeresség talán kialakul az emberben, ha elv és valóság kompromisszumát elfogadja. A fontos az, hogy ne egy párt,

hanem egy filozófia sikerét szolgálja. Persze sok remény nincs a gyakorlati sikerre.”³⁵⁰ Amikor az interjú készítője rákérdezett arra, miben látja a siker akadályát, Szabó Lőrinc az emberek gondolkodásának, ítéletformálásának nehézkességét, önállótlanágát jelölte meg, és megismételte – majdhogynem szó szerint – a Népszavának adott nyilatkozata szavait: „Én a jelen helyzetben fontosabbnak tartom az általános magatartásnak, a közszellemnek az átalakítását, a lelkeknek a megújulás vágyával való minél erősebb telítését. Lelki előkészítés kell a siker, illetve a siker erőfeltételeinek megteremtéséhez: a kollektív akaratú tudományos fölkészüléshez és a kollektív tendenciájú politikai gyakorlathoz.” És még hozzátette: „A politika pedig az érdekek egyeztetése, mint mondtam.”³⁵¹

Amikor Gál arról faggatta, mennyiben kötelessége az írónak a közügyekkel törődni, akkor megjegyezte: „Az írónak a kifejezés a legnagyobb kötelessége.”³⁵² A beszélgetőtársak megegyeztek abban, hogy a kelleténél sokkal nagyobb mértékben járja át a politika az emberek mindennapi életét. Gál ezt követően a jobb- és a baloldal ellentétéről alkotott véleményéről kérdezte, mire Szabó Lőrinc kivonatossan megismételte két évvel azelőtti, az Új Szellemi Front védelmében írott cikkének kitételeit. Ugyanakkor elhagyta a jobb- és baloldali felosztás helyébe korábban felvetett reform és reformellenesség kategóriákat.

Ezt követően Szabó Lőrinc a korábbi cikkében is szereplő „új magyar értelmiség” társadalmi szerepéről szólt, felidézve a Márciusi Front megalakulásának ünnepélyes perceit: „Március 15-én én is ott voltam a Nemzeti Múzeum nevezetes lépcsőpárkányán, és noha érdeklődésemnek csak egy töredéke fordul a politika felé, ott bizony meglengette bennünk szárnyát a lelkesedés, amikor láttam, hogy szónokló barátaim, Zilahy, Féja és Kovács Imre hogyan magukkal tudják ragadni a tömeget. El tudom képzelni, hogy a parlamentben nem egy barátom milyen hatalmas és nemes agitációs munkát végezhetne. Rendkívüli értéke van a jó írók szociográfiai munkáinak is. Mindenütt ébresztgetik a lelkiismeretet, ijesztenek, megdöbbenetnek, biztatnak, és látni tanítanak.”³⁵³

Féja Géza és Németh László is az Új Szellemi Frontot a Márciusi Front elődjének tartotta.³⁵⁴ Szintén hasonlóképpen vélekedett a másik oldalról Hatvany Lajos, aki azonosította is a két mozgalmat egymással.³⁵⁵ Vas István pedig a következőképpen kommentálta a két mozgalom egymáshoz való viszonyát: „...végül is annak [az Új Szellemi Front] romjain épült fel a Márciusi Front.”³⁵⁶ Mivel erre vonatkozó közvetlen írásos utalás nem ismert, csak feltételezhető, hogy Szabó Lőrincnek is hasonló lehetett az álláspontja a megalakuló mozgalommal kapcsolatban, hiszen egyes politikai célok, a nagybirtokellenesség, a társadalom demokratizálódása, a szegényparasztság helyzetén való javítás,

³⁵⁰ GÁL István, *A költő átéli a kort, és bekapcsolódik a valóságba: Egy óra Szabó Lőrincsel*, Új Szellem, 1937/9 (jún. 15.), 3–4; kötetben: SZABÓ, *Vallomások*, 132.

³⁵¹ Uo.

³⁵² Uo.

³⁵³ Uo., 133.

³⁵⁴ Lásd FÉJA, *A Márciusi Front...*, a 155. jegyzetben *i. m.*; NÉMETH 1989a, 626.

³⁵⁵ HATVANY Lajos, *Beszámolás és leszámolás*, Újság, 1937. dec. 25. Lásd még HATVANY Lajos, *Az Új Szellemi Fronttól – a Márciusi Frontig*, Magyar Hírlap, 1938. jan. 16., jan. 23.; ebből részletek kötetben: *A népi–urbánus vita...*, 409–419.

³⁵⁶ VAS 1984, II, 287.

a kapitalizmus erőteljes kritikája mindkét szerveződést jellemezték. Az Új Szellemi Fronthoz köthető napilap olyan publicitást teremtett a népi írók számára, melynek eredményeképpen az őket foglalkoztató kérdések, társadalmi törekvéseik ismertebbé váltak a szélesebb rétegek előtt, akkor is, ha a Magyarország megfelelő terjesztése éppen Budapesten kívül nem volt kielégítően megoldott. Az Új Szellemi Front mozgalma által szerzett ismertség nagy mértékben hozzájárult a Márciusi Front jelentőségéhez.

Rába György monográfiájában megemlékezett a Gál Istvánnak adott nyilatkozatról, s többek között ezt írta róla: „Két év múlva egy prágai magyar folyóirat kérdéseire adott válaszainak frazeológiája diplomatikusabb, ám eszméi jobboldalibbak, és a szellemi függetlenség látszatára kényes, valójában a nemzetiszocializmus hazai kiadásától káprázó tekintetű, kritikátlan emberre vallanak.”³⁵⁷ Hogy mit értett „a nemzetiszocializmus hazai kiadásán”, arról Rába nem nyilatkozott. Ugyanakkor fennmaradt Szabó Lőrincnek egy, az interjú megjelenése előtt egy hónappal írott levele, melyben éppen a Márciusi Front mozgalmával azonosulva, a szélsőjobbal, a nyilasokkal szemben nyilatkozott: „Baráti köröm irodalmi munkásságáról annyit, hogy Féja könyvét, a *Viharsarkot*, a bíróság feloldotta a zár alól és az indoklás egyenesen rendjelet tűzött Féja mellére hazafiságból és szociális jó szándékból. Azóta megjelent a tízkötetes sorozat második kötete is, Erdei Ferenc *Futóhomok* című műve, amely a Duna–Tisza közét dolgozza fel. Ez már nem lírai hevű munka, igen érdekes, rendes szociográfia. A sorozaton kívül jött Kovács Imre könyve, a *Néma forradalom*, amely főképp a szektákról szól. Nincs velük semmi baj. Erdélyi József két hónapját is felfüggesztették három esztendőre, amit *Hörcsög* c. verséért kapott. Illyés, Féja és Kovács a minap lent jártak Pécsen, az Emericánásoknál tartottak előadást,³⁵⁸ mert az egyetem esetleges zavarok miatt nem adhatott termet. Milyen furcsa szövetezések és ellenségeskedések kényszerednek ki az életben! A legszélső jobboldal általában keményen szemben áll ezzel a mi frontunkkal, a márciusival, amit én részben nem is csodálok. Igaz, hogy a mi nyimnyám programunk nagyon kevésbé van kirészletezve. Viszont hiába, a legérdekesebb, legtehetségesebb és legaktívabb író-gyülekezet most itt van. Debrecenben is akart ez a csoport estélyt tartani, de a dolog elmaradt, úgy látszik, ott túl sok a nyilas a diákok közt.”³⁵⁹

Szabó Lőrinc az Új Szellemben megjelent interjújában több alkalommal is hangot adott a politikától való távolságtartásának. A Márciusi Frontban tevékenykedő népi írók iránti kötődését az ebben az időben keletkezett, s majd a *Harc az ünnepért* című kötetébe felvett néhány versének dedikációjával deklarálta. A kötődésben azonban a generációs baráti viszonyon, az irodalmi kapcsolatfenntartáson kívül jelentős szerepet játszott a politikai közösségvállalás is. Mint ahogyan az interjúból és az idézett levélrészletből is kitűnik, nagyra értékelte azt a társadalmi hatást, melyet író barátai publicisztikájukkal, műveikkel, megnyilatkozásaikkal, politikai szereplésükkel értek, magáénak érezte a Márciusi Front mozgalmának gondjait, de ez a lélekben való azonosulás már nem jelen-

³⁵⁷ RÁBA 1972, 203. jegyzetben *i. m.*, 106.

³⁵⁸ Foederatio Emericana (Imrés Szövetség): katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók 1921–1946 között működő szövetsége, melyet Bitter Illés ciszterci szerzetes alapított.

³⁵⁹ Szabó Lőrinc Trettina Jenőhöz írott, 1937. máj. 17-i levele, MTAKK, Ms 2287/63.

tett aktívabb közéleti szerepvállalást. Ugyanakkor egyes verseiben továbbra is megpróbálta tisztázni önmaga számára a korábbi reform-nyilatkozatok és egy őszintébb, lényegre törőbb népi politika egymáshoz való viszonyát. Bízott a népi mozgalom jegyében létrejött írói-politikai összefogásban, ugyanakkor kétségeket, csalódást is megfogalmazott. Az Új Szellemi Front ideje után keletkezett néhány közéletibbnek mondható versét egybeolvasva, gondolkodásában a csalódottság és a remény, az azonosulni vágyás és annak képtelensége közötti drámai hullámzást érzékelni.

A Zilahy Lajosnak ajánlott *Barátaimhoz* című költeményében az éjjel álmatlansággal és kétségekkel küszködő költő felidézi a barátaival együtt töltött estét, melynek során társadalmi reformokat illető terveket szőttek, elképzeléseket fogalmaztak meg, de távoztukkal nem maradt már más számára, mint a magárahagyatottság reménytelensége. Saját sorsát, képzeit, álmait az ország helyzetéhez, múltjához viszonyítva jelentéktelennek érzi. Töprengése kezdetben pesszimizmust, vele együtt kilátástalanságot fejez ki. A csalódások összetorlódó emlékképeitől egyes saját életrajzi tényeinek számbavételén keresztül meditációja átjut egy másik síkba, ahol a személyes emlékezet és a közösség történelemmé váló múltja egymásba szövídik, s a baráti körben, illetve a már személyesként is megélt történelem közegében feloldódik a reménytelenség. A Nemzeti Színház százéves jubileumára írott *Az örök Magyarországhoz* című versben az ünnep nem csak az országot, a nemzetet, a népet és annak színházát illeti, hanem a személyes szerepvállalásra való ráébredést, a közösséggel való lelki azonosulást is. A közösségi lét vagy szerep megtalálása ugyanakkor nem jelenti szükségszerűen a közösségi célok gondolati tartalmának maradéktalan elfogadását, sőt önmagukban az ideológiákat viszolygó székszisszel nézte, erről tanúskodik az először Az Est 1937. április 18-i számában, Németh Lászlónak ajánlott *Eszmék* című darab is. Maguk az eszmék a költemény napilapban közölt változatában még mint „szép lányok” jelennek meg, a kötetben azonban már a „szép ringyók” kitétel olvasható. Egyenesen a realitásukat kérdőjelezi meg. És a Féja Gézának dedikált *Halott nép* című költeményben a pompázó, a dulakodva burjánzó növények képe szintén az eszmék reménytelenségére utal, hisz különbség nélkül elhullanak, amint a kertet lekaszálják. A történelmet mozgató végzettel szemben tehetetlenek az ideológiák. „Megérte-e?” – tette fel a kérdést ugyanebben a költeményben, s válasza mindennek ellenére bizakodó:

De, barátaim, lesz feltámadás,
s helyettetek új harcba kezdenek
a csonkok, magvak s néma gyökök.

A növénytani metafora a feltámadás, a végső diadal személytelenül elementáris, s minden ideológiai megközelítést elhagyó, illetve azon felülemelkedő voltára is rámutat. A költemény zárata nem egy meghatározható törekvés megvalósulását, nem egy eszmeileg körvonalazott célt idéz meg, hanem a harc önmagáért való szükségszerűségét

deklarálja.³⁶⁰ A sokszor egymásnak ellentmondó eszmei sokféleségről, az egyes ideológiák nevében szított feszültségek értelmetlenségéről szól majd két évvel később az újabb kori magyar költészetet bemutató tanulmányában: „Érdekes, hogy a népi szellem hordozói politikailag egyáltalán nem egységesek. Mindnyájan legalábbis radikálisok, de módszerbeli, kulturális, külpolitikai, személyi és egyéb kérdések olyan feszültségeket tudnak létrehozni köztük, mintha legalábbis egy régimódi jobb- és baloldali ellenzék hadakoznék a közös agrárcélért egymással és kissé fontoskodva valamivel, ami messze, valahol a felhőkön túl van: a kormányhatalommal.”³⁶¹ Feltehető, hogy nem csak a Márciusi Frontra, hanem az Új Szellemi Front mozgalmára is gondolt ekkor, utalva a már korábban is anakronisztikusnak tartott jobb- és baloldali kategorizálásra.

A Gál-interjúval szinte egy időben jelent meg a *Halott nép* Az Estben.³⁶² Az identitás keresésére, ugyanakkor az azonosulás drámai kényszerére és ellentmondásosságára, a saját egzisztenciáját illető szüntelen kétségre utal az is, hogy a költemény címét egy későbbi, Kelet Népe-beli közlés alkalmával *Örök népre* változtatta. Feltehetően ebben az időben keletkezett az a korábban már idézett, végleges formáját el nem nyerő, több töredékben maradt kísérlete, melyben az egyén és a közösség kapcsolatát szeretne volna megfogalmazni. E szöveget együtt olvasva Rába Györgynek a Gál-féle interjút illető megjegyzésével, önként adódik a kérdés, lehetséges-e, hogy ez az ember, aki ezeket a vívódásokat megfogalmazta, elámulna a nemzetiszocializmus bármiféle kiadásától is. Kabdebó Lóránt felhívta a figyelmet arra, hogy a Nemzeti Színház jubileumára írott *Az örök Magyarországhoz* című versét még első fogalmazványában úgy nevezte: *Magyarország vezéreihez*. Ugyanez a címadást is jellemző bizonytalanság nyilatkozik meg Gál Istvánnak adott válaszában, amikor megjegyezte, hogy csekély politikai érdeklődése ellenére, mégiscsak meglengette szárnyát benne a lelkesedés, amikor ott állt 1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjénél, a Márciusi Front zászlóbontásakor. És ez a bizonytalanság érhető tetten korábban a társadalmi közszereplést vállaló, egy társadalmi reformokat sürgető napilapot sokszor önállóan irányítani kényszerülő segédszerkesztő és a csalódottságának, pesszimizmusának hangot adó költő kettősségében is.

Amikor Gál István az interjú során a sürgősebb társadalmi reformokról kérdezte, akkor megint a Népszava körkérdésére megfogalmazott gondolataival válaszolt, csak a parlament újjáalakításával kapcsolatban hagyta el azt a korábban zárójelbe tett megjegyzését, hogy „szerintem formailag nem okvetlenül demokratikus irányban, főleg eleinte...” Nem valószínű, hogy revideálta volna azt az álláspontját, miszerint egy igazságosabb társadalom érdekében meghozandó törvényeket eleinte csak kényszerrel alkalmazva lehet realizálni – mivel a velük szemben a meglévő hagyományos érdekkörök demokratikus úton fel tudnak lépni –, hanem a félreértéseket akarta elkerülni inkább. Gál ezt követően azért is hozta szóba Szabó Lőrinc diktatúra-pártiságát, hogy a megszólított válaszolni tudjon az ezt illető vádakra, melyek – többek között a korábban zárójelbe tett

³⁶⁰ Vö. KABDEBÓ 1974, 247.

³⁶¹ SZABÓ Lőrinc, *A stílus és szellem fő irányai az újabb magyar költészetben* = Sz. L., *Magyar sors és Fehér szarvas: Válogatott prózai írások*, Bp., Magyar Fórum Könyvek, 1994, 97.

³⁶² Az Est 1937. jún. 13-i számában.

megjegyzése nyomán is – megfogalmazódhattak vele szemben. Szabó Lőrinc megismételte a Népszava-körkérdésre adott szavait a felvilágosult diktatúráról, a plátói állambe rendezkedés megvalósításának lehetetlenségéről, s a titkos választójog relatíve üdvöztető voltáról.

A társadalmi átalakulás útját evolúcióként fogta fel a költő. Elismerte, hogy a marxizmusból és az internacionalizmusból jött és egy magyar szocializmushoz és nacionalizmushoz érkezett meg. Korábbi működése, nyilatkozatai fényében, nem is beszélve költészetéről, a rosszhiszemű formalitás olvashatja egybe a nacionalista és szocialista szavakat. E megjegyzése nem jelentett mást, mint egy nemzeti értékeket és keretet elismerő szociális felfogást. Erre utal az is, hogy később, 1945-ös *Naplójában*, illetve védőbeszédében – lényeges fenntartásokkal – saját politikai helyét az Illyés Gyula–Veres Péter-vonalra tette.³⁶³ Élesen kettéválasztotta a természetes fejlődéssel járó eszméi változásokat, egymásra hatásokat a pillanatnyi taktikai érdekeknek tett ideológiai engedményektől, lényeges elvi kérdések negligálásától. „Most már vörös fasizmusról lehet beszélni, és arról, hogy – mint a francia formula mondja – a kommunizmus kiterjesztette védőszárnyait a demokráciára. Látjuk a liberalizmus kapkodását olyan szövetségeseink után, melyeket átkoznia kellene...”³⁶⁴ – és ezzel a mondatával a Komintern politikájának leginkább Franciaországban végbemenő fordulatára célzott. Eszerint a kommunisták a szocialistákkal egységben és a polgári pártokkal együttműködve, „népfront”-ot alkotva szállnak szembe a fasizmussal. E nyilatkozatot nem sokkal megelőzve írta le *Világosítsd fel* című versében József Attila a „fasiszta kommunizmus” kifejezést.

Gál István az interjú során felvetette a zsidókérdést. Korábban Szabó Lőrinc ezzel kapcsolatosan tartózkodott a véleménynyilvánítástól, nem kapcsolódott be a Németh László cikke nyomán támadt vitasorozatba sem. Ez alkalommal azonban a következőt nyilatkozta: „Nem újság, hogy a zsidókérdés a legaktuálisabb kérdések egyike. Kár, de érthető, hogy számos zsidó barátom számára még Magyarországon is Hitler körül forog a világ. Az a lelkiállapot, amelyben vannak, alkalmassá tesz a harcra, a viharos önvédelemre, de arra érthetően sokkal kevésbé, hogy objektív megállapításokra és nagyobb távlatokban való gondolkodásra képesítsen.” Rába György amikor az interjúról szólt, idézőjelbe tette a zsidókérdés kifejezést, sejtetve a költő látens zsidóellenességét. Ez az eljárás azonban azt a szemléletet idézi, melyet Gyurgyák János így jellemezett: „a zsidókérdés szó ugyanis olyannyira érzelmekkel és – a nemzetiszocialisták és a magyar fajvédők nyelvhasználatának köszönhetően – másodlagos rejtett jelentésekkel telített, hogy használata önmagában is antiszemitizmust jelent.”³⁶⁵ Rába elfogultságára utal az a meg-

³⁶³ 1945-ös *Naplójának* egyik áprilisi bejegyzéséből: „Nem vagyok kommunista: tizenöt év óta szabad szellem vagyok, én, vagyok, individualista, Szabó Lőrinc: megvolna a helyem, tulajdonképpen zavartalanul (ahogy én érzem), szükség esetén az íróbarátaim közt, az Illyés–Veres Péter-vonalon, bár fenntartásokkal; sok helyen látok jót, egyéni összetétel vagyok...” SZABÓ, *Vallomások*, 290. Az első igazolási eljárás tárgyalására készített védőbeszédében pedig ez olvasható: „Ezért maradtam szegény ember, ezért magányos még a barátaim között is, nagyjában – mondjuk – az Illyés Gyula–Veres Péter-vonalon.” SZABÓ, *Vallomások*, 457.

³⁶⁴ SZABÓ, *Vallomások*, 134.

³⁶⁵ GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon: Politikai esztétörténet*, Bp., Osiris, 2001, 14.

jegyzés is, melyet a költő nyilatkozatából kiragadott gondolattöredékekhez fűzött, miszerint „a zsidókérdés a legaktuálisabb kérdések egyike”, illetve „hogyan objektív megállapításokra és nagyobb távlatokban való gondolkodásra” képesítve kell a témához közelíteni.³⁶⁶ Mindezek nem jelentik azt, hogy „a hivatalos korlátozás előtt önkorlátozásra inti a zsidókat”.³⁶⁷ A költő csak annyit jegyzett meg, hogy elfogultságok nélkül, és nem a náci Németország közállapotának fényében kell megítélni a kérdést, a harcra való készség pedig nem tesz alkalmassá a kritikai megközelítésre. Két évvel korábban hasonlóképpen fogalmazott Illyés a Nyugatban, Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök* című könyvéről: „A kérdés kényesebb, mint valaha. Nem fordulhatsz meg társaságban, hogy a harmadik mondat ne ebbe a tárgykörbe kanyarodna. A türelmetlenség a keresztények részéről éppoly nagyfokú, mint a zsidókérdés. Sőt a zsidókérdés tán még nagyobb; nem csak a fejükkel gondolkodnak, de vérmezsékletükkel, ösztönükkel, bőrükkel, ami nem csodálható, mert tudjuk, van ország, ahol a kérdés valóban a bőrükre megy. Elfogultak, az első pár szó után néha olyan érzékenységről tesznek tanúságot, amely tulajdonképpen lehetetlen: né is teszi a vitát.”³⁶⁸

A beszélgetés további részében a magyarság helyzetéről és a sokat emlegetett német veszedelemtől beszélt Gál kérésére: „Nyakunkon a germán veszély és az új nacionalista államok türelmetlensége. A német veszélyt mindemellett jóval kisebbnek hiszem, mint mostanában beállítani szokták. A nagy, túlnagy tömeg természetes, automatikus vonzóerejének veszedelmét érzem csak, de azt nem hiszem, hogy komoly helyek imperialista hódítása fenyegetne. Ezenkívül nem szabad elfelejteni, hogy ha veszély a nagy tömeg természetes vonzereje, még nagyobb veszély volna e tömeget ellenségünké tenni. A magyarság a németek ellen ma nem fordulhat. Az automatikus veszéllyel szemben viszont minden erővel erősíteniünk kell népünk vitalitását. A magyarság és a németiség »harcát« az életképesség és a gazdasági szervezethez fogja eldönteni. Én e tekintetben nem látok oly sötétet, mint barátaim: a Márciusi Front tagjai, és ha egy új földosztás biztosítja a magyar milliók uralmát a magyar földön, akkor nincs veszély.”³⁶⁹ Rába Szabó Lőrinc nyilatkozatának ezt a részét találta a „legkülönösebb”-nek, főleg azt a megállapítást, mely a németiség és a magyarság versengésére, „harc”-ára vonatkozott. Pedig a földosztásra vonatkozó, Rába által egyébként már nem idézett passzus magyarázza az

³⁶⁶ Ugyanígy a nagyobb távlatot hiányolta nem sokkal később Hamvas Béla éppen Németh Lászlót bírálva: „De íme a legfontosabb: az ellenzéknek, bármennyire is hiszi, soha sincsen igaza. Senkinek sem lehet igaza, akinek világhelyzete az ellenzék, a kisebbség. Mint ahogyan nem lehet igaza egyetlen osztálynak, egyetlen iránynak, egyetlen társadalmi rétegnek. Nem pedig azért, mert ezekben a részleges magatartásokban az igazság, amely szükségképpen egyetemes, eltorzul. [...] A kisebbség, az ellenzék világhelyzetéből következik az, hogy elnyomott, megfélemezett, elhallgatott; ezért lázadó, forradalmi, kritikus; ezért mértéktelenül hataloméhes. Igaza van? Nincs. Éppoly kevésbé van igaza egymagában, mint a többségnek, vagy a hivatalosságnak egymagában. *Többség és kisebbség jelenléte szükségszerű ott, ahol az egység és teljesség nincs meg.* A szellem pedig ilyenkor nem előjoga egyiknek sem; mind a kettő párt, oldal, tört, fél, részlet.” HAMVAS Béla, *Hig-magyar, jött magyar és mély-magyar*, Katolikus Szemle, 1938/11, 614, kiemelés a szerzőtől.

³⁶⁷ RÁBA 1972, 106.

³⁶⁸ ILLYÉS Gyula, *Zsidó sebek és bűnök: Pap Károly könyve*, Nyugat, 1935, II, 37–41.

³⁶⁹ SZABÓ, *Vallomások*, 134–135.

előbbi véleményt. Csak az a nép lesz ellenálló a népek közötti versenyben, melynek feladata, otthona, kötődése van. Az ország azért erősödik meg, hogyha a nincstelen milliók tulajdonhoz, ezáltal munkához, felelősséghez jutnak. És a földosztás akadályozhatja meg leginkább Magyarország egyes területeinek elnémetesedését is. Rába szerint: „Kétségtelenül egy világnézet választja el a népi írók legjavától.”³⁷⁰ De ezt a világnézeti távolságot Rába evidenciaként kezelte, s nem tartotta szükségesnek jellemezni.

Illyés az Új Szellemi Frontról azt jegyezte meg nyolc évvel később, hogy az valójában sohasem alakult meg, sohasem indult meg, mindössze a toborzás próbájáig jutott el; az emberek éppen csak jelet adtak egymásnak.³⁷¹ Illyés ez alkalommal túlzott, hisz a Magyarország napilap frontos idejének két évét nézve megállapítható, hogy többről volt szó, mint jeladásról. De valóban, a szerveződés felbomlása után – ahogyan Illyés megjegyezte – ment ki-ki – magányosan vagy egy-két társával – a maga útján: „Külön-külön végezték el, vagy rontották el a dolgot.” Szabó Lőrinc lélekben rokonszenvezett a népi írók szellemi-politikai mozgalmával, törekvéseivel, de ez a rokonszenv leginkább csak demonstratív jellegű volt, és adott esetben a publikáció helyének a megválasztásában vagy egy irodalmi esten való részvételben nyilvánult meg.

Gál Istvánnak válaszolva megismételte az Új Szellemi Frontban hangoztatott korábbi elveit, de a politikai-közéleti cselekvés lehetőségeit nem kereste többé.

16. Mivel mindmáig él az a vélekedés, hogy a Zilahy által kezdeményezett Új Szellemi Front célja elsősorban a népi írók és a gömbösi reformpolitika kapcsolatának elősegítése volt, ezért a mozgalom értékelésében a leginkább problematikus elem Gömbös Gyula személyének a megítélése. Lackó Miklós tanulmányában is megkérdőjelezhetetlen evidencia Gömbös abszolút negatív megítélése. Gergely Jenő Gömbös Gyuláról szóló monográfiájának előszavában megjegyezte, hogy az 1918 és 1945 közötti korszakkal foglalkozó történészek, újságírók, politikusok újabban a Horthy névvel fémjelzett negyedszázad vezetőit két áramlatba sorolják: a salonképessé tett Bethlen–Teleki–Kállay irányzatba, illetve a bukást okozó retrográd, bűnösnek bizonyuló irányzatba, amely Gömbös Gyulával vette kezdetét, majd Imrédy Bélával, Bárdossy Lászlóval folytatódott és a nyilas diktatornál, Szálasi Ferencnél ért véget.³⁷² A közvélekedés fonákosságának érzékeltetésére megjegyzendő, hogy például az antiszemita Gömbös Teleki Pállal ellentétben nem hozott zsidótörvényt, és miniszterelnöksége alatt volt a legtöbb zsidó képviselő a felsőházban. Szüntelen felemlégetik fasizmus iránti csodálatát, sőt szokásban volt és van fasiszta jelzővel illetni, ugyanakkor egy parlamenti felszólalásában is distinkciót tett a fasizmussal kapcsolatban: „Én a fasizmusnak lehetek csodálója, én az olaszországi fasiszta rendszerrel szemben szimpátiával viseltethetem, én mondhatom azt, hogy az olasz nemzeti géniusznak egyik megnyilatkozása, ez azonban nem jelenti azt, hogy én a fasizmust, mint olyat, magyar intézménnyé kívánnám kreálni. Éppúgy, amint nálunk a narancsfák nem nőnek szabadon, bizonyára vannak olyan politikai elvek is,

³⁷⁰ RÁBA 1972, 106.

³⁷¹ ILLYÉS 1975, 623–624.

³⁷² GERGELY 2001, 30. jegyzetben *i. m.*, 8.

amelyek szintén nem nőhetnek olyan terebélyes fákká, mint az olasz éghajlat előnyös hatása alatt. A fasizmust illetőleg tehát, annak ellenére, hogy én az erős és rendszeres nemzeti politikának vagyok híve, azt hiszem, nálunk olyan akadályai volnának e politika megvalósításának, amelyek egyrészt ellenkeznek a magyar szellemmel, a magyar történelemmel és a magyar hagyományokkal, másrészt kül- és belpolitikai helyzetünkkel is szöges ellentétben állanak.”³⁷³ Bajcsy-Zsilinszky Endre, az a két háború közti politikus, akiről oly sok közterület van elnevezve Magyarországon, hasonló felfogásának adott hangot pár évvel később is a már korábban idézett cikkében. Meg kell jegyezni, hogy sokan Hitler hatalomra kerülését követően egy ideig éppen a német birodalmi törekvések gátját látták a fasiszta Olaszország létében.³⁷⁴ Gömbössel kapcsolatosan állandóan ismétlődő vád, hogy kiszolgáltatotta Magyarországot a náci Németország érdekeinek. Pritz Pál tanulmányaiból kiderül: nem igaz, hogy Gömbös egyoldalú német orientációt követett volna, s közelről sem kötelezte el az országot a náci Németország mellett. A kapcsolatok inkább a gazdaságban váltak szorosabbá, meghatározókká.³⁷⁵

Gergely Jenő monográfiájának összefoglaló értékelésében ez olvasható: „Gömbös Gyula miniszteri ténykedését, akkori politikáját a politikai publicisztika és a szakirodalom nagy része is negatívan értékelte, értékeli. Ebben azonban szerintem több a politikai előítélet, mint a valós történeti tények elemzéséből levont tanulság. Gömbös esetében sem lehet alkalmazni a fehéren-feketén látás-láttatás egyébként közkedvelt módszerét. Jóval differenciáltabb véleményem alakult ki Gömbös Gyula ekkori politikájáról. Ha megszabadítjuk a Gömbös-képet a későbbi történések visszavetített árnyaitól, melyeket sokan neki tulajdonítanak, vagy legalábbis okozójának tartanak, akkor másképpen néz ki. Az objektív értékelés során aligha lehet elhallgatni Gömbös kormányzásának kétségtelen eredményeit, sőt mi több, sikereit, miközben természetesen árnyoldalait, kudarcait is számba kell venni. [...] Eredménynek tartom az ország kivezetését a gazdasági válságból, s a gazdasági fellendülés megindítását, ami lehetővé tett addig nélkülözött szociálpolitikai intézkedéseket. Magyarország aktív külpolitikába kezdett, befolyása, súlya a térségben megnövekedett. Mindez komoly előrelépés volt a békés területi revízió előkészítése felé. Gömbös idején Magyarország belső társadalmi, gazdasági, politikai moder-

³⁷³ 1928. ápr. 17-i parlamenti felszólalásából. Idézi GERGELY 2001, 188.

³⁷⁴ Zsilinszky a Magyarország 1934. jún. 27-i számába írt cikkében, annak apropóján, hogy Mussolini és Hitler velencei találkozóján, a négy szemközti megbeszéléseken indulatos vita bontakozott ki kettejük között Ausztria sorsát illetően, a következőket írta: „Európa békéje még bizonytalannal megmenthető. S mi magyarok, de velünk Európa lakosságának talán többsége, a Ducétól várjuk a sordöntő »quos ego«-t. Ha nem is igaz, hogy Mussolini oroszlanhangja kihallatszott a strai villából, mikor szemtől szembe állott Hitlerrel, annál inkább igaz, hogy Európa ezt a hangot várja tőle. Tőle várja a Németbirodalom lemondatását Ausztriáról. Tőle várja a hatalmas szózatot, melyet száz- és százmillió békéért esengő ember lelkiismerete visszhangoz már előre, keresztül az Alpeseiken és Kárpátokon, tengereken és óceánokon Hitler felé: lemondani, lemondani, lemondani – Ausztriáról.” (*Az oroszlan hangja.*)

³⁷⁵ Lásd PRITZ Pál, *Magyar diplomácia a két világháború között: Tanulmányok*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1995; PRITZ Pál, *Gömbös Gyula kísérlete egy fehér radikális Magyarország megteremtésére = Magyarország a XX. században*, szerk. BALOGH Sándor, Bp., Kossuth, 1985, 174–189.

nizációba kezdett, ez a bethleni évtized mozdulatlanságához képest javulást eredményezett a társadalom jelentős rétegeinek helyzetében. Gömbös hozzá mert nyúlni – ha óvatosan is – a földkérdéshez, gazdasági, szociális és politikai reformokat hirdetett meg. Mindennek fonákján az autoriter hatalomgyakorlás megerősödése áll, amit közkeletűen diktatórikus törekvésként emlegetnek. [...] Gömbös miniszterelnökként valóban törekedett a többpárti parlamentarizmus korlátozására, modern és hatékony tömegpárt megszervezésére; célja volt a korporációs rendszer kiépítése a hagyományos érdekvédelmi szervezetek felszámolásával; megkísérelte az önkormányzatok autonómiáját korlátozni és az állami omnipotenciát rájuk is kiterjeszteni stb. Gömbös miniszterelnökként azonban Magyarországon nem teremtett diktatúrát, hanem alapjaiban változatlanul fennmaradtak az alkotmányos parlamentáris kormányzás feltételei és keretei. Ezzel együtt Magyarországon nem került sor sem baloldali (valamiféle népfrontos), sem szélsőjobboldali (nemzeti szocialista) »forradalomra«, hatalomátvételre. Ezeket az erőket Gömbös kemény kézzel kordában tartotta, s az, hogy utódjainak ez már nem sikerült, aligha róható fel neki.”³⁷⁶

Gömbös személye élesen megosztotta a közvéleményt és a politikai életet. Ha a hatalmi berendezkedés alapvetően nem is változott meg, miniszterelnökké történő kinevezése szembetűnő elmozdulást jelentett a korábbi konzervatív nemzeti liberális jelleghez, felfogáshoz képest. Személye a „szegedi gondolat”-hoz való visszatérésre is utalhatott, ugyanakkor egyfajta megújult, a ’30-as évek uralkodó folyamataihoz alkalmazkodó politizálást is jelentett. A kormányzati politika jellegének változását az is jelezte, hogy Gömbös személyében nem egy arisztokrata, hanem egy tanító fia állt az ország élére, s ugyanakkor fellépésével egy új nemzedék vált a politikai közélet meghatározó szereplőjévé. Gömbös halála után pár hónappal Fejtő Ferenc is egy, a Szép Szóban megjelent cikkében elismerte a Gömbös fellépése keltette hatás pozitív elemeit: „Új stílust jelentett a politikában: szókinccse merőben különbözött a bethleni bürokratikus realizmustól: volt benne jelentékeny lendület, tevékeny akarat, dzsentríromantika, fiatalos hév, sőt talán a társadalmi újítás némi tájékozatlan szándéka is. Ki nem emlékszik arra a mondhatni általános megkönnyebbülésre, amelyet fellépése kiváltott?”³⁷⁷

A népi írók és Gömbös politikai törekvései és felfogása között voltak érintkezési pontok. Gömbös korábbi közszereplései során a mezőgazdaság, a parasztság érdekeinek felkarolását vallotta. A földreform kérdésében már tíz évvel azelőtt is radikálisabb elveket vallott. 1923-ban erről így nyilatkozott: „Márpedig ezt a reformot nem lehet kikerülni, nem lehet elodázní, az élet parancsa elől nem lehet kitérni. Tehát meg kell oldani sürgősen és jól.” Gergely Jenő megállapítása szerint végső soron a nagybirtok védelme vagy a földbirtokreform megvalósítása képezte a szakítópróbát korábban Gömbös és Bethlen között.³⁷⁸ Gömbösnek mint miniszterelnöknek a színrelépése egy új lehetőség

³⁷⁶ GERGELY 2001, 219.

³⁷⁷ FEJTŐ Ferenc, *A magyar irodalom és a magyarság*, Szép Szó, 1937. jún.; kötetben: F. F., *Szép Szóval*, Bp., Nyilvánosság Klub–Századvég, 1992, 21.

³⁷⁸ Lásd GERGELY 2001, 141–142.

reményét jelentette a reformok szükségességét valló írók számára. Egy olyan törekvés ígéretét, mely korábban nem jelent meg a kormányzati politikában.

Az a tény is, hogy egy szélsőjobboldalnak tudott politikus hatalomra kerülése ad reményt az alapvető reformok véghezvitelére, a baloldal elhúzódó válsága mellett, némileg megzavarta a jobb- és baloldali politikai kategóriákra épülő ideológiai azonosságtudatot. Az az írói csoport vagy mozgalom, mely a párbeszéd lehetőségét látta meg a miniszterelnökben, szabadulni is igyekezett a jobb- és baloldali felosztás elől, részben azért, mert az ideológiai ellentéteknél mélyebb kérdésnek látta az országban létező társadalmi különbségeket, és ugyanakkor védekezésre kényszerült az urbánus baloldal offenzívájával szemben is.

A baloldali ellentábort képviselő Fejtő szerint a „fenn” és „lenn” axiómája nem más, mint a „harmadik oldal” politikai taktikája: „hogya csak fenn és lenn van, politikailag, erkölcsileg s történelembőlcséletileg téves és semmitmondó”. Fejtő úgy látta, Magyarországon különös zavar észlelhető e fogalmak körül, mivel a baloldali felfogás az októberi forradalom s a Tanácsköztársaság idején diszkreditálódott. A fiatal értelmiség a baloldalt illető kételyei, és az iskolai, illetve az egyéb nevelés miatt a sajátosan baloldali követeléseket a baloldalnál bátrabban teheték meg, és ehhez a zsidózás alibije teremtette meg a lehetőséget. Fejtő kétségbe vonta a reformköveteléseket megfogalmazó értelmiségi csoportosulások Gömbös-kormány idején elért sikereit is. A baloldal indulatát meg azzal indokolta, hogy az erkölcsileg képtelennek érezte magát az alibikre. Elítélte a népiek alibi-jobboldaliságát, s a baloldaliságot tartotta egyedül alkalmasnak arra, hogy „a jelen társadalmi formáját mértéktartással és anélkül vezesse át egy hívőbb, méltóságteljesebb, igazságosabb formába, hogy a múlt értékeiből bármit is veszni hagyjon”.³⁷⁹ Hasonló módon kizárólagos elvet vallott Ignótus Pál is. Egy 1935-ben, a Zeneakadémián tartott előadásában így nyilatkozott: „a reform, mely méltó arra, hogy így neveztessek, csak bal felől jöhet, jobb felől semmi sem jön, vagy az elnyomás”.³⁸⁰ Meglehetősen határozott egyértelműséggel vont egyenlőségelet a fasizmus, a náciizmus és az Új Szellemi Front törekvése között. A mozgalommal kapcsolatban megállapította: „A fasizmus, a náciizmus és amit nálunk újabban reformpolitikának neveznek, abból áll, hogy az antiliberális nagytőke pénzén, amely van és erősebb, mint valaha, propagandát csinálnak a liberális nagytőke ellen, amely nincs.” (Ignótus egyébként nem nevezte meg, kit és mit is értett „antiliberális nagytőkén”, és arról sem értekezett ez alkalommal, hogy kik és miért pénzelték a reformpolitikát vagy kik támogatták Az Est-lapokon belüli változásokat, az Új

³⁷⁹ Fejtő Ferenc hozzászólása, Cobden, 1937. dec., 215–220.

³⁸⁰ IGNÓTUS Pál, *Öncsonkított irodalom*, Szocializmus, 1935. okt. Ez az előadás vált alapjává egy nagyobb tanulmányának: *Az „Új Szellemi Front” körül*, Századunk, 1935. dec. Idézte: IGNÓTUS Pál, *Csipkerózsza: Budapesti és londoni emlékek*, Bp., Múzsák, 1989 (a továbbiakban: IGNÓTUS P. 1989), 133. Ignótus emlékezésében ez alkalommal csak közvetve utalt arra, hogy kijelentése Illyés Gyulának szóló válasz volt: „...kiűtött [Gömbös Gyula] minden fegyvert az olyan reformer kezéből, akivel el lehetett hitetni, hogy nem számít, jobb vagy bal felől jön-e a reform »csak jöjjön«.” Illyés korábban azt nyilatkozta: „...a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kitől jön a segítség, mégis csak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfullad.” Lásd a 213. jegyzetet.

Szellemi Front mozgalmának otthont adó Magyarország napilap átszervezését.)³⁸¹ Évekkel később, már a Márciusi Front megalakulása után a kétféle Fronttal kapcsolatban azt kifogásolta Hatvany Lajos, hogy a népi írók éppen eredendően baloldali követeléseik mellett a valódi politikai baloldalt ellenfelükké teszik. „Végre valahára, valósággal az utolsó percben szert kellett volna tennie (a szellemi frontnak) arra a szükséges belátásra, mely szerint egyes társadalmi rétegeknek, fajtáknak, felekezeteknek vagy pártoknak (demokratáknak, szabadelvűeknek, intellektueleknek, humanistáknak, sváboknak, zsidóknak) a reformokat követelők frontjából (ha úgy tetszik: szellemi vagy márciusi frontjából) való kizárásával természetes szövetségeseiket tagadják meg – írta Hatvany –, s hogy ha falukutatóink, immár a politikai nemzetből ismét kivetett s ezzel minden egyéni kockázatnak kitett állapotukban is még mindig konokul és megátalkodottan ragaszkodnak ahhoz, hogy mint törzsökös magyarok fogjanak össze a politikai nemzeten belül élő ellenlábasaikkal, ezzel az erkölcstelen kikapcsolással és még erkölcstelenebb összefogással nemhogy a reformokat közelebb juttatnák a megvalósuláshoz, hanem épp ellenkezőleg, még a reformgondolatot is kompromittálják.”³⁸² Persze Hatvany nem vizsgálta azt, mi is az együttműködésre való képtelenségben az úgynevezett baloldal felelőssége.

Az Új Szellemi Front mozgalmával, illetve zászlóbontásával elsősorban a baloldali sajtó foglalkozott, s egyöntetűnek mutatkozott elítélésében, még ha a negatív végkicsengésű kritikák logikája, indokai, szempontjai különfélék is voltak. Az elutasító álláspont egyik fontos okának a magyarázatát valójában maga Fejtő Ferenc adta meg már idézett cikkében. Fellépett egy, az új generációhoz tartozó olyan fiatal értelmiségi csoportosulás, mely sok vonatkozásban szakított a hagyományos baloldali politikai tradíciókkal, sőt nem utasította el a kormányzati politikában a programja megvalósítása számára adódó esetleges lehetőségeket, s ugyanakkor baloldali jellegű követeléseket fogalmazott meg, tényfeltáró munkája pedig korábban elsősorban baloldalinak tartott célok és elvek mentén haladt. A társadalom elesett, kiszolgáltatott, hátrányos helyzetű rétegeivel, osztályai-val való foglalkozás, a társadalmi berendezkedés alapvető megváltoztatásának követelésével együtt, a történelmi tradíciókkal rendelkező baloldal hivatása volt korábban. Ez nem csak ideológiai-politikai elkötelezettséget jelentett, baloldalinak lenni egzisztenciális kérdés is volt. A baloldal a harmincas évek közepére – ahogy erről egy kicsit később részletesebben is szó esik – egyfajta „szolidáris kör”-t³⁸³ alkotott. S mivel ennek a szolidaritási körnek kohézióját, azonosságát a társadalmi kérdésekben vallott felfogás adta, nem lehetett mellékes a számára, hogy a kétségesnek, kívülállónak ítélt politikai csoportosulások képviselői milyen mértékben veszik át azt a szerepet, melyet addig a baloldali hagyományokat vállaló szolidaritási körből kikerülő közszereplők, társadalmi kérdésekkel foglalkozó gondolkozók játszottak.

A jobboldal nem tulajdonított akkora jelentőséget az Új Szellemi Frontnak, mint a baloldal. Azonban az a része, mely inkább bizalmatlan vagy elutasító volt a Gömbös-féle kormányzati politikával szemben, gyanakvással és ellenségesen szemlélte a Magyaror-

³⁸¹ IGNOTUS Pál, *Az „Új Szellemi Front” körül* = IGNOTUS P. 1991, 156.

³⁸² HATVANY Lajos, *Beszámolás és leszámolás*, Újság, 1937. dec. 25.

³⁸³ Lásd RÉVÉSZ Sándor, *Aczél és korunk*, Bp., Sík, 1997, 13.

szág körül szerveződő írói csoportot. A náci- és szovjetellenes, legitimista és konzervatív-liberális elvek jellemezte Magyarországon két nagyobb cikk is foglalkozott a Fronttal. (A lap szerkesztőségéből már korábban távozott Milotay István, aki megalapította a Gömböst támogató Új Magyarországot.)³⁸⁴ Elsőként Katona Jenő írt a Front mozgalmáról. Az írói csoportból Illyés Gyula és Németh László mellett csak Szabó Lőrincet nevezte meg. Látszólag nem vonta kétségbe nemesszándékukat, szociális lelkiismeretüket. Szerző és cím megjelölése nélkül szólt az abban az évben a Magyarországon megjelent, a paraszti nép sorsával, nemzeti kérdésekkel foglalkozó néhány publicisztikáról. Majd kérdéseket tett fel: „De nem ijeszti-e őket az is, hogy soha még »reformnemzedék« nem volt olyan, a világtörténelem összes példáit megcsúfoló gyorsasággal és ambíciójának sikerével hatalomba nem érkezett?” Következő kérdésével Katona Jenő a politikai szélsőségek iránti kötődést tételezte fel az Új Szellemi Frontról, felemlítve a csoportosulás egyes tagjainak korábbi baloldali elkötelezettségét: „Mégis még ha a humanizált bolsevizmusból érkezik is valaki könnyed és könnyű átmenettel a barna világ új evangéliumához: szabad-e író létére feledni a szociális közösség igazságai mellől a szellem soha el nem avulható szabadságát?” A náci szimpátia vádja – egyes baloldali bírálatokra emlékeztetően – több alkalommal is felbukkan az írásban. A cikkíró egyszerűen nem vett tudomást arról, hogy a Magyarország hány és hány német- és nemzetiszocialista-ellenes cikket közölt, és nemcsak a dél-dunántúli térségeknek a Németország által hivatalosan is támogatott elnémetesedésével kapcsolatosan. Szintén egyes baloldali megítéléseket idéz az antiszemitizmus feltételezése, azon az alapon, hogy a csoport az úgynevezett nemzeti sorskérdésekkel foglalkozik, mivel sem Zilahy írása, sem az azt követő támogató nyilatkozatok, ugyanakkor a Magyarországon közölt egyéb cikkek sem tartalmaznak antiszemita kitételeket. Katona következő kérdése: „S ha örvendetesnek is tartjuk, hogy egy humánus, de reális antiszemitizmus ma már a liberális sajtó hasábjain is hirdethető, bizonyára nem fölösleges a figyelmeztetés, hogy ez lehetséges a hitlerizmus bálványozása és körülrajongása nélkül is.” Hogy a „hitlerizmus bálványozása” miképpen is nyilvánult meg, arról sem tett említést Katona Jenő.³⁸⁵ Több mint egy hónappal később Pethő Sándor maga is foglalkozott az Új Szellemi Fronttal. Párhuzamot vont a parlament Nemzeti Egység Pártja révén történő megújulása, megfiatalodása és az Új Szellemi Front zászlóbontása között. Megállapította, hogy a NEP-politika és a NEP-kormányzat „a magyar intellektuálisok hangosabb és naivabb rétegeinek önzetlen, lelkes és odaadó támogatását élvezi.” A Front összetételét így jellemezte: „A NEP reformakaratára mögé szervezkedett szellemi front a legkülönbözőbb, sőt a legellentétebb szellemvilágú és irányú katonák önkéntes toborzásából és táborozásából alakult ki. Ha az ember közelebbről szemügyre veszi azt a népes és tarka írói és tudósi hadat, amely a kormány és a NEP úgymondott szociális akaratának lobogója körül gyülekezett és szervezkedett, meglehetősen bizarr képet nyer. Fiatal, rakoncátlan borzasok vannak itt ebben a wallensteini táborban, művelt és vékonyvénájú parnassienekkel, a paraszttromantika megszál-

³⁸⁴ A Magyarország ekkori gárdájából szervezte meg majd 1938-ban a Magyar Nemzetet a főszerkesztő Pethő Sándor.

³⁸⁵ KATONA Jenő, *Magyar író és politika 1935-ben*, Magyarországon, 1935. ápr. 21.

lottjai az elefántcsonttorony-irodalmárokkal, *poetadoctus*-ok az új népiességnek és fajiságnak gazdagon patakozó lírájával, tudományukat az új hatalomnak rendelkezésére bocsátó nehéz szakmunkások, az irodalmi esztergapad pedáns szépműveseivel, hogy a »zertrennt marschieren und vereint schlagen« moltkei elv szerint induljanak végső rohamra a nagybirtok, a bankkapitalizmus, a bürokrácia és a dzscentri vagy a pseudo-dzscentri-vármegyeház ellen.” Megjegyezte, hogy a népi írók által „a megsemmisítésre ítélt erők” éppen „annak a hatalmi rendszernek védett tulajdonai, amelynek ezek a kiváló írók és tudósok szövetségesül szegődtek”. Valójában éppen a NEP megszűnése adhat lehetőséget a meghirdetett célok megvalósításának. Az írók egy csoportjának a hatalom reformszándékai melletti frontba állását szimptomatikusnak és fontos eseménynek tartotta, amelyet lebecsülni nem szabad. Arra figyelmeztetett, hogy a népi radikalizmus már egyszer a történelem csapdájának bizonyult, s hivatkozott októbrizmusra és a bolsevista kísérletre: „Épp az irodalmi forradalmárok élcsapata vette át és terjesztette leghevesebben a Jászi-féle politikai radikalizmus ideológiáját, és kölcsönzött szellemi presztízt annak a türelmetlen és gyűlölködő politikai szektának, amely egyébként csak a zsidó intellektuálisok kisdéd szórványára hasonlított volna.”³⁸⁶

Ugyanebben az időben Zilahy Lajoshoz hasonlóan Nyisztor Zoltán jezsuita teológus, író, szerkesztő megszólítva a szociális kérdések és reformok iránt érdeklődő fiatal írói és szociológus nemzedéket, szintén egy Front-mozgalmat indított, a Szociális Frontot. Fodor Ferenc egyetemi tanár a katolikus klérus által alapított Központi Sajtóvállalat napilapjában, a Nemzeti Újságban a Szociális Front törekvéseit bemutatva megjegyezte, hogy az úgynevezett reformpolitikának nincs meg az ellensúlya, s éppen ebben különbözik a száz évvel azelőtti reformpolitikától, melynek hatalmas konzervatív erővel kellett megküzdenie. Fodor Ferenc szerint nem valamely társadalmi berendezkedésen kell javítani, hanem egy új összetételű, szociális gondolkozású társadalmat kell felépíteni, evolúció, de nem revolúció útján. A reformpolitika, ha nincs ellenzéke, kárt is okozhat. Veszélyes tényezőknek jelölte meg a fiatal nemzedéknek azokat „a nemzeti érzésükben megrokkant tagjait, akiket nem fogadott be munkaközösségébe idejekorán a nemzeti társadalom, és akik ma mindenre kaphatók, ha betevő falatot mutatnak nekik.” Majd megjegyezte: „Az antiszociális frontnak ezek az elemei ma még tanácstalanok, szervezetlenek [...] az antiszociális elemeket a szellemi fronton is le kell győzni.” A Szociális Front feladatául jelölte meg, hogy „vigyázva őrködjön, nehogy a szociális reformok örve alatt nacionalista pogányság lopassék be a magyar közéletbe, nehogy olyan értékeink pusztuljanak el, amelyek evolúcióra képesek...” Ha a cikkíró nem is nevezi meg az Új Szellemi Frontot, kiérezni a Zilahy-féle mozgalommal való szembenállást.³⁸⁷

Az Új Szellemi Front mozgalma, illetve a gömbösi reformpolitika irányában egyébként a népinek éppen nem nevezhető írók is várakozásokat fogalmaztak meg. Karinthy Frigyes *A reformnemzedékhez* címmel írt egy 141 soros verset, melyben csalódottságát

³⁸⁶ PETHŐ Sándor, *A szellemi front*, Magyarság, 1935. jún. 29.

³⁸⁷ FODOR Ferenc, *Szociális Front*, Nemzeti Újság, 1935. máj. 21.

fejezte ki amiatt, hogy a mozgalom írói nem vették be maguk közé, ugyanakkor rokon-szenvének és együttműködési készségének is kifejezést adott. Cs. Szabó László a Front törekvéseit, a kormányzati politika deklarált törekvéseivel együtt a márciusi forradalommal állította párhuzamba: „...a mozgalomnak a miniszteri székben két barátságos, széllesvállú, erélyes Nyáry Pálja volt: Gömbös Gyula és Kozma Miklós. Vértelen, fájvédő, népi forradalom készült Magyarországon; ugyanaz, amit negyvennyolcban hetek alatt szabadságharccá lehetett átváltoztatni...”³⁸⁸ Márai Sándor a Népszava több alkalommal említett körkérdésére válaszolva bizakodásának adott hangot. Egy össztársadalmi politikai konszenzus lehetőségét érzékelte, jelentős történelmi lépésként értékelte a reformtörekvések kormányzati szándékká válását, és arra is utalt, Gömbös személye megbontja a főrangú miniszterelnökök sorát: „Magyarországon minden jel szerint kezdetét vette a feudalizmus korszakának likvidálása. Ez a munka nem lesz könnyű. Akik vállalkoznak rá, kegyetlen ellenállásokkal találkoznak majd. Mégis, azt hiszem, valami elkezdődött és erről az útról visszafordulni többé nem lehet.” Az irodalomra nézve aktuálisnak érezve megjegyezte: „Én az írók »reformprogramját« így képzelem el Magyarországon: emberi és szociális jogaihoz juttatni a magyar népet s a magyar irodalmat európai szintre emelni.”³⁸⁹ Féja Géza élete végén egyetértőleg idézhette Márai egy gondolatát: „Volt akkor egy pillanat, midőn mindnyájan úgy éreztük, hogy talán most bekövetkezik, amit vártunk: megmozdulhat a béklyóba szorított ország.”³⁹⁰

Szabó Lőrinc, mint ahogyan Gál Istvánnal folytatott beszélgetése során is megjegyezte, a marxizmusból és az internacionalizmusból jött. Hasonló értelemben nyilatkozott a Kőhalmi Béla által 1937-ben szerkesztett antológia számára is.³⁹¹ Ha a kor ideológiai, politikai kérdései csak áttételesen voltak is jelen költészetében, felfogása, társasági élete több szállal is kapcsolódott a baloldali értelmiség szolidaritási köréhez. Ha nem is tartozott kimondottan a baloldalhoz, de a harmincas évek elejéig gyakran eljár olyan baráti, írói, művészi összejövetelekre, szerepelt olyan rendezvényeken, melyeket baloldalinak lehet minősíteni.³⁹² Amikor pedig élete végén sorra vette, ki s mi minden hatott rá élete során, áttételesen érintette a harmincas években bekövetkező változást felfogásában: „1932–37 táján lélekben erősen érintett az úgynevezett népi gondolat. Azután már senki, semmi.”³⁹³ A baloldalon sokakat megdöbbentett 1935. áprilisi színvallása, melyet Rába György monográfiájában a következőképpen kommentált: „...ő a csoport [az Új Szellemi Front] társadalmi helyét jobb- és baloldal között keresve, megtámadja a baloldalt.”³⁹⁴

³⁸⁸ CS. SZABÓ László, *Mérleg II.* = Cs. Sz. L., *Haza és nagyvilág*, Bp., Franklin Társulat, [1943], 192.

³⁸⁹ Népszava, 1935. máj. 1.

³⁹⁰ FÉJA 1982, 34. jegyzetben i. m., 115.

³⁹¹ SZABÓ Lőrinc, *Könyvek és emberek az életemben* = KŐHALMI Béla, *Az új könyvek könyve*, Bp., Gergely R., 1937, 303; kötetben: SZABÓ, *Emlékezések...*, 75. jegyzetben i. m., 398.

³⁹² Lásd MARKOS Erzsébet, *Emlékezés Szabó Lőrincre*, kézirat, MTAKK, Ms 4697/26; ASCHER Oszkár, *Minden versek titkai*, Bp., Szépirodalmi, 1964, 194–196; Szabó Lőrinc 1945. szeptemberi újságírói igazolási eljárásának jegyzőkönyvei: *Jegyzőkönyv, I–IV.* = SZABÓ, *Vallomások*, 515.

³⁹³ SZABÓ, *Vers és valóság*, 2. jegyzetben i. m., 287.

³⁹⁴ RÁBA 1972, 203. jegyzetben i. m., 106.

Álláspontja hűtlenségnek számított, miközben a Zilahy melletti segédszerkesztőséget nem rótták fel neki.

Míg a korszakot nézve nem beszélhetünk homogén jobboldalról, a baloldal sok szempontból egységet alkotott. Lehetek képviselői közt ideológiai eltérések, politikai véleménykülönbségek, de egyes kérdéseket illetően abszolút konszenzus uralkodott. Ennek az egységnek az alapja mélyebben létezett, a magatartás, az ízlés, a reflex szintjén. Lehet, hogy különbözőképpen ítélték meg a Szovjetunió szerepét vagy az ott zajló pereket, hogy a szociáldemokraták szemben álltak a kommunisták képviselte állásponttal, de szemben álltak az ellenforradalmi rendszerrel, egyféleképpen utasították el a kor hivatalosságát, s vele együtt a hagyományosan jobboldalinak tartott ízlést és stílust. Ignotus Pál, aki az Új Szellemi Frontra célozva bírálta azt a szemléletet, mely bagatellizálta a bal–jobb ellentétet, s aki a jobb- és a baloldal ellentétét saját korában látta leginkább kiélezettnek, saját baloldaliságát így jellemezte: „Baloldali vagyok szemléletemben és minden személyi hajlandóságomban. Baloldali vagyok, mint öntudatos humanista, ki az embert többre becsüli, mint intézményeit, baloldali vagyok, mert tiltakozom minden hierarchia ellen, mely nem a szellem, a műveltség, a képesség, az érdem és a teljesítmény racionálisan mérhető értékei alapján alakul ki.”³⁹⁵

A harmincas évek közepének magyarországi baloldalát egyfajta közösségvállalás jellemezte, mely felette állt a műveltségi, társadalmi, jövedelmi különbségeknek. Erről Aczél György egy vele készített életútinterjúból a következőképpen vallott: „...itt a 30-as éveknek a végén, vagy a közepétől, amikor a fasizmus szorítása erősödött, Magyarországon kialakult egy olyan baloldali értelmiségi kör, amelyiket örültség, ahogy ma próbálnak kategorizálni. Paradoxnak hangzik, ha vad antikommunista volt, akkor is kommunista volt; mert konkrétan kifogásolta a szovjet pöröket, vagy később a finn háborút, akkor is kommunista volt.” „...úgy számítom, hogy néhány ezer értelmiségi, ez kivétel nélkül baloldali volt, azt mondom.” „...ami védelemet és támogatást adott az embernek. Nagyon különböző életszínvonalú emberek voltak. Amikor elindultunk 39-ben – csapongok most – a feleségemmel vagy előzőleg már szombat délután vagy vasárnap az, hogy a jómódúnak számító Szabolcsi Bencékhez elmegyünk, mert ő a Győző-féle könyvkereskedésnek volt a veje, vagy a szintén jómódúnak számító Radnótiékhoz, vagy pedig a beérkezett Bálint Gyuriékhoz a Szent István parkba, vagy a teljesen csóró és tarhálásból élő Zelkhez, ezek mind bizonyos védelemet, támogatást jelentő dolog volt. Valamit éreztem ebből Vas Istvánnak *Óda a tegnapi asszonyokhoz* és néhány versből tudnám ennek a hangulatát inkább összeállítani, ahol egy Márait nem fogadtak be.” Aczél megjegyezte még, hogy ez a „furcsa értelmiségi lét”, ha voltak is vidéki kapcsolataik, budapesti volt: „...mindenki tudta a Fülepert, hogy hol él, a Molnár Erik és Donáth Gyuri kecskeméti. Néhány ember élt ebből a baloldalból vidéken.”³⁹⁶ Talán csak annyit lehetne megjegyezni kiegészítésképpen, hogy ez a szolidaritási kör már a húszas évek második felében elkezdett formálódni, ahogyan a '19-es emigránsok hazatérésével, a

³⁹⁵ IGNOTUS Pál, *Mi a jobboldaliság és mi a baloldaliság?* = IGNOTUS P. 1997, 36. jegyzetben *i. m.*, 71.

³⁹⁶ Aczél György-interjú, készítette HEGEDŰS B. András, LITVÁN György, KOZÁK Gyula 1989–1991 között, 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 162/I, 9–10.

nemzetközi kapcsolatok megerősödésével a Horthy-korszakot megtagadó, az ellen véle-
ményt nyilvánító és attól szorongatott baloldali intelligencia egysége némiképpen újból
megteremtődött. Szabó Lőrinc ha korábban nem is tartozott szorosan azokba az értelmi-
ségi közösségekbe, melyekből ez az erőteljesen összetartó baloldali réteg kialakult, nem
volt idegen azok számára, mint politikával közvetlenül nem foglalkozó költőnek tekinté-
lye volt e helyeken; később pedig kiközösítettje lett ennek a miliőnek. Ez a baloldali
értelmiségi lét nem őrizte meg a homogeneitását 1945 után, és sok képviselőjét később
meghurcolták, letartóztatták. Mindezek ellenére értékrendje az ötvenes évek végétől
meghatározó mértékévé vált a kulturális közéletnek, olyannyira, hogy még az 1989–
1990-es rendszerváltás utáni magyarországi baloldal is sok szállal kapcsolódik ehhez a
harmincas évek közepén formálódó, jó néhány vonatkozásban egységet mutató szubkul-
túrához.

Aczél György egykori barátja, Vas István így emlékezett arra a kínos meglepetésre,
melyet számukra Szabó Lőrinc keltett nyilatkozatával 1935. április 26-án a Magyaror-
szág hasábjain: „Szabó Lőrinc – akinek ekkor már nemcsak verseit szerettem és csodál-
tam, hanem a verseiből és fordításaiból kiderülő szenvedélyes eszét, sőt világméretű
kultúráját is – tudtommal ekkor szolt hozzá először a politikához. Cikke azt fejtette,
hogy nálunk »a politikai frontok rég felbomlottak«, nincs már értelme a jobb- és balol-
daltól beszélni, sőt »most a 'jobboldal' őszintébb«. »A szociális és magyar népi világné-
zet«-et, valamint a reformcélokat, »a ma és a jövő szociális tartalmának növelését, bizto-
sítását és az együttes építést« eléggé sommásan, valódi érdeklődés nélkül említette;
annál őszintébb, leleményesebb gyűlölettel verte vissza az irodalmi baloldal gyanakvá-
sát, amelyet csak a »patologikus mártírnagyozolás« bátoríthat arra, hogy »magát már-már
internáló táborban lássa«. Ez a gyűlölet annál inkább meglepett, mivel akkor még sem-
mit sem tudtam azokról a vonzalmairól, amelyek egy-két év múlva kávéházszerte szí-
szegő szörnyűlködés kíséretében kerültek terítékre. Ezeket a vonzalmakat még semmi
sem árulta el ebben a cikkében, amely a »dunántúli germán veszélyről« is beszél, gúnyo-
san emlegeti a »hitleri intranzigenciát«, sőt az »új erők és felismerések« közé sorolja »az
oroszlány kísérlet elhajlását a dogmatizmustól a valóság felé«. Mindenesetre Szabó Lőrinc
esete volt az első megdöbbentő csalódásom, amely arra a fölismerésre vezetett, hogy
nagy művészek és kivételes elmék is ráléphetnek a legkitaposottabb tévutakra, és ki-
lehetnek téve a legközönségesebb fertőzéseknek.”³⁹⁷

Vas István olvasatából is kiérezni azt a felfogást, mely a Szabó Lőrincet illető későbbi
nyilvános vádakat jellemzi, s melyek az 1945-ös igazolási eljárások során, s azóta is oly-
sokszor megfogalmazódtak. Ez a felfogás erre az 1935. április 26-i cikkre megy vissza.
Ezzel a nyilatkozattal Szabó Lőrinc úgymond a jobboldalhoz csatlakozott, és ahogyan
Vas István egy személyes beszélgetés alkalmával Kabdebó Lórántnak megjegyezte: „a
mi időnkben a költő nem volt jobboldali, az olyan snassz lett volna”.³⁹⁸ A későbbi né-
metországi tudósítások, az antiszemitizmus vádját hordozó pletykák és a Magyarország-

³⁹⁷ VAS 1984, II, 262–263.

³⁹⁸ KABDEBÓ Lóránt, „...vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schissen” [Vas Istvánról], Parnasszus, 2008. nyár, 46–55.

beli nyilatkozat egyes kitételei kölcsönhatásba léptek egymással. Vas István sejtető párhuzamot vont az irodalmi baloldal gyanakvását „őszintébb, leleményesebb gyűlölettel” visszaverő kifejezések és azok között a „vonzalmak” között, melyek „egy-két év múlva kávéházszerte sziszegő szörnyülködés kíséretében kerültek terítékre”. A Szabó Lőrinc által emlegetett internálótáborok nem jelenthettek mást az emlékiratait író Vas számára, mint a náci Németország koncentrációs táborait. Pedig a cikk megírásának idején, 1935 áprilisában Szabó Lőrinc inkább a Szovjetunió légereiről hallhatott. A „vonzalmak”, mármint a náci szimpátia, csak a későbbi értesülések fényében válhattak az „irodalmi baloldal”-t illető gyűlölet magyarázatává. Vas István nem vonta kétségbe Szabó Lőrinc politikai tájékozottságát. Idézte Bálint Györgyöt, aki a jobb- és baloldali végletek egybeolvadásáról beszélt a Pesti Naplóban megjelent kritikájában: a „szélső kollektivizmus és a szélső individualizmus tegnapi képviselőinek különös ritka találkozásá”-nak nevezte a csoportosulást, melynek súlya van, mivel megnyilatkozásuknak nyomatékot ad a résztvevők tekintélyes írói oeuvre-je.

Vas István emlékezéseiben hosszasan kitért az Új Szellemi Front szerveződésére. Leginkább az érdekelte, hogy milyen mögöttes szempontok nyomán, és milyen érdekek és célok vezették a benne résztvevőket. Valójában egyedül a Front melletti, a Magyarországi lapjain megjelenő nyilatkozatokat nézte, és nem mutatott érdeklődést az iránt, hogy mi is volt ennek a csoportosulásnak a valódi célja, mit jelentett ennek az újságnak a cikksorozatát megelőző egy év alatti működése. Annak ellenére, hogy megvallotta, nem rokonszenvezett a fölvonulásra tüzelőkkel, mégis a nyilatkozatokat tevőket olyannak láttatta, akik „beálltak a sorba”. Megemlítette a csoport élén álló Zilahy degradáló hatását is, mely leginkább a könnyű fajsúlyú írói népszerűségből fakadt. Azt azonban már nem vizsgálta, hogy ez a könnyű fajsúlyú népszerűség mennyiben segítette elő egy olyan napilap kialakítását, mely vállalta a milliós szegényparaszti réteg helyzetének hiteles bemutatását, illetve olyan politikai elvek képviselését, melyeket akár baloldalinak is lehetne nevezni. Ha a cikkírók nem is tettek közvetlenül hitvallást a gömbösi reformpolitika mellett, megszólalásuk akkor is morális botlásnak, „méltatlanság”-nak minősült Vas István szemében. Megemlítette még, hogy értetlenül szemlélte ezt a felvonulást. Ebben az értetlenségben azonban tetten érhető az elfogulatlan mérlegelésről lemondó teljes elutasítás: „És ha megpróbálok visszagondolni, miféle visszahatást váltott ki belőlem az Új Szellemi Front menete, nem tudok egyebet mondani, csak azt, hogy zavartan fordítottam el a szememet az én érzékelésemben méltatlan menetről, és nem is próbáltam megérteni, mi történt, mi történik.”³⁹⁹

A Gömbös-korszak irodalmi szereplőiről szólva az új korszellemet kívánta érzékeltetni. Ebben Vas együtt látta a tekintélyelvű politizálást, a nacionalizmust, az antiliberalizmust, s általában a baloldal-ellenességet. Ezen új, negatív megítélésű korszellelem megnyilvánulásának tartotta a Gömbös-kormány megalakulását, és ezzel együtt közvetve az Új Szellemi Front létrejöttét. A mozgalmat alapvetően a miniszterelnökhöz való viszonyból magyarázta, ez a kapcsolat adta meg kizárólagos tartalmát a számára. Ami

³⁹⁹ VAS 1984, II, 266.

elsősorban érdekelte, az az írók találkozása a miniszterelnökkel, melyet nem egyszeri eseménynek tekintett, hanem olyan jelenségnek, mely „egy újfajta viszonyulás magatartás-modellje”.⁴⁰⁰ Úgy érezte, hogy ebben az eseményben nem annyira Gömbös személye a fontos, hanem az, hogy „izgatta őket a hatalom jelensége”.⁴⁰¹ Világosan látta a miniszterelnökkel történő találkozás okait. Szólt az általános nyomorról, az éhségről, mely a társadalom rendkívül széles rétegeire jellemző volt a korban. És megemlítette a baloldal általános válságát, mely nem annyira magából a szocializmusból, hanem az annak idő szerinti megnyilvánulásából való kiábrándulást jelentette. Elismerte azt, amit az események idején Hatvany nem, hogy nem várható tőlük gyakorlati válasz annak a tűrhetetlen tapasztalatnak türelmetlen sürgetésére, mely már a magyar nép pusztulásának rémképét vetítette előre. Látta, a párbeszéd szükségességét az is motiválta, hogy az írók olyan rétegeknek szószólói, melyeknek nem volt politikai képviselőjük. Azonban ezek a magyarázatok nem voltak elegendők a számára. Az okok számbavétele ellenére, visszahúzódtott annak egyértelmű megválaszolásától, hogy a szemében már nemzedékké váló csoportosulás miért is válhatott partnerévé a hatalomnak.

Elvonatkoztatva szemlélte azt a kérdést, miért is ez az első olyan nemzedék, amelyet önmagában is foglalkoztat a hatalom jelensége, mítosza. Ebből a szempontból leginkább Szabó Lőrinc ekkori magatartását vizsgálta, mintegy pszichologizáló magyarázatát adva szerepvállalásának. Felidézte az 1945-ös *Napló* egy szeptemberi bejegyzését, mely a Móricz Zsigmond halálának harmadik évfordulóján tartott megemlékezésen történeteket rögzítette, köztük a költő találkozását Révai Józseffel. Akkor Szabó Lőrinc azt állapította meg Révaival kapcsolatban: „Nem is sejti, mily közel vagyunk egymáshoz.”⁴⁰² Vas szép kifejezéssel így értékelte a költőtárs magatartását: „Szabó Lőrincet a határozott célratörés, a tapintatlan erély hangsúlyai vonzhatták Révaiban is, ha csak egy pillanatra is.”⁴⁰³ Az ebből a jelenetből adódó feltevést Szabó Lőrincnek Gömböshöz fűződő viszonyára is vonatkoztatta. Ezt követően visszaidézte – Lackó Miklós időközben megjelent tanulmánya nyomán – Szabó Lőrinc közvetítési kísérletét Gömbös és Zsilinszky között az 1935-ös választások idejéről. Megemlékezett a *Vezér* című versről, melynek 1938-as újraközlésének tényében felfedezni vélte a hatalom Gömbös közegén keresztül megnyilvánuló személyes élményét. A *Vang-An-Si* és a *Császár temetése* kapcsán felemlegette a költő és a publicista közszereplő kettősségét, az utóbbit „harcos hebehurgyaság”-nak értékelve. Ugyanakkor a lírájának megadta a feltétlen elismerést: „Hiába, Szabó Lőrinc nagyon nagy költő.”

Vas István visszaemlékezését azért is érdemes hosszabban idézni, mert arra törekedett, hogy a történeteket, a motivációkat több oldalról is megvizsgálja, ugyanakkor viszszafeleltetésében fellelhető Szabó Lőrinc pályája általános baloldali megítélésének jó néhány lényeges vonása, kritikájának általános módszere. A frontos írók nyilatkozatait, közszerepléseit vizsgálva Vas Istvánt elsősorban a történetek lélektani oldala érdekelte,

⁴⁰⁰ VAS 1984, II, 283.

⁴⁰¹ VAS 1984, II, 282.

⁴⁰² SZABÓ, *Vallomások*, 445.

⁴⁰³ VAS 1984, II, 283.

és nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a Gömbös-kormányzat felmutathatott-e valamiféle lehetőséget a változások irányába. Szabó Lőrinc karakterét illető megállapításai azonban sok vonatkozásban helytállóak. De ha volt is Szabó Lőrincben ösztönös vonzalom, respekt a „tapintatlan erély hangsúlyai” irányába, kétséges Szabó Lőrinc közszerepléseit ebből magyarázni. Vas István ha számba is vette a társadalmi tapasztalatok hatását, elsősorban a lélektan köréből származó premisszáik alapján ítélte meg a költőtárs magatartását. És mintegy a Szabó Lőrinc-i költészet és cselekvés közötti ellentmondásokkal igazolta eljárását. Németh Lászlónak egy megjegyzését idézte egyetértőleg: Szabó Lőrinc szerencsés alkat, hogy politikai gondolatait és magatartását nem vitte át a verseibe. Vas kérdését kiélezetten értelmezve: hogyan lehet meglátni és ábrázolni a hatalom természetrajzát a költészet síkján, ugyanakkor törleszkedni a hatalomhoz? Nem érdekelte annak az álláspontnak a létjogosultsága, melyet akkor Szabó Lőrinc magára nézve szükségszerűnek érzett, miszerint csak egyetlen politika létezhet, az, amely számol a realitásokkal, akkor is, ha azok ellentmondanak az író és politika eszményi ideájának. Vas nem vizsgálta Szabó Lőrinc kevés számú publicisztikai megnyilatkozásait következetesen tartalmi szempontból, egyes kitételeit is csak annyiban, hogy azok mennyiben előlegezik meg a szélsőjobboldalian elfogult Szabó Lőrincet. Ugyanúgy e visszatérő során nem került szóba Szabó Lőrinc szerkesztői munkája sem.

Az Új Szellemi Frontnak s vele együtt Szabó Lőrinc ekkori tevékenységének hasonló jellegű megítélése kanonizálódott 1945 után. A Front baloldali értékelése kezdetben, ha viszonylag rövid időre is, de megszűnt egységesnek lenni. 1945-ben aktuálpolitikai megfontolásokból másképpen alkotott róla véleményt a honi szociáldemokrata vagy polgári-liberális baloldal, másképpen a népi mozgalom balszárnya és más véleménnyel voltak róla a Szovjetunióból hazatérő kommunista emigráns írók és politikusok. A Nemzeti Parasztpárt baloldala és a kommunisták egy általános népfrontos szerveződés lehetőségét látták az Új Szellemi Frontra való visszaulrásban. 1945 májusában az MKP központi napilapjában, a Szabad Népből Darvas József a népi mozgalom akkori helyzetének tanulságait vontta meg, s az Új Szellemi Fronthoz hasonló szerveződés létrejöttét tartotta szükségesnek, mely megteremti azt, amit az „ellenforradalmi rendszer huszonöt éve” alatt nem sikerült, egy valódi népi értelmiségi tábor, mely a parasztságnak és a munkáságnak egyaránt szövetségese lehet.⁴⁰⁴ E felvetésre Révai József egy cikkel reagált pozitívan, melyet gesztusértékűen a Nemzeti Parasztpárt központi napilapjában, a Szabad Szóban tett közzé.⁴⁰⁵ Darvas József *Új Szellemi Frontot!* című nagy terjedelmű írásához hozzászólt még Szakasits Árpád, Veres Péter, Horváth Márton, s nem sokkal később jelent meg az az *Új Szellemi Front* elnevezésű kiadvány, melyet a Szabad Nép úgy reklámozott, hogy „a magyar értelmiség kérdéseivel foglalkozik, és a legkitűnőbb magyar közírók állásfoglalásait tartalmazza”.⁴⁰⁶ Ebben a kötetben Kállai Gyula, Révai József, Darvas József, Gábor Andor, Erdei Ferenc, Szekfű Gyula és Horváth Márton mellett az egykori Fronthoz tartozó két író, Illyés és Zilahy is szerepelt. Illyés e kötetbe szánt írásá-

⁴⁰⁴ DARVAS JÓZSEF, *Új Szellemi Frontot!*, Szabad Nép, 1945. máj. 13.

⁴⁰⁵ Révai József válasza a Szabad Szó 1945. máj. 18-i számában.

⁴⁰⁶ Szabad Nép, 1945. júl. 13.

ban a régi Új Szellemi Frontra mint pozitív hagyományra hivatkozva szólította fel az értelmiséget és a politikusokat az ország újjáépítésében való széleskörű együttműködésre.⁴⁰⁷

Már az Új Szellemi Front 1945-ös legalizálására tett próbálkozás során is tetten érhető az a tendencia, hogy a Front egyes szereplőit különböző módon ítéljék meg. Elképzelhetetlen lett volna ebben az újabb kezdeményezésben Féja Géza, Németh László, Kerék Mihály vagy Szabó Lőrinc részvétele. Kodolányi egy ekkori tragikomikus jelenetre is emlékezett. Amikor beidézték az Andrássy út 60-ba 1945 őszén, az ÁVO kihallgató-tisztje többek között az Új Szellemi Frontról, illetve a Gömbös-találkozóról faggatta az író-t. Amikor az ávós számára nyilvánvalóvá vált, hogy a résztvevők között ott volt Móricz Zsigmond, akit akkor már a nép nagy realista írójaként kezdtek emlegetni, és Zilahy Lajos, aki ebben az időben Vorosilov marsall tanácsadója volt, s mint a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke szerepelt országszerte, csüggedten elhallgatott.⁴⁰⁸

A '45 előtti, hazai baloldal elmarasztaló ítéletének megfellebbezésére tett kísérlet végül is elhalt, az Új Szellemi Front pedig megmaradt a „legújabb kori kultúr- és politikatörténetünk egyik kényes problémájá”-nak.⁴⁰⁹ A Gömbös-kormány részbeni támogatását és a prominens résztvevőknek a miniszterelnökkel történő találkozását a Front által képviselt népi irányzat eredendő bűnének tartotta a baloldali hagyományokat valló utókor, oly véteknek, mely lényegében diszkreditálta minden megnyilatkozását, kezdeményezését, olyanokat is, melyeket elvonatkoztatva a mozgalom létrejöttének politikai körülményeitől nyugodtan magukénak vallhattak volna a baloldali képviselői is. Fejtő Ferenc így értékelte a népi mozgalmat és az Új Szellemi Frontot a Haladás lapjain 1946-ban: „A »népi« mozgalom ugyanis, melynek első politikai jelentkezése az Új Szellemi Front volt, nem tekinthető speciálisan magyar jelenségnek, hanem egy, a fasiszta ellenforradalom és a demokratikus erők küzdelmének késői szakaszán fellépő világtűnet...” Majd: „Ki állítaná, hogy a *Viharsarok*nak, ki állítaná, hogy a rasszizmussal elegyített marxizmusnak vagy egyes »népiek« jobboldali kacérkodásának köszönhetjük a földreformot, nem pedig a vörös hadsereg győzelmének, s nem a munkáspártok határozott szándékának és erejének?”⁴¹⁰ Ugyancsak a Haladásban, emlékezéseinek sorozatos közlése alkalmával Ignóus párhuzamot vont Gömbös és Hitler között, illetve az Új Szellemi Front mozgalmát jobboldali forradalomra törekvő szervezkedésnek minősítette.⁴¹¹

A fordulat után hivatalossá vált az a vélemény, hogy a mozgalom valódi célja nem volt más, mint az íróknak az ellenforradalom oldalára való szegődtetése, és a mozgalom valójában „csúfosan megbukott, mielőtt bármit is tett volna.”⁴¹² A mozgalom történetének valamiféle feldolgozása évtizedeken keresztül csak József Attila műveinek kritikai

⁴⁰⁷ ILLYÉS 1975, a 331. jegyzetben *i. m.*, 623–630.

⁴⁰⁸ KODOLÁNYI 1968, 463–464.

⁴⁰⁹ LACKÓ 1996, 35. jegyzetben *i. m.*, 99.

⁴¹⁰ FEJTŐ Ferenc, *Népi és városi: Párizs, 1946 augusztus*, Haladás, 1946. aug. 29., 8. A „rasszizmussal elegyített marxizmus” kitétel valószínűleg Veres Pétert illette.

⁴¹¹ IGNÓUS P. 1989, 148. E visszatekintést folytatásokban közölte 1947. jan. 23. és 1948. szept. 16. között a Zolt Béla szerkesztette Haladás.

⁴¹² BÉLÁDI Miklós, *A „népi” írók mozgalma = A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1966, 296.

kiadásában megbújva létezett. A Front működéséről az első árnyaltabb tanulmány Lackó Miklós tollából született meg. Lackó szerint az óvatosság volt az oka annak, hogy nem-igen vállalkoztak az Új Szellemi Front történetének a részletes feltárására, és ez az oka annak is, hogy a kortársi visszaemlékezések is sok esetben ellentmondanak egymásnak. Az óvatosság helyett mondhatunk félelmet is, és hozzátehetjük még, hogy egy kortárs pályája önmagában is tartalmaz egymásnak ellentmondó vallomások, értékeléseket.

Szabó Lőrinc pályáján az Új Szellemi Fronthoz köthető szerkesztői, hírlapírói, közéleti tevékenység nem vált a költészetére, irodalmi és művészi felfogására nézve jelentős mértékben meghatározóvá, de egyes verseinek magyarázata ennek az időszaknak a történéseiben kereshető. Feladatának érezte ekkor a politikai jellegű közszereplést. Azért is fontos a Magyarország szerkesztőségében eltöltött e két év, mert lényegesen meghatározta a közéleti szerepeiről, politikai, morális felfogásáról később kialakított általános képet. Az Új Szellemi Fronthoz kötődése vált kiindulópontjává annak a torzításoktól egyáltalán nem mentes, főleg a kor baloldali értelmiségében elterjedő véleménynek, mely azután meghatározta élete későbbi történéseinek általános értékelését, legyen szó az 1945-ös igazolási tárgyalásokról, az azokat kísérő sajtóvisszhangról vagy az utókor emlékezetéről.

Féja Géának több alkalommal is volt nézeteltérése Szabó Lőrincel. Azonban egy dologban konszenzus volt kettejük között. Erre hivatkozott Féja, amikor Szabó Lőrinc-hez 1935 márciusában írott, már idézett, vitázó levelében a következőt jegyezte meg arról a napilapról, mely otthona, műhelye volt az Új Szellemi Frontnak: „Nemzedékünk sokféle vállalkozása közt a legkomolyabb és legeredményesebb az egy esztendeje megújhodott Magyarország volt.”⁴¹³

17. „Az Új Szellemi Front szerepe akkor ért véget, midőn Zilahy Lajos kivált a Magyarországtól” – állapította meg Féja Géza az esemény után öt évvel.⁴¹⁴ Fél esztendővel később pedig, 1936. október 6-án meghalt Gömbös Gyula, akinek a személyével az Új Szellemi Front léte összefonódott a köztudatban. Október 10-én, a miniszterelnök temetésének napján a koporsót szállító gyászautó a parlamentből az Andrássy úton és a Körúton át a Rákóczi út érintésével haladt a Kerepesi úti temetőbe. A menet vonulását Szabó Lőrinc Az Est-lapok Rákóczi úti emeleti erkélyéről nézte többek közt Zilahy, Kodolányi és Laczkó Géza társaságában.⁴¹⁵ Gömbös földi maradványait a Kerepesi úti temetőben, a főváros által felajánlott díszsírhelyen helyezték nyugalomba, a sírt Vastagh György szobrászművész arannyal ötvöztött alumíniumból készült, Örkény vezért ábrázoló alkotása díszítette.

Gömbössel egy vagy két alkalommal találkozhatott a költő, leginkább Zilahy otthonában; az 1935. április 12-i találkozó valószínűleg nem az egyetlen eset volt. 1922-ben, amikor Szabó Lőrinc katonai behívót kapott, a későbbi miniszterelnök ismeretlenül is a segítségére volt: megszabadította a költőt a közelgő szolgálat depressziója alól. Jászai

⁴¹³ Lásd a 161. jegyzetet.

⁴¹⁴ FÉJA, *A Márciusi Front...*, 155. jegyzetben *i. m.*

⁴¹⁵ KODOLÁNYI 1968, 38. jegyzetben *i. m.*, 354.

Mari járt el Szabó Lőrinc érdekében Gömbös Gyulánál, aki akkor a kormánypárt, az Egységes Párt ügyvezető alelnöke volt. A színésznő nagyra értékelte a költő nem sokkal korábban megjelent kötetét a magyarított Shakespeare-sonettekkel. Szabó Lőrinc Gömbösről csak egy alkalommal emlékezett meg, az *Egy kriptá lakójához* című vershez fűzött kommentárjában. „Egy magas rangú katonatiszt temetése után írtam...” – kezdte; ez volt a legelső, ami felvillant benne előszörre Gömbössel kapcsolatban. Majd megjegyezte: „Később miniszterelnök lett abban az időben, amikor a szovjet–magyar viszony átmenetileg enyhülni, sőt rendeződni látszott. Ez már a Magyarországnál Zilahy Lajos főszerkesztőnek idejére esett, amikor a haladónak számító írók egy ízben Zilahy rózsadombi villájában találkoztak is vele. Én is ott voltam, továbbá Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor és mások. A G.-féle »kísérlet« később ellaposodott, állítólag Bethlenék aknamunkája folytán, s az ő erősödő betegsége miatt. Alulról jött ember volt, egy tanítónak a fia, az arisztokrácia is gyűlölte.”⁴¹⁶ Ha Zsilinszky és Eckhardt nem is vett részt a miniszterelnök és az írók megbeszélésén, de egy más alkalommal társaságukban találkozhatott Gömbössel Zilahy Áfonya utcai villájában.

Gömbös halála valójában csak az apropót szolgáltatta a költeményhez. A versben a gyászszertartás eseményei csak jelzésszerűen jelennek meg, az elhunyt magas rangú katonatiszti voltára a temetés során eldőrdülő sortűz utal. A költemény a halott test oszlásának, a csontok elporladásának a folyamatát mondja el. A villanásnyira megjelenített temetés és a test halál utáni sorsának hosszas leírása közti terjedelmi különbség az időtartamok viszonylagos voltára utal, és e mögött a viszonylagosság mögött feltárulkozik maga a végtelen, mely majd később, *A földvári mólón* című versben már a „rettenetes” jelzőt kapja. Ahogyan az *Egy kriptá lakójához* című költeményben, a még Gömbös életében íródott *Császár temetése*korban is a földi dicsőség relativizálódik, értéktelenedik el magával a pusztá létezés tényével szemben, figyelmében a csalóka téli napfénytől a felszínre csúszó giliszta fenyegetett sorsa ugyanolyan ontológiai jelentőséget nyer, mint a császár halála:

és egyszerre ő lett a fontos,
most már csak az ő sorsa fáj,
– úgy fáj, mint előbb a nagyúré –
s az érdekelt, hogy mit csinál,

mit csinálhat – ez érdekelt csak,
ez a testvéri szószóló:
mit csinál most az a kis élet,
az a giliszta a napon?

⁴¹⁶ SZABÓ, *Vers és valóság*, 2. jegyzetben i. m., 106.

Az *Egy kriptá lakójához* című műben pedig a gyászszertartásnak az elhunyt valamikori hatalmára visszautaló pompája válik illékonnyá, semmissé, összevetve a test elmúlásának idejével.

A halál és a csend végtelen. A végtelenség, a csendben megtisztuló s megszűnő idő, a tökéletes némaság jelenik meg az *Egy kriptá lakójához* végén. Az 1937 novemberében megjelenő *Beszélgetés a tengerrel* vagy a még későbbi *A földvári mólón* című versben pedig a hullámlások rövid, önmagukban változatlan időszakasza ismétlődik meg újra és újra, s ezen az ismétlődésen keresztül jelenik meg a végtelen, az örökkévaló, a halál, mellyel szemben a személyes lét ideje eltörpül, semmivé válik. Az egyes létező időszakában pedig maga az esendőség válik nyilvánvalóvá.

Hasonló felfogással találkozunk a Pesti Napló 1936. augusztus 9-i számában még *Egy repülőutazás emléke* címmel megjelenő versciklusában több alkalommal.⁴¹⁷ A kilencedik darab hatodik versszaka közvetlenül kötődik az előbb említett költeményekhez:

és látom: ő is rab, a Föld is,
a Föld is csak egy vágy... Az űr
és az idő suhog körülünk
tengerként s győzhetetlenül:
az üres örökkévalóság
súgja felénk rémületes
szemeivel, hogy a halálon
kívül minden fölösleges.

Ezt a ciklust megjelenése után elküldte Zilahynak, aki akkor még mindig Angliában tartózkodott. Volt felettese, pár nappal Gömbös Gyula halála előtt elküldött levelében megköszönte a küldeményt: „A verseket megkaptam, nagyon köszönöm. Piroskával együtt kétszer is elolvastuk és gyönyörködtünk bennük. Utána a végső kicsengés körül nagy vita volt köztünk, ő a te pártodon volt, én nem. Ti gyengék vagytok, szeretitek rábízni magatokat valami felsőbb erőre, amely mindent elintéz helyettetek, nemcsak az életet, hanem a halált is. Lelked mélyén te is mindennek megadod magad, akár a repülőgépnek, akár Az Est íróasztalának.”⁴¹⁸ Zilahy a kiszolgáltatottság tudatát megadásnak tartotta, gyengeségnek.

Szabó Lőrinc és Zilahy nem került többé munkakapcsolatba. Zilahy később kérlete a költőt, legyen munkatársa a szerkesztésével megalakuló Hídnak, de Szabó Lőrinc csak néhány alkalmi közleménnyel jelent meg a folyóirat lapjain, akkor már az Új Idők szerzője volt. Amikor 1945-ben Szabó Lőrincet a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztálya beidézte, s a II. kerületi Bimbó utcai rendőrkapitányság pincéjében április 12-től fogva tartották, akkor Illyés mellett Zilahy,

⁴¹⁷ Későbbi cím: *Reggeltől estig. I–IX.*

⁴¹⁸ Zilahy Lajos 1936. szept. 28-i levele Szabó Lőrincnek, közölte: KABDEBÓ 2006, 116.

mint hivatalos tekintély, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság elnöke közbenjárt kiszabadítása érdekében. Eredményesen, mivel három nap múlva már hazatérhetett a költő.⁴¹⁹

Zilahy Lajos részt vett az 1945-ben újjáalakuló Új Szellemi Frontban is, így Szekfű Gyulához hasonlóan ő is példát mutatott arra nézve, hogy a Horthy-korszak ismert szellemi kiválóságai a kommunista irányítású újjáépítés mellé állnak,⁴²⁰ majd 1946 októberében elhagyta az országot. A Magyarország itthon maradt egykori munkatársai meg kellett hogy éljék, amint saját múltjuk történelemmé válik, s ők pedig idegenné saját múltjuk számára, az 1945-ös, Thomas Mann-i „életet és tudatot mélyen meghasító határ” következményeképpen.⁴²¹ Szabó Lőrinc egy 1948. augusztus 17-én kelt levelét a Magyarország napilap cégjelzéses levélpapírára írta Kodolányinak.

„Véletlenül akadtam erre a régi levélpapírra. Meghagyom, rádbízom, hogy levágd. Már valóságos muzeális emlék a fejcíme, ugye?”⁴²²

⁴¹⁹ KABDEBÓ Lóránt, *A háborúnak vége lett*, Bp., Kozmosz Könyvek, 1983, 156–157.

⁴²⁰ Lásd STANDEISKY Éva, *Csábtánc és kiszorítódsdi: Az 1945-ös Új Szellemi Front*, *Múltunk*, 2005/4, 4–41.

⁴²¹ THOMAS MANN, *Varázshegy*, ford. SZÖLLŐSSY Klára, Bp., Európa, 1981, I, 6.

⁴²² *Ne panaszkod...*, 303. jegyzetben i. m., 51.